๓. การกกณฺฑ

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของนามวิภัตติ

อถ ต่อไป **อตฺถเภทา** ประเภทแห่งเนื้อความ **วิภตฺตีนํ** ของวิภัตติทั้งหลาย **(มยา)** อันข้าพเจ้า **วุจฺจนฺเต** จะกล่าว.

ต่อไป ข้าพเจ้าจะกล่าวประเภทเนื้อความของนามวิภัตติ

ตตฺถ (วจเน) ในคำนั้น **(ยา สทฺทกา)** กลุ่มศัพท์ทั้งหลายเหล่าใด **วิภชนฺติ** ย่อมจำแนกออก **เอกมฺปิ อตฺถํ** ซึ่งเนื้อความเพียงอย่างเดียว **กมฺมาทิวเสน** ด้วยประเภทแห่งการกะมีกรรมเป็นต้น **เอกตฺตาทิวเสน จ** และด้วยประเภทแห่งการนับจำนวนมีความเป็นของสิ่งเดียวเป็นต้น **อิติ** เพราะเหตุนั้น **(ตา สทฺทกา)** กลุ่มศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น **วิภตฺติโย** ชื่อว่าวิภัตติ **สฺยาทโย** มี สิ เป็นต้น. **ปน** ก็ **ตา (วิภตฺติโย)** วิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น **สตฺตวิธา (โหนฺติ)** มี ๗ อย่าง **ปจมาทิเภเทน** โดยประเภทแห่งลำดับวิภัตติมี ปฐมา เป็นต้น.

ในคำนั้น กลุ่มศัพท์ที่จำแนกเนื้อความเพียงอย่างเดียว ออกเป็นการกะมีกรรมเป็นต้น และเป็นการนับจำนวนมีสิ่งเดียวเป็นต้น ชื่อว่าวิภัตติ มี สิ เป็นต้น, ก็ วิภัตติเหล่านั้น มี ๗ หมวด ตามลำดับวิภัตติมี ปฐมา เป็นต้น

๓.๑. ปจมาวิภตฺยตฺถเภท (กตฺตุการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของปฐมาวิภัตติ

ตตฺถ (วิภตฺตีสุ) ในบรรดาวิภัตติทั้งหลายเหล่านั้น **ปจมา** ปฐมาวิภัตติ **(โหติ)** ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

บรรดาวิภัตติเหล่านั้น ปฐมาวิภัตติลงในอรรถไหน

๒๘๓. **ลิงฺคตฺเถ ปจมา**. (๒ บท, วิภตฺติวิธิสูตร)

ปจมา ปฐมาวิภัตติ **(โหติ)** ย่อมลง **ลิงฺคตฺเถ** ในอรรถของลิงค์.

ลงปฐมาวิภัตติ ในอรรถลิงค์

ปจมาวิภตฺติ ปฐมาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคตฺถาภิธานมตฺเต** ในศัพท์สักว่ากล่าวซึ่งอรรถของลิงค์.

ลงปฐมาวิภัตติ ในอรรถปกติลิงค์

อตฺโถ เนื้อความ **ลิงฺคสฺส** ของลิงค์ **ลิงฺคตฺโถ** ชื่อว่าลิงคัตถะ. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** (**ลิงฺคตฺเถ**) ในคำว่าลิงคัตถะนั้น (**ยํ**) **องฺคํ** ส่วนใด **ลีนํ** ซ่อนอยู่ **อิติ** เพราะเหตุนั้น (**ตํ**) ส่วนนั้น **ลิงฺคํ** ชื่อว่าลิงค์, **อปากโฏ อวยโว** ได้แก่ส่วนที่ไม่ปรากฏ. **หิ** จะขยายเนื้อความ **ปกติรูปํ** รูปเดิม **ฐเปตพฺพํ** อันควรตั้งไว้ **ปรมํ** เป็นอันดับแรก **นามิกปทานํ** ของบทนามทั้งหลาย **สทฺทปฺปติรูปกานํ** อันเป็นรูปเปลี่ยนแปลงจากศัพท์เดิม **นิปฺผาทิตานํ** อันถูกทำให้สำเร็จแล้ว **ปกติปฺปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย** ด้วยการกระทำโดยแยกออกให้เห็นซึ่งศัพท์เดิมและวิภัตติเป็นต้น **ปุริโสติอาทีนํ** มีรูปว่า "ปุริโส" เป็นต้น **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ลิงฺคนฺติ** ว่า "ลิงค์" **อปากฏตฺตา** เพราะไม่ปรากฏ **อวยวตฺตา จ** และเพราะเป็นส่วนประกอบของบทนาม. **อถ วา** อีกอย่างหนึ่ง **ทฏฺฐพฺพํ** อันนักศึกษาควรทราบไว้ **อิติ** ว่า **อิธ** (**สุตฺเต**) ในสูตรนี้ **สฺยาทิวิภตฺยนฺตปทปกติรูปํ เอว** รูปเดิมของบทที่มี สิ วิภัตติเป็นต้นอยู่ท้ายนั่นแล **ปาฏิปทิกาปรนามเธยฺยํ** อันถูกเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าปาฏิปทิกะ (๑) **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ลิงฺคนฺติ** ว่า "ลิงค์" **คมนโต** เพราะการให้เข้าถึง **ลีนสฺส** ซึ่งเนื้อความที่ซ่อนอยู่ **สหิตตฺถสฺส** อันเป็นอรรถที่เป็นไปพร้อมกัน **ติวิธลิงฺเคน** กับลิงค์ ๓ อย่าง **วิสทาวิสโทภยรหตาการโวหารสงฺขาเตน** กล่าวคือ วิสทาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการรู้ได้ง่ายว่าปุงลิงค์) อวิสทาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการรู้ได้ยากว่าอิตถีลิงค์) และอุภยรหิตาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการเว้นจากสองอย่างว่านปุงสกลิงค์) **อตฺถสฺส** และอันเป็นอรรถ **อุปสคฺคาทีนํ** ของศัพท์ทั้งหลายมีอุปสัคเป็นต้น **ตพฺพินิมุตฺตสฺส** อันพ้นจากลิงค์ ๓ อย่างนั้น **จ** ด้วย, **วา** หรือ (๒) **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ลิงฺคนฺติ** ว่า "ลิงค์" **ลิงฺคนโต** เพราะการให้รู้, **วา** หรือ (๓) **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ลิงฺคนฺติ** ว่า "ลิงค์" **อนฺวตฺถนามวเสน** ด้วยอำนาจแห่งชื่อที่คล้อยตามอรรถ, **วา** หรือ (๔) **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ลิงฺคนฺติ** ว่า "ลิงค์" **ปรสมญฺญาวเสน** ด้วยอำนาจแห่งชื่อในคัมภีร์อื่น **วจนโต** เพราะมีคำ **ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺคนฺติ** ว่า "บทที่เว้นจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ แต่มีอรรถ ชื่อว่าลิงค์".

(วิเคราะห์ว่า) เนื้อความของลิงค์ ชื่อว่าลิงคัตถะ, สำหรับในคำว่า "ลิงคัตถะ" นั้น ส่วนที่ซ่อนอยู่ ชื่อว่าลิงค์ ได้แก่ส่วนที่ไม่ปรากฏ, จะขยายเนื้อความ :- รูปเดิมของบทนามที่ถูกเปลี่ยนแปลงจากศัพท์เดิมจนสำเร็จด้วยการทำโดยแยกออกให้เห็นศัพท์เดิมและวิภัตติเป็นต้น เช่นรูปว่า "ปุริโส" เป็นต้น ที่ควรตั้งไว้เป็นอันดับแรก ถูกเรียกว่า "ลิงค์" เพราะไม่ปรากฏและเพราะเป็นส่วนประกอบของบทนาม

อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบไว้ว่า ในสูตรนี้ รูปเดิมของบทที่มี สิ วิภัตติเป็นต้นอยู่ท้ายนั่นแลซึ่งถูกเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าปาฏิปทิกะ (๑) ถูกเรียกว่า "ลิงค์" เพราะการให้เข้าถึงเนื้อความที่ซ่อนอยู่ ซึ่งเป็นอรรถที่เป็นไปพร้อมกับลิงค์ ๓ อย่าง คือ วิสทาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการรู้ได้ง่ายว่าปุงลิงค์) อวิสทาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการรู้ได้ยากว่าอิตถีลิงค์) และอุภยรหิตาการโวหาร (เรียกบทที่มีอาการเว้นจากสองอย่างว่านปุงสกลิงค์) และอันเป็นอรรถของอุปสัคเป็นต้นที่พ้นจากลิงค์ ๓ อย่างนั้น (๒) ถูกเรียกว่า "ลิงค์" เพราะการให้รู้เนื้อความของบท (๓) ถูกเรียกว่า "ลิงค์"

โดยชื่อที่คล้อยตามอรรถ (๔) ถูกเรียกว่า "ลิงค์" ตามชื่อในคัมภีร์อื่น เพราะมีคำว่า "บทที่ไม่ใช่ธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ แต่มีอรรถ ชื่อว่าลิงค์"

ฆฏปฏาทิโวหารตฺโถ เนื้อความของคำมี ฆฏ (หม้อ) และ ปฏ (ผ้า) เป็นต้น **ปญฺญาปียมาโน** อันบุคคลรู้อยู่ **อุปาทาย** โดยอาศัย **รูปาทโย (สภาเว)** ซึ่งลักษณะทั้งหลายมีรูปเป็นต้น **ปวตฺตมาเน** อันเป็นไปอยู่ **ปพนฺธวิเสสากาเรน** โดยอาการที่แตกต่างกันของสิ่งที่รวมกันอยู่ **อนิพฺพจนีโย** อันไม่ควรถูกกล่าว **ตทญฺญานญฺญภาเวน** โดยความเป็นอย่างอื่นและมิใช่อย่างอื่นจากสภาพนั้น **สมูหสนฺตานาทิเภโท** อันต่างกันโดยบัญญัติมีสมูหบัญญัติและสันตานบัญญัติเป็นต้น **อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาโต** อันถูกกล่าวว่าอุปาทาบัญญัติ **จ** ด้วย, **กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร** อาการตามปกติมีความแข็งและการกระทบเป็นต้น **วิชาติยวินิวตฺโต** อันแปลกจากธรรมที่มีชาติต่างกัน **สชาติสาธารโณ** อันทั่วไปแก่ธรรมที่มีชาติเหมือนกัน **อาโรปสิทฺโธ** อันสำเร็จโดยอ้อม **ยถาสงฺเกตํ** ตามสมควรแก่การกำหนดจดจำ **ตชฺชาปญฺญตฺติสงฺขาโต** อันถูกกล่าวว่าตัชชาบัญญัติ **สภาวธมฺมานํ** แห่งสภาวธรรมทั้งหลาย **ปถวีธาตุผสฺสาทีนํ** อันมีปถวีธาตุและผัสสะเป็นต้น **กาลเทสาทิเภทภินฺนานํ** อันต่างกันโดยประเภทแห่งเวลาและสถานที่เป็นต้น **จ** ด้วย **ลิงฺคสฺส อตฺโถ นาม** ชื่อว่าเนื้อความของลิงค์.

เนื้อความของคำมี ฆฏ (หม้อ) และ ปฏ (ผ้า) เป็นต้น ที่บุคคลรู้โดยอาศัยลักษณะมีรูปเป็นต้น ที่เป็นไปโดยอาการที่แตกต่างกันของสิ่งที่รวมกันอยู่ ซึ่งไม่ควรถูกกล่าวโดยความเป็นอย่างอื่นและมิใช่อย่างอื่นจากสภาพนั้น มีความต่างกันโดยสมูหบัญญัติและสันตานบัญญัติเป็นต้น ทั้งถูกกล่าวว่าอุปาทาบัญญัติด้วย, อาการตามปกติมีความแข็งและการกระทบเป็นต้น ของสภาวธรรมมีปถวีธาตุและผัสสะเป็นต้น อันต่างกันโดยประเภทแห่งเวลาและสถานที่เป็นต้น ที่แปลกจากธรรมที่มีชาติต่างกัน ทั่วไปแก่ธรรมที่มีชาติเหมือนกัน ซึ่งสำเร็จโดยอ้อมตามสมควรแก่การกำหนดจดจำ ทั้งถูกกล่าวว่าตัชชาบัญญัติ ชื่อว่าเนื้อความของลิงค์

ปน ก็ **โส** (**ลิงฺคตฺโถ**) ลิงคัตถะนั้น **ทุวิโธ** มี ๒ อย่าง **อิติ** คือ **กมฺมาทิสํสฏฺโฐ** กัมมาทิสังสัฏฐลิงคัตถะ **สุทฺโธ จ** และสุทธลิงคัตถะ. **ตตฺถ** (**ทฺวีสุ ลิงฺคตฺเถสุ**) ในลิงคัตถะทั้งหลาย ๒ อย่างเหล่านั้น **สทฺทตฺโถ** เนื้อความของศัพท์ **สุทฺโธ** ล้วนๆ **ลิงฺคสงฺขฺยาปริมาณยุตฺโต** อันประกอบด้วยลิงค์ สังขยา และปริมาณ **ตพฺพินิมุตฺตุปสคฺคาทิปทตฺถภูโต จ** และอันเป็นเนื้อความของบทมีอุปสัคเป็นต้นที่พ้นจากลิงค์ สังขยา และปริมาณนั้น **กมฺมาทิสํสคฺครหิโต** อันเว้นจากการปะปนด้วยอรรถกรรมเป็นต้น **ทุติยาทีนํ วิธียมานตฺตา** เพราะวิภัตติทั้งหลายมีทุติยาเป็นต้นถูกแสดงไว้ **กมฺมาทีสุ** ในอรรถทั้งหลายมีกรรมเป็นต้น **ลิงฺคตฺโถ นาม** ชื่อว่าลิงคัตถะ **อิธ** ในสูตรนี้.

ก็ ลิงคัตถะนั้น มี ๒ อย่าง คือ กัมมาทิสังสัฏฐลิงคัตถะ และสุทธลิงคัตถะ

ในลิงคัตถะทั้ง ๒ อย่างนั้น เนื้อความของศัพท์ล้วนๆ อันประกอบด้วยลิงค์ สังขยา และปริมาณ

และเนื้อความของบทมีอุปสัคเป็นต้นที่พ้นจากลิงค์ สังขยา และปริมาณนั้น ชื่อว่าลิงคัตถะในสูตรนี้ จะไม่ปะปนกับอรรถกรรมเป็นต้น เพราะอรรถกรรมเป็นต้นท่านแสดงด้วยทุติยาวิภัตติเป็นต้นแล้ว

ปน ก็ **โย อตฺโถ** อรรถใด **กมฺมาทิสํสฏฺโจ** อันรวมกันเข้ามีอรรถกรรมเป็นต้น **อาขฺยาตกิตกตทฺธิตสมาเสหิ** อันอาขยาต กิตก์ ตัทธิต และสมาสทั้งหลาย **วุตฺโต** กล่าวแล้ว, **โสปิ** (**อตฺโถ**) อรรถแม้นั้น **วิสโย** เป็นที่ลง **ปฐมาเยว** แห่งปฐมานั่นเทียว **อวิสยตฺตา** เพราะไม่ใช่ที่ลง **ทุติยาทีนํ** แห่งวิภัตติทั้งหลายมีทุติยาเป็นต้น **อภาเวน** เพราะไม่มี **อตฺถวิเสสสฺส** แห่งอรรถพิเศษ **อตฺตนา วตฺตพฺพสฺส** อันตนควรกล่าว **ปุน** อีก **สมฺภวโต จ** และเพราะความเกิดขึ้น **ลิงฺคตฺถมตฺตสฺส** แห่งความเป็นเพียงลิงคัตถะ.

ก็ อรรถกรรมเป็นต้นที่รวมกันเข้า ถูกอาขยาต กิตก์ ตัทธิต และสมาสกล่าว จะเป็นที่ลงปฐมา ไม่ใช่ที่ลงทุติยาวิภัตติเป็นต้น เพราะไม่มีอรรถพิเศษที่ตนควรกล่าวอีก และเพราะเป็นเพียงลิงคัตถะ

จ อนึ่ง (**สงฺคหคาถา**) คาถาที่กล่าวเนื้อความโดยย่อ **โหติ** ย่อมมี **เอตฺถ** ในที่นี้ (**อิติ**) ว่า

> **ปฐมาว** ปฐมาวิภัตตินั่นแหละ (**โหติ**) ย่อมลง **อุปสคฺคตฺเถ** ในอรรถแห่งอุปสัค **นิปาตสทฺทานํ อตฺเถ** ในอรรถแห่งนิบาตทั้งหลาย **เกสญฺจิ** บางพวก **สุทฺเธ ลิงฺคาทิเก** ในอรรถอันประกอบด้วยลิงค์ สังขยา และปริมาณ **กมฺมาทิอตฺเถปิ จ** และในอรรถกรรมเป็นต้น **อภิหิเต** อันถูกอาขยาตเป็นต้นกล่าวแล้ว.

อนึ่ง ในที่นี้มีสังคหคาถากล่าวไว้ว่า

> *ปฐมาวิภัตตินั่นแหละ ลงทั้งในอรรถอุปสัค อรรถนิบาตบางพวก*
> *อรรถอันประกอบด้วยลิงค์ สังขยา และปริมาณ และอรรถกรรมเป็นต้น*
> *ที่อาขยาตเป็นต้นกล่าวแล้ว*

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **สลิงฺเค** ในอรรถประกอบด้วยลิงค์ **ทฏฺฐพฺพานิ** อันนักศึกษาพึงทราบ **ตาว** ก่อน.

พึงทราบอุทาหรณ์ในอรรถลิงค์ก่อน

เอโส ปุริโส บุรุษนั้น, **เอเต ปุริสา** บุรุษทั้งหลายเหล่านั้น.

เอสา กญฺญา สาวน้อยนั้น, **เอตา กญฺญาโย** สาวน้อยทั้งหลายเหล่านั้น.

เอตํ จิตฺตํ จิตนั้น, **เอตานิ จิตฺตานิ** จิตทั้งหลายเหล่านั้น.

สสงฺขฺเย ในอรรถประกอบด้วยสังขยา. **เอโก** หนึ่ง, **เทฺว** ๒

สปริมาเณ ในอรรถประกอบด้วยปริมาณ. **โทโณ** ทะนาน, **ขารี** ขารี, **อาฬฺหกํ**

อาฬหกะ.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **สตฺตามตฺเต** ในศัพท์เพียงมีอรรถ **ลิงฺคาทิวินิมุตฺเต** อันพ้นจากลิงค์เป็นต้น (**ทฏฺฐพฺพานิ**) อันนักศึกษาพึงทราบ.

พึงทราบอุทาหรณ์ในศัพท์เพียงมีอรรถที่พ้นจากลิงค์เป็นต้น

จ ด้วย และ, **วา** หรือ, **ห** หะ, **อห** อะหะ, **อตฺถิ** มีอยู่, **สกฺกา** อาจ สามารถ, **ลพฺภา** ควรได้ **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

ปฐมา ปฐมาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อาลปนตฺเถ จ** ในอรรถอาลปนะด้วย **อาลปเน จาติ** ด้วยสูตรว่า "อาลปเน จ" **อธิกิจฺจ** เพราะอาศัย **ลิงฺคตฺเถ ปฐมาติ** ซึ่งสูตรว่า "ลิงฺคตฺเถ ปฐมา". **อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ** การกระทำไว้ข้างหน้าแล้วเรียก **อาลปนํ** ชื่อว่าอาลปนะ. **อตฺโถ** อรรถ **อิติ** ว่า "**อามนฺตนํ อวฺหานํ** การร้องเรียก".

ปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถอาลปนะ ด้วยสูตรว่า "อาลปเน จ" เพราะอาศัยสูตรว่า "ลิงฺคตฺเถ ปฐมา", การเรียกให้อยู่ต่อหน้า ชื่อว่าอาลปนะ, หมายถึง การร้องเรียก

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในการร้องเรียกนี้ **อภิมุขีกรณํ** การกระทำไว้ต่อหน้า **ลทฺธสรูปสฺส** ซึ่งทัพพวัตถุอันตนได้แล้ว **ปเคว** ก่อนนั่นเทียว **สทฺเทน** ด้วยเสียง **อามนฺตนํ นาม** ชื่อว่าอามันตนะ. **ปน** ก็ **กตาภิมุโข** บุคคลที่เขากระทำไว้ต่อหน้าแล้ว **โยชียติ** ย่อมถูกประกอบ **กฺริยาย** ด้วยกิริยา **คจฺฉาติอาทินา นเยน** โดยนัยเป็นต้นว่า "คจฺฉ จงไป". **ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **อิทํ** (**อาลปนํ**) อาลปนะนี้ **น ลภติ** ย่อมไม่ได้ **การกโวหารํ** ซึ่งการเรียกว่าการกะ **กฺริยาโยคาภาวโต** เพราะความไม่มีแห่งการประกอบด้วยกิริยา **อามนฺตนสมเย** ในเวลาร้องเรียก.

สำหรับ ในการเรียกนี้ การทำทัพพวัตถุอันตนหมายเอาไว้ต่อหน้าด้วยเสียง ชื่อว่าอามันตนะ, บุคคลที่เขากระทำไว้ต่อหน้าแล้ว จะถูกประกอบกิริยาโดยนัยเป็นต้นว่า "คจฺฉ จงไป", เพราะเหตุนั้น อาลปนะนี้ จึงไม่ถูกเรียกว่าการกะ เพราไม่ประกอบด้วยกิริยาในเวลาเรียก

จ อนึ่ง (**วจนํ**) คำอันเป็นคาถาสาธก **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

อนึ่ง ท่านกล่าวคาถาสาธกไว้แล้วว่า

> **อภิมุขีกาโร** การกระทำไว้ต่อหน้า **วตฺถุโน** ซึ่งวัตถุ **วิชฺชมานสฺส** อันมีอยู่ **สทฺเทน** ด้วยเสียง **อามนฺตนํ** ชื่อว่าการร้องเรียก, **อิทํ** การร้องเรียกนี้ **นตฺถิ** ย่อมไม่มี **วิธาตพฺเพ** ในเวลาอันบุคคลควรแต่งตั้ง **อิติ** ว่า "(**ตฺวํ**) ท่าน **ราชา ภว** จงเป็นพระราชา".
>
> *การทำวัตถุที่มีอยู่ไว้ต่อหน้าด้วยเสียง ชื่อว่าการร้องเรียก, การร้องเรียกนี้ จะไม่มีในเวลาแต่งตั้งว่า "ท่านจงเป็นพระราชา"*

โภ ปุริส ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ (**ตฺวํ**) ท่าน **เอหิ** จงมา, **โภ ปุริสา วา** หรือ โภ ปุริสา ก็เหมือนกัน, **ภวนฺโต ปุริสา** ดูก่อนบุรุษทั้งหลายผู้เจริญ (**ตุมฺเห**) ท่านทั้งหลาย **เอถ** จงมา.

***โภ ปุริส เอหิ, โภ ปุริสา วา** บุรุษผู้เจริญ จงมา, **ภวนฺโต ปุริสา เอถ** บุรุษทั้งหลายผู้เจริญ จงมา*

๓.๒. ทุติยาวิภตฺยตฺถเภท (กมฺมการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของทุติยาวิภัตติ

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ทุติยาวิภัตติ ลงในอรรถไหน

๒๘๔. **กมฺมตฺเถ ทุติยา**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กมฺมตฺเถ** ในอรรถกรรม.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถกรรม

ทุติยาวิภตฺติ ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **กมฺมตฺเถ** ในอรรถกรรม.

หลังจากลิงค์ ลงทุติยาวิภัตติในอรรถกรรม

อยํ ทุติยา ทุติยาวิภัตตินี้ (**โหติ**) ย่อมลง **อนภิหิเต เอว** ในอรรถอนภิหิตกรรม(หรืออวุตตกรรม) เท่านั้น. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอนภิหิตกรรมนี้ **กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโตติ วจนํ** สูตรว่า "กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต" **ญาปกํ (โหติ)** เป็นสูตรบอกให้รู้.

ทุติยาวิภัตตินี้ ลงในอรรถอนภิหิตกรรม(หรืออวุตตกรรมที่ไม่ถูกกิริยากล่าว คือมีบุรุษและวจนะไม่ตรงกับกิริยา)เท่านั้น, สำหรับในอนภิหิตกรรมนี้ มีสูตรว่า "กมฺมนิ ทุติยายํ กฺโต" บอกให้รู้

กมฺมํ กรรม **กึ** คืออะไร.

วาติ บทว่า "วา" **เยน วา กยิรเต ตํ กรณนฺติ อิโต** จากสูตรนี้ว่า "เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

บทว่า "วา" จากสูตรว่า "เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ" ตามไป

๒๘๕. **ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ**. (๔ บท, สัญญาสูตร)

กโรติ ย่อมกระทำ **ยํ (การกํ)** ซึ่งการกะใด, **ตํ** การกะนั้น **กมฺมํ (โหติ)** มีชื่อว่ากรรม.

กระทำการกะใด　การกะนั้นชื่อว่ากรรม

กโรติ ย่อมกระทำ　**ยํ การกํ** ซึ่งการกะใด　**วา** ก็ดี,　**วิกโรติ** ย่อมแปรรูป　**ยํ การกํ** ซึ่งการกะใด　**วา** ก็ดี,　**ปาปุณาติ** ย่อมบรรลุถึง　**ยํ การกํ** ซึ่งการกะใด　**วา** ก็ดี,　**ตํ การกํ** การกะนั้น　**กมฺมสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่ากรรม.

กระทำการกะใด แปรรูปการกะใด หรือบรรลุถึงการกะใด　การกะนั้นชื่อว่ากรรม

อิธ ในกรรมการกะนี้　**ลิงฺคกาลวจนํ** ลิงค์ กาล และวจนะ　**อตนฺตํ** ไม่เป็นประธาน.　**กรียติ** ย่อมถูกกระทำ　**อิติ** เพราะเหตุนั้น　**กมฺมํ** ชื่อว่ากรรม.　**ตตฺถ** ในคำว่า "การกํ" นั้น　**การณํ** เหตุ　**กฺริยานิปฺผตฺติยา** แห่งการสำเร็จซึ่งกิริยา　**อุจฺจเต** ย่อมถูกเรียก　**การกํ** ว่าการกะ **สาธกํ** และว่าสาธกะ.　**ปน** ก็　**ตํ การกํ** การกะนั้น　**ฉพฺพิธํ** มี ๖ อย่าง　**อิติ** คือ　**กมฺมํ** กัมมการกะ　**กตฺตา** กัตตุการกะ　**กรณํ** กรณการกะ　**สมฺปทานํ** สัมปทานการกะ　**อปาทานํ** อปาทานการกะ　**โอกาโส จ** และโอกาสการกะ.　**ตตฺถ** ในการกะทั้งหลาย ๖ อย่างเหล่านั้น **กมฺมาทิมฺหิ** เมื่ออรรถกรรมเป็นต้น　**สติเยว** มีอยู่นั่นเทียว　**สภาวโต** โดยสภาพ　**ปริกปฺปโต วา** หรือโดยคาดคะเน　**การกโวหาโร** การเรียกว่าการกะ　**ฉนฺนมฺปิ** แห่งอรรถทั้งหลายทั้ง ๖ อย่าง **สิทฺโธว โหติ** ย่อมเป็นอันสำเร็จได้นั่นเทียว　**กฺริยาภาวโต** เพราะความมีกิริยาเป็นตัวกำหนด.

ในกรรมการกะนี้ ลิงค์ กาล และวจนะ ไม่ถือว่าสำคัญ,　ถูกกระทำ ชื่อว่ากรรม,　ในคำว่า "การกะ" นั้น เหตุให้สำเร็จกิริยาถูกเรียกว่า "การกะ" และ "สาธกะ",　การกะนั้นมี ๖ อย่าง คือ กัมมการกะ กัตตุการกะ กรณการกะ สัมปทานการกะ อปาทานการกะ และโอกาสการกะ,　ในการกะทั้ง ๖ อย่างนั้น เมื่อมีอรรถกรรมเป็นต้น ไม่ว่าโดยสภาพ(โดยตรง) หรือโดยคาดคะเน(โดยอ้อม) ก็เรียกอรรถทั้ง ๖ อย่างว่าการกะได้เช่นกัน เพราะมีกิริยาเป็นตัวกำหนด

ปน ส่วน　**ตํ กมฺมํ** กัมมการกะนั้น　**ติวิธํ** มี ๓ อย่าง　**อิติ** คือ　**นิพฺพตฺตนียํ** นิพพัตตนียกรรม (กรรมที่เกิดขึ้น)　**วิกรณียํ** วิกรณียกรรม (กรรมที่ถูกแปรรูป)　**ปาปณียํ จ** และปาปณียกรรม (กรรมที่เข้าถึง).　**ยถา** อุทาหรณ์　**มาตา ปุตฺตํ วิชายติ** มารดาย่อมคลอดซึ่งบุตร,　**อาหาโร สุขํ ชนยติ** อาหารย่อมยังความสุขให้เกิด.　**ฆฏํ กโรติ เทวทตฺโต** นายเทวทัตย่อมกระทำ(ปั้น) ซึ่งหม้อ,　**กฏฺฐํ องฺคารํ กโรติ** ย่อมกระทำซึ่งฟืนให้เป็นถ่าน,　**สุวณฺณํ เกยูรํ กฏกํ วา กโรติ** ย่อมกระทำซึ่งทองคำให้เป็นนกยูงหรือกำไล,　**วีหโย ลุนาติ** ย่อมเกี่ยวซึ่งข้าวทั้งหลาย.　**เทวทตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ** นายเทวทัตย่อมเข้าไปสู่เรือน,　**อาทิจฺจํ ปสฺสติ** ย่อมเห็นซึ่งดวงอาทิตย์,　**ธมฺมํ สุณาติ** ย่อมฟังซึ่งธรรม,　**ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติ** ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย.

จ อนึ่ง　**วจนํ** คำอันเป็นคาถาสาธก　**วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว　**อิติ** ว่า

อนึ่ง ท่านกล่าวคาถาสาธกไว้แล้วว่า

(**ยํ**) การกะใด　**กตฺตุกฺริยาภิคมฺมํ** (**โหติ**) เป็นการกะอันกิริยาของกัตตุ
พึงถึง　**ตํ** การกะนั้น　**มตํ** อันบัณฑิตรู้แล้ว　**ติวิธํ** ว่ามี ๓ อย่าง

นิพฺพตฺติวิกติปฺปตฺติเภเทน โดยประเภทแห่งนิพพัตติกรรม วิกติกรรม และปัตติกรรม **สุขงฺคารํ นิเวสนํ** อุทาหรณ์คือ สุขํ องฺคารํ และ นิเวสนํ.

การกะใด ถูกกิริยาของกัตตุถึง (เป็นกรรม) การกะนั้น บัณฑิตรู้ว่ามี ๓ อย่าง คือ นิพพัตติกรรม วิกติกรรม และปัตติกรรม เช่น สุขํ องฺคารํ และ นิเวสนํ

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **กมฺมสญฺญา** ชื่อว่ากรรม **โหติ** ย่อมมี **อิมินาว** ด้วยสูตรนี้นั่นเทียว **สพฺพตฺถ** ในกรรมทั้งหลายทั้งปวง **ยํ กโรติ ตํ กมฺมนฺติ วุตฺตตฺตา** เพราะสูตรว่า "ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ" ถูกกล่าวแล้ว **อิจฺฉิตานิจฺฉิตกถิตากถิตทิเภทํ อนเปกฺขิตฺวา สพฺพสงฺคาหกวเสน** โดยไม่มุ่งหมายซึ่งประเภทแห่งกรรมมี อิจฉิตกรรม อนิจฉิตกรรม กถิตกรรม และอกถิตกรรมเป็นต้นแล้วรวมเอากรรมทุกอย่าง **อตฺถนฺตรวิกปฺปนวาธิการโต จ** และเพราะวาศัพท์ที่ตามมามีอรรถอื่นจากอรรถวิกัปปะ (คือมีอรรถสมุจจยะเหมือน จ ศัพท์).

สำหรับในสูตรนี้ การตั้งชื่อว่ากรรมด้วยสูตรนี้ ใช้ได้ในกรรมทุกอย่าง เพราะท่านกล่าวสูตรว่า "ยํ กโรติ ตํ กมฺมํ" ไม่ได้มุ่งหมายเอากรรมประเภทใดประเภทหนึ่ง มี อิจฉิตกรรม อนิจฉิตกรรม กถิตกรรม และอกถิตกรรมเป็นต้น แต่กล่าวรวมเอากรรมทุกอย่าง และเพราะ วา ศัพท์ที่ตามมามีอรรถสมุจจยะอื่นจากอรรถวิกัปปะ

ตตฺถ บรรดากรรมทั้งหลายเหล่านั้น **อนิจฺฉิตกมฺมํ** กรรมอันไม่น่าปรารถนา (**ทฏฺฐพฺพํ**) อันนักศึกษาพึงทราบ **ยถา** เช่น **กณฺฏกํ มทฺทติ** ย่อมเหยียบซึ่งหนาม, **วิสํ คิลติ** ย่อมกลืนกินซึ่งยาพิษ, **คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉติ** เมื่อไปสู่หมู่บ้าน ย่อมเข้าไปสู่ควงแห่งต้นไม้.

อกถิตกมฺมํ กรรมอันไม่ถูกกล่าวก่อน (**ทฏฺฐพฺพํ**) อันนักศึกษาพึงทราบ **ยถา** เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ** พราหมณ์ย่อมขอซึ่งผ้ากัมพลกะนายยัญญทัต.

หิ ก็ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์นี้ **กมฺพลมิติ** บทว่า "กมฺพลํ" **กถิตกมฺมํ** (**โหติ**) เป็นกถิตกรรม **วตฺตุํ อิจฺฉิตตรตฺตา** เพราะเป็นบทอันท่านต้องการเพื่อกล่าวกว่า **ยาจนกฺริยาย** ด้วยกิริยาการขอ **ทฺวิกมฺมิกาย** อันมี ๒ กรรม. **ยญฺญทตฺตมิติ** บทว่า "ยญฺญทตฺตํ" **อกถิตกมฺมํ** (**โหติ**) เป็นอกถิตกรรม **อปฺปธานตฺตา** เพราะไม่ใช่กรรมหลัก.

ก็ในอุทาหรณ์ว่า "ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ" นี้ บทว่า "กมฺพลํ" เป็นกถิตกรรม เพราะเป็นบทที่ท่านต้องการกล่าวก่อน ด้วยกิริยาการขอซึ่งมี ๒ กรรม, บทว่า "ยญฺญทตฺตํ" เป็นอกถิตกรรม เพราะไม่ใช่กรรมหลัก

ตถา เหมือนกันนั้น **สมิทฺธํ ธนํ ภิกฺขเต** ย่อมขอซึ่งทรัพย์กะคนรวย, **อชํ คามํ นยติ** ย่อมนำไปซึ่งแพะสู่หมู่บ้าน, **ปราภวนฺตํ ปุริสํ มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ** เราทั้งหลายย่อมถามถึงซึ่งบุรุษผู้เสื่อมอยู่กะพระโคดม, **ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วซึ่งพระดำรัสนี้กะภิกษุทั้งหลาย **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

ปน ส่วน **ทุติยา** ทุติยาวิภัตติ **น โหติ** ย่อมไม่ลง **อภิหิตกมฺเม** ในกรรมที่ถูกกิริยากล่าว (เพราะมีบุรุษและวจนะเหมือนกับกิริยา) **ยถา** เช่น **กโฏ กรียเต เทวทตฺเตน** เสื่ออันนายเทวทัตย่อมกระทำ, **สุคเตน เทสิโต ธมฺโม** พระธรรมอันพระสุคตทรงแสดงแล้ว, **ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียเต พฺราหฺมเณน** นายยัญญทัตอันพราหมณ์ย่อมขอซึ่งผ้ากัมพล **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

ทุติยาติ บทว่า "ทุติยา" **อธิกาโร** ตามไปไกล.

๒๘๖. คติพุธิภุชปจหรกรสยาทีนํ การิเต วา. (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

การิเต เมื่อการิตปัจจัย **คติพุธภุชปจหรกรสยาทีนํ** ของธาตุทั้งหลายที่มีอรรถว่าไป รู้ กิน กล่าว นำไป กระทำ และนอน เป็นต้น (**สติ**) มีอยู่ **ทุติยา** ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **วา** บ้าง.

เมื่อธาตุที่มีอรรถว่าไป รู้ กิน กล่าว นำไป กระทำ และนอน เป็นต้น มีการิตปัจจัยประกอบอยู่ ลงทุติยาวิภัตติ บ้าง

การิเต เมื่อการิตปัจจัย **ปโยเค** ที่ประกอบ **ธาตูนํ** แห่งธาตุทั้งหลาย **อิจฺเจวมาทีนํ** เป็นต้นอย่างนี้คือ "**คมุ สปฺป คติมฺหิ** (**วตฺตเต**) คมุ และ สปฺปธาตุ ย่อมเป็นไปในการไป, **พุธ โพธเน พุธ อวคมเน วา** พุธธาตุ ในการรู้ ตรัสรู้, **ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ** ภุชธาตุ ในการรักษาและกลืนกินทั้งหลาย, **ปจ พฺยตฺติยํ วาจายํ** ปจธาตุ ในการกล่าวชัดเจน, **หร หรเณ** หรธาตุ ในการนำไป, **กร กรเณ** กรธาตุ ในการกระทำ, **สิ สเย** สิธาตุ ในการนอน" **สติ** มีอยู่ **ทุติยาวิภตฺติ** ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **กมฺมนิ** ในกรรม **ปโยชฺชกตฺตุภูเต** อันถูกกัตตาใช้ให้ทำ **วา** บ้าง. (**ทุติยาปโยเค**) เมื่อการประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ **นิจฺจสมฺปตฺเต** จะถึงโดยแน่นอน **อยํ** (**วาสทฺโท**) วาศัพท์นี้ **วิกปฺปตฺโถ** มีอรรถไม่แน่นอน. **เตน** เพราะเหตุนั้น **ตติยา** ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ปกฺเข** ในฝ่าย **ตสฺส** แห่งอรรถที่ไม่แน่นอนนั้น.

เมื่อธาตุเหล่านี้คือ คมุ และ สปฺปธาตุ ในการไป, พุธธาตุ ในการรู้ ตรัสรู้, ภุชธาตุ ในการรักษาและกลืนกิน, ปจธาตุ ในการกล่าวชัดเจน, หรธาตุ ในการนำไป, กรธาตุ ในการกระทำ, สิธาตุ ในการนอน เป็นต้น มีการิตปัจจัยประกอบอยู่ ลงทุติยาวิภัตติหลังจากลิงค์ในกรรมที่ถูกกัตตาใช้ให้ทำ บ้าง, เมื่อการประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ จะมีแน่นอน วาศัพท์นี้มีอรรถไม่แน่นอน ฉะนั้น จึงลงตติยาวิภัตติในฝ่ายที่ไม่แน่นอนนั้น

โย โกจิ ปุริโส คามํ คจฺฉติ บุรุษคนหนึ่งย่อมไปสู่หมู่บ้าน, **ตมญฺโญ ปโยชยติ** บุรุษอื่นย่อมใช้ซึ่งบุรุษนั้น. **ปุริโส ปุริสํ คามํ คมยติ** บุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้ไปสู่หมู่บ้าน, **ปุริเสน วา คามํ คมยติ** (**ปุริโส**) หรือบุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้ไปสู่หมู่บ้าน. **เอวํ** เหมือนกันนั้น **สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย** อาจารย์ยังศิษย์ย่อมให้รู้ซึ่งธรรม, **มาตา ปุตฺตํ**

โภชนํ โภชยติ มารดายังบุตรย่อมให้บริโภคซึ่งอาหาร, **สิสฺสํ ธมฺมํ ปาเจติ อาจริโย** อาจารย์ยังศิษย์ย่อมให้สาธยายซึ่งธรรม, **ปุริโส ปุริสํ ภารํ หาเรติ** บุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้นำไปซึ่งหาบ, **ตถา** เหมือนอย่างนั้น **ปุริโส ปุริสํ กมฺมํ การยติ** บุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้ทำซึ่งงาน, **ปุริเสน วา กมฺมํ การาปยติ** (**ปุริโส**) หรือบุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้ทำซึ่งงาน, **ปุริโส ปุริสํ สยาปยติ** บุรุษคนหนึ่งยังบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้นอน.

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กตฺตุกมฺมนิ** ในกรรมที่ถูกกัตตาใช้ให้ทำ **สพฺพตฺถ การิเต** ในที่ประกอบด้วยการิตปัจจัยทั้งปวง **เอวํ** อย่างนี้.

ลงทุติยาวิภัตติในกรรมที่ถูกกัตตาใช้ให้ทำ ทุกที่ที่ประกอบด้วยการิตปัจจัย อย่างนี้

การิเตติ บทว่า "การิเต" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**กตฺตุกมฺมนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งกรรมที่ถูกกัตตาใช้ให้ทำ **การิตวชฺชิเต** ในที่เว้นจากการิตปัจจัย)

บทว่า "การิเต" มีประโยชน์อะไร, มีประโยชน์ต่อการห้ามกรรมที่ถูกกัตตาใช้ให้ทำ ในที่เว้นจากการิตปัจจัย

ยถา เช่น **ปุริโส คามํ คจฺฉติ** บุรุษคนหนึ่งย่อมไปสู่หมู่บ้าน.

(**ทุติยา**) ทุติยาวิภัตติ **น ภวติ** ย่อมไม่ลง **อภิหิเต** ในกรรมอันถูกกิริยากล่าว (คือมีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา). **ปุริเสน ปุริโส คามํ คมียเต** บุรุษคนหนึ่งอันบุรุษอีกคนหนึ่งย่อมให้ไปสู่หมู่บ้าน, **สิสฺโส ธมฺมํ โพธียเต** (**อาจริเยน**) ศิษย์อันอาจารย์ย่อมให้รู้ซึ่งธรรม **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๒๘๗. **กาลทฺธานมจฺจนฺตสํโยเค**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อจฺจนฺตสํโยเค** ในที่ประกอบด้วยอรรถไม่ขาดระยะ **กาลทฺธานํ** แห่งกาลเวลาและหนทางทั้งหลาย.

ลงทุติยาวิภัตติ ในที่ประกอบอรรถตลอดระยะกาลเวลาและหนทาง

สํโยโค การประกอบ **อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ** โดยไม่ขาดระยะ **อจฺจนฺตสํโยโค** ชื่อว่าอัจจันตสังโยคะ. **ทุติยาวิภตฺติ** ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **เตหิ กาลทฺธานวาจีหิ ลิงฺเคหิ** หลังจากลิงค์ทั้งหลายอันกล่าวอรรถกาลเวลาและหนทางเหล่านั้น **อจฺจนฺตสํโยเค** ในที่ประกอบด้วยอรรถไม่ขาดระยะ **ทพฺพคุณกฺริยาหิ** กับด้วยทัพพะ (วัตถุสิ่งของ) คุณ (ลักษณะต่างๆ) และกิริยา (การกระทำ) ทั้งหลาย.

การประกอบไม่ขาดระยะ ชื่อว่าอัจจันตสังโยคะ, ลงทุติยาวิภัตติ หลังจากลิงค์ที่กล่าวอรรถกาลเวลาและหนทางเหล่านั้น ในที่ประกอบอรรถตลอดระยะกับทัพพะ (วัตถุสิ่งของ) คุณ (ลักษณะต่างๆ) และกิริยา (การกระทำ)

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **กาเล** ในอรรถกาลัจจันตสังโยคะ (**โหนฺติ**) ย่อมมี **ตาว** ก่อน. (๑. ทัพพกาลัจจันตสังโยคะ) **สตฺตาหํ ควปานํ** มีเครื่องดื่มนมโคตลอด ๗ วัน, **มาสํ มํโสทนํ** มีข้าวคลุกเนื้อตลอดเดือน, (๒. คุณกาลัจจันตสังโยคะ) **สรทํ รมณียา นที** แม่น้ำน่ารื่นรมย์ตลอดฤดูสรทะ, **สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ** สวนนันทวันร่มรื่นตลอดกาลทั้งปวง, (๓. กิริยากาลัจจันตสังโยคะ) **มาสํ สชฺฌายติ** ย่อมสาธยายตลอดเดือน, **ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสสิ** ทรงแสดงแล้วซึ่งพระอภิธรรมตลอดเดือนทั้งหลาย ๓ เดือน.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **อทฺธาเน** ในอรรถอัทธานัจจันตสังโยคะ (**โหนฺติ**) ย่อมมี. (๑. ทัพพอัทธานัจจันตสังโยคะ) **โยชนํ วนราชิ** มีแนวป่าตลอด ๑ โยชน์, (๒. คุณอัทธานัจจันตสังโยคะ) **โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต** ภูเขายาวตลอด ๑ โยชน์, (๓. กิริยาอัทธานัจจันตสังโยคะ) **โกสํ สชฺฌายติ** ย่อมสาธยายตลอดโกสะ (๑ กิโลเมตร).

อจฺจนฺตสํโยเคติ บทว่า "อจฺจนฺตสํโยเค" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**อนจฺจนฺตสํโยคนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งการลงทุติยาวิภัตติในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่อัจจันตสังโยคะ ยถา เช่น)

บทว่า "อจฺจนฺตสํโยเค" มีประโยชน์อะไร, (มีประโยชน์ต่อการห้ามลงทุติยาวิภัตติในอุทาหรณ์ที่ไม่ใช่อัจจันตสังโยคะ เช่น)

มาเส มาเส ภุญฺชติ ย่อมบริโภคในแต่ละเดือนๆ (กินทุกเดือน), **โยชเน โยชเน วิหารํ ปติฏฺฐาเปสิ** ยังวิหารให้ตั้งอยู่ในแต่ละโยชน์ๆ (สร้างวิหารไว้ในทุกๆโยชน์).

๒๘๘. **กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต**. (๑ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต เมื่อประกอบด้วยนิบาตและอุปสัคที่กล่าวอรรถกิริยา (**สติ**) มีอยู่, (**ทุติยา**) ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง.

เมื่อมีนิบาตและอุปสัคกล่าวอรรถกิริยา ลงทุติยาวิภัตติ

ยุตฺเต โยเค เมื่อการประกอบ **กมฺมปฺปวจนีเยหิ นิปาโตปสคฺเคหิ** ด้วยนิบาตและอุปสัคทั้งหลายอันกล่าวอรรถกิริยา **สติ** มีอยู่, **ทุติยาวิภตฺติ** ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์.

เมื่อมีนิบาตและอุปสัคประกอบอรรถกิริยา ลงทุติยาวิภัตติหลังจากลิงค์

กมฺมํ อรรถกิริยา **เยสํ** ของนิบาตและอุปสัคทั้งหลายเหล่าใด **ปวจนียํ** อันบัณฑิตพึงกล่าว **เต** นิบาตและอุปสัคทั้งหลายเหล่านั้น **กมฺมปฺปวจนียา** ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ. **วา** หรือ **อนฺวาทโย** อุปสัคทั้งหลายมี อนุ เป็นต้น **กมฺมปฺปวจนียา** ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ **ปรสมญฺญาวเสน** ด้วยอำนาจแห่งชื่อในคัมภีร์สันสกฤต.

นิบาตและอุปสัคเหล่าใด ถูกกล่าวอรรถกิริยา นิบาตและอุปสัคเหล่านั้น ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ,

หรือ อนุ อุปสัคเป็นต้น ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ ตามชื่อที่ใช้เรียกในคัมภีร์สันสกฤต

ตตฺถ ในคัมภีร์สันสกฤตนั้น **กมฺมปฺปวจนียสญฺญา** การเรียกชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ **อนุสทฺทสฺส** แห่ง อนุ อุปสัค **วุตฺตา** ถูกกล่าวไว้แล้ว **ลกฺขเณ สหตฺเถ หีเน จ** ในอรรถลักขณะ อรรถของ สห ศัพท์ และอรรถหีนะ.

ในคัมภีร์สันสกฤตนั้น ท่านเรียก อนุ อุปสัค ในอรรถลักขณะ อรรถของ สห ศัพท์ และอรรถหีนะ ว่ากัมมัปปวจนียะ

ยถา อุทาหรณ์ **ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ** (เมื่อพระโพธิสัตว์) บวชเป็นบรรพชิต (ชนทั้งหลาย) บวชแล้ว (ชนทั้งหลายพากันบวชตามพระโพธิสัตว์), **นทิมนฺววสิตา พาราณสี** เมืองพาราณสีตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำ, **นทิยา สห อวพทฺธาติ อตฺโถ** อธิบายว่า ตั้งอยู่ติดกับด้วยแม่น้ำ. **อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวา** ผู้มีปัญญาด้อยกว่าพระสารีบุตร.

กมฺมปฺปวจนียสญฺญา การเรียกชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ **ปติปริอนูนํ** แห่ง ปติ ปริ และ อนุ อุปสัคทั้งหลาย **วุตฺตา** ถูกกล่าวแล้ว **ลกฺขณาทีสุ** ในอรรถทั้งหลายมีลักขณะเป็นต้น **ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขานภาควิจฺฉาสุ ปติปริอนโวติ** ด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินีว่า "ลกฺขณิตฺถมฺภูตกฺขานภาควิจฺฉาสุ ปติปริอนโว".

ท่านเรียก ปติ ปริ และ อนุ อุปสัค ในอรรถลักขณะเป็นต้น ว่ากัมมัปปวจนียะ ด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินีว่า "ปติ ปริ และ อนุ อุปสัค ในอรรถลักขณะ (เครื่องหมาย) อิตถัมภูตักขานะ (กล่าวความจริง) ภาคะ (ส่วน) และวิจฉา (คำซ้ำ) ทั้งหลาย ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ"

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ลกฺขเณ** ในอรรถลักขณะ (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **สูริยุคฺคมนํ ปติ ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุํ** อาหารทั้งหลายอันเป็นทิพย์ พึงปรากฏ เมื่อการขึ้นแห่งดวงอาทิตย์, **รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท** ดวงจันทร์ย่อมสาดแสงส่องต้นไม้, **รุกฺขํ ปริ** ส่องต้นไม้, **รุกฺขํ อนุ** ส่องต้นไม้.

อิตฺถมฺภูตกฺขาเน ในอรรถอิตถัมภูตักขานะ. **สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ ปติ** พระเทวทัตดีต่อมารดา, **มาตรํ ปริ** ต่อมารดา, **มาตรํ อนุ** ต่อมารดา.

ภาเค ในอรรถภาคะ. **ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา** ในทรัพย์ทั้งหลายเหล่านั้นทรัพย์ใดเป็นส่วนของเรา, **มํ ปริ** เป็นส่วนของเรา, **มํ อนุ** เป็นส่วนของเรา, **ตํ ทียตุ** ทรัพย์นั้นอันท่านจงให้.

วิจฺฉาโยเค ในอรรถวิจฉาโยคะ. **อตฺถมตฺถํ ปติ สทฺโท นิวิสติ** ศัพท์ย่อมตั้งอยู่ในทุกๆอรรถ, **รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิชฺโชตเต จนฺโท** ดวงจันทร์ย่อมส่องสว่างที่ต้นไม้ทุกต้น, **รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ**, **รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ** ที่ต้นไม้ทุกต้น.

กมฺมปฺปวจนียสญฺญา การเรียกชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ **อภิสฺส** แห่ง อภิ อุปสัค **วุตฺตา** ถูกกล่าวแล้ว **ลกฺขณาทีสุ** ในอรรถทั้งหลายมีลักขณะเป็นต้น **ภาควชฺชิเตสุ** อันเว้นจากอรรถภาคะ

อภิรภาเคติ ด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินีว่า “อภิรภาเค”.

ท่านเรียก อภิ อุปสัค ในอรรถลักขณะเป็นต้น เว้นอรรถภาคะ ว่ากัมมัปปวจนียะ ด้วยสูตรในคัมภีร์ปาณินีว่า “อภิ อุปสัค ในอรรถที่เว้นจากภาคะ ชื่อว่ากัมมัปปวจนียะ”

(ยถา) เช่น **ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต** ก็เกียรติศัพท์อันงามของพระโคดมผู้เจริญนั้น ได้ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้, **สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อภิ** พระเทวทัตดีกับมารดา.

(**อุทาหรณํ**) อุทาหรณ์ **นิปาเต** ในนิบาต (**โหติ**) ย่อมมี. **ธิ พฺราหฺมณสฺส หนฺตารํ** น่าติเตียนบุคคลผู้ฆ่าซึ่งพราหมณ์ **อิจฺเจวมาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๒๘๙. กฺวจิ ทุติยา ฉฏฺฐีนมตฺเถ. (๔ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อตฺเถ** ในอรรถ **ฉฏฺฐีนํ** แห่งฉัฏฐีวิภัตติทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ บ้าง

ทุติยาวิภตฺติ ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **อตฺเถ** ในอรรถ **ฉฏฺฐีนํ** แห่งฉัฏฐีวิภัตติทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง. **อยํ** ทุติยาวิภัตตินี้ (**โหติ**) ย่อมลง **อนฺตราอภิโตปริโตปติปฏิภาติโยเค** ในที่ประกอบด้วย อนฺตรา อภิโต ปริโต ปติ ปฏิภาติ ศัพท์.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถฉัฏฐีวิภัตติ บ้าง, ทุติยาวิภัตตินี้ ลงในที่ประกอบด้วย อนฺตรา อภิโต ปริโต ปติ ปฏิภาติ ศัพท์

อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน เสด็จดำเนินไปสู่หนทางไกลในระหว่างแห่งเมืองราชคฤห์และนาลันทา, **ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ มชฺเฌติ อตฺโถ** อธิบายว่า “ระหว่างกลางแห่งเมืองราชคฤห์และนาลันทา”. **อภิโต คามํ วสติ** ย่อมอยู่ภายในแห่งหมู่บ้าน, **ปริโต คามํ วสติ** ย่อมอยู่ภายนอกแห่งหมู่บ้าน, **นทึ เนรญฺชรํ ปติ** ในที่ใกล้แห่งแม่น้ำเนรัญชรา, **เนรญฺชราย นทิยา สมีเปติ อตฺโถ** อธิบายว่า “ในที่ใกล้แห่งแม่น้ำเนรัญชรา”. **ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา** จุนทะ โพชฌงค์ทั้งหลายของเธอ จงปรากฏ, **อุปมา มํ ปฏิภาติ** อุปมาของเราย่อมปรากฏ, **อุปมา มยฺหํ อุปฏฺฐหตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า “ข้ออุปมาของเราย่อมปรากฏ”.

กฺวจิ ทุติยา อตฺเถติ จ บทว่า “กฺวจิ” “ทุติยา” และ “อตฺเถ” **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๒๙๐. ตติยาสตฺตมีนญฺจ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ทุติยา ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อตฺเถ จ** และในอรรถ **ตติยาสตฺตมีนํ** แห่งตติยาและสัตตมีวิภัตติทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถตติยาและสัตตมีวิภัตติ บ้าง

ทุติยาวิภตฺติ ทุติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **อตฺเถ จ** และในอรรถ **ตติยาสตฺตมีนํ** แห่งตติยาและสัตตมีวิภัตติทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

ลงทุติยาวิภัตติ ในอรรถตติยาและสัตตมีวิภัตติ บ้าง

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ตติยตฺเถ** ในอรรถตติยาวิภัตติ (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **สเจ มํ นาลปิสฺสติ** หากว่า(เขา)จักไม่กล่าวกับด้วยเราไซร้, **ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ** ก็ท่านย่อมไม่พูดกับด้วยเรา, **วินา สทฺธมฺมํ กุโต สุขํ** เว้นด้วยพระสัทธรรมความสุข(จักมี)แต่ไหน, **อุปายมนฺตเรน น อตฺถสิทฺธิ** เว้นด้วยอุบาย ความสำเร็จซึ่งประโยชน์ย่อมไม่มี.

สตฺตมฺมิยตฺเถ ในอรรถสัตตมีวิภัตติ. **ทุติยา** ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง (๑) **กาเล** ในอรรถกาลสัตตมี (๒) **ปโยเค** ในที่ประกอบ **อุปานฺวชฺฌาวสสฺส** แห่ง วส ธาตุที่มี อุป อนุ อธิ และ อา อุปสัคเป็นบทหน้า (๓) **ปโยเค** ในที่ประกอบ **อธิสิฏฺฐาวสานํ** แห่ง สิ ฐา และ วส ธาตุที่มี อธิ อุปสัคเป็นบทหน้า (๔) **ตปฺปานจาเร จ** และในธาตุที่มีอรรถการดื่มและการเที่ยวไปนั้น.

ในอรรถสัตตมีวิภัตติ. ลงทุติยาวิภัตติ (๑) ในอรรถกาลสัตตมี (๒) ในที่ประกอบด้วย วส ธาตุที่มี อุป อนุ อธิ และ อา อุปสัคเป็นบทหน้า (๓) ในที่ประกอบด้วย สิ ฐา และ วส ธาตุที่มี อธิ อุปสัคเป็นบทหน้า (๔) ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถการดื่มและการเที่ยวไป

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **กาเล** ในอรรถกาลสัตตมี (**โหนฺติ**) ย่อมมี **ตาว** ก่อน. **ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา** นุ่งห่มแล้วในเวลาเช้า, **เอกํ สมยํ ภควา** ในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาค, **อิมํ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโน** ในคืนนี้ ท้าวมหาราชทั้งหลาย ๔ องค์.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ปโยเค** ในที่ประกอบ **วสธาตุสฺส** แห่ง วส ธาตุ **อุปาทิปุพฺพสฺส** อันนมี อุป เป็นต้นเป็นบทหน้า (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **คามํ อุปวสติ** ย่อมประจำอยู่ในหมู่บ้าน, **คามํ อนฺวสติ** ย่อมอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน, **วิหารํ อธิวสติ** ย่อมประจำอยู่ในวิหาร, **คามํ อาวสติ** ย่อมพำนักอยู่ในหมู่บ้าน, **อคารํ อชฺฌาวสติ** ย่อมสถิตอยู่ในเรือน. **ตถา** เหมือนกันนั้น **ปถวึ อธิเสสฺสติ** ย่อมนอนทับบนแผ่นดิน, **คามํ อธิติฏฺจติ** ย่อมยืนหยัดอยู่ในหมู่บ้าน, **คามํ อชฺฌาวสติ** ย่อมสถิตอยู่ในหมู่บ้าน.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ตปฺปานจาเรสุ** ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถการดื่มและเที่ยวไปทั้งหลาย (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **นทึ ปิวติ** ย่อมดื่มในแม่น้ำ, **คามํ จรติ** ย่อมเที่ยวไปในหมู่บ้าน **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓.๓. ตติยาวิภตฺยตฺถเภท (กรณ–กตฺตุการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของตติยาวิภัตติ

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ลงตติยาวิภัตติในอรรถไหน

๒๙๑. **กรเณ ตติยา**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กรเณ** ในอรรถกรณะ.

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถกรณะ

ตติยาวิภตฺติ ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **กรณการเก** ในกรณการกะ.

ลงตติยาวิภัตติ ในกรณการกะ

กึ กรณํ กรณะคืออะไร.

๒๙๒. **เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ**. (๕ บท, สัญญาสูตร)

กยิรเต ย่อมกระทำ **เยน วา** ด้วยการกะใดก็ตาม, **ตํ** (**การกํ**) การกะนั้น **กรณํ** (**โหติ**) มีชื่อว่ากรณะ.

กระทำด้วยการกะใด การกะนั้นชื่อว่ากรณะ

กตฺตา ผู้กระทำ **กโรติ** ย่อมกระทำ **กฺริยํ** ซึ่งกิริยา **อพฺยวธาเนน** โดยไม่มีระหว่างคั่น **เยน วา** ด้วยการกะใดก็ตาม **อุปกรณภูเตน วตฺถุนา** อันเป็นวัตถุที่ใช้เป็นอุปกรณ์, **วิกโรติ** ย่อมแปรรูป **เยน วา** ด้วยการกะใดก็ตาม, **ปาปุณาติ** ย่อมถึง **เยน วา** ด้วยการกะใดก็ตาม, **ตํ การกํ** การกะนั้น **กรณสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่ากรณะ.

ผู้ทำ กระทำกิริยาต่อเนื่อง ด้วยการกะใดก็ตาม อันเป็นวัตถุที่ใช้เป็นอุปกรณ์ แปรรูปด้วยการกะใดก็ตาม ถึงด้วยการกะใดก็ตาม, การกะนั้น มีชื่อว่ากรณะ

กรียเต ย่อมถูกกระทำ **อเนน** ด้วยสิ่งนี้ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **กรณํ** ชื่อว่ากรณะ. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **กฺริยาสาธกตฺเต** เมื่อความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ **สพฺพการกานํ** แห่งการกะทั้งปวงทั้งหลาย **สติปิ** แม้มีอยู่, **วิเสเสตฺวา วจนํ** การกล่าวให้พิเศษ **เยน วา กยิรเตติ** ว่า "กระทำด้วยการกะใดก็ตาม" **คหณตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการถือเอา **สาธกตมสฺเสว** ซึ่งการกะอันสามารถทำกิริยาให้สำเร็จมากกว่านั่นเทียว **กตฺตูปกรณภูเตสุ การเกสุ** ในการกะทั้งหลายที่ใช้เป็นเครื่องมือของผู้กระทำ.

เครื่องมือของผู้กระทำ ชื่อว่ากรณะ, สำหรับในสูตรนี้ แม้การกะทั้งปวงจะมีความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ ก็จริง การกล่าวให้พิเศษว่า "กระทำด้วยการกะใดก็ตาม" มีประโยชน์ต่อการถือเอาการกะ

อันสามารถทำกิริยาให้สำเร็จมากกว่านั่นเอง ในจำนวนการกะที่ใช้เป็นเครื่องมือของผู้กระทำ

จ อนึ่ง (**เอตํ วจนํ**) คำนี้ **วุตฺตํ** อันบัณฑิตกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

> **กฺริยาสํสิทฺธิเหตุตา** ความเป็นเหตุแห่งการสำเร็จซึ่งกิริยา **ยสฺส** แห่งการกะใด **สมฺภาวียติ** ย่อมถูกยกย่อง **สพฺพวิเสเสน** โดยพิเศษกว่าการกะทั้งปวง, **ตํ การกํ** การกะนั้น **วุตฺตํ** ถูกเรียกแล้ว **กรณํ นาม** ว่าชื่อกรณะ.

อนึ่ง ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

> *การกะใด ถูกยกย่องว่าเป็นเหตุแห่งการสำเร็จกิริยาโดยพิเศษกว่าการกะทั้งปวง, การกะนั้น ท่านเรียกชื่อว่า กรณะ*

ปน ก็ **ตํ** กรณะนั้น **ทุวิธํ** มี ๒ อย่าง **อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน** ด้วยอำนาจแห่งอัชฌัตติกกรณะ (เครื่องมือภายใน) และพาหิรกรณะ (เครื่องมือภายนอก).

ก็ กรณะนั้น มี ๒ อย่าง คือ (๑) อัชฌัตติกกรณะ เครื่องมือภายใน (๒) พาหิรกรณะ เครื่องมือภายนอก

ยถา เช่น (๑) **หตฺเถน กมฺมํ กโรติ** ย่อมกระทำซึ่งงานด้วยมือ, **จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ** ย่อมเห็นซึ่งรูปด้วยตา, **มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย** รู้แล้วซึ่งธรรมด้วยใจ. (๒) **ทาตฺเตน วีหโย ลุนาติ** ย่อมเกี่ยวซึ่งข้าวทั้งหลายด้วยเคียว, **อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติ** ย่อมเผาซึ่งกระท่อมด้วยไฟ.

ตติยาติ บทว่า "ตติยา" **อธิกาโร** ตามไปไกล.

๒๙๓. **กตฺตริ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

> **ตติยา** ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กตฺตริ จ** ในกัตตุการกะด้วย.
>
> *ลงตติยาวิภัตติ ในกัตตุการกะด้วย*

ตติยาวิภตฺติ ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **กตฺตริ จ การเก** ในกัตตุการกะด้วย.

หลังจากลิงค์ ลงตติยาวิภัตติ ในกัตตุการกะด้วย

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ** ในอรรถอิตถัมภูตลักขณะ (เล่าความจริง) **กฺริยาปวคฺเค** ในกิริยาปวัคคะ (ทำอย่างรวดเร็ว) **ปุพฺพสทิสสมูนตฺถกลหนิปุณมิสฺสกสขิลตฺถาทิโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ (ก่อน) สทิส (เหมือน) และ สม ศัพท์ (เสมอ) ศัพท์อันมีอรรถว่าอูน (พร่อง) ประกอบด้วย กลห (ทะเลาะ) นิปุณ (นุ่มนวล) มิสฺสก (ผสม) สขิล (อ่อนหวาน) และ อตฺถ ศัพท์ (ความต้องการ) เป็นต้น **กาลทฺธาเนสุ** ในอรรถกาลเวลาและระยะทาง

ทั้งหลาย **ปจฺจตฺตกมฺมตฺถปญฺจมิยตฺถาทีสุ** (**อตฺเถสุ**) **จ** และในอรรถทั้งหลายมีอรรถปฐมาวิภัต ติ ทุติยาวิภัตติ และปัญจมีวิภัตติเป็นต้น **จคฺคหเณน** ด้วย จ ศัพท์.

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถอิตถัมภูตลักขณะ (เล่าความจริง) กิริยาปวัคคะ (ทำอย่างรวดเร็ว) ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ (ก่อน) สทิส (เหมือน) และ สม ศัพท์ (เสมอ) ศัพท์อันมีอรรถว่า อูน (พร่อง) กลห (ทะเลาะ) นิปุณ (นุ่มนวล) มิสฺสก (ผสม) สขิล (อ่อนหวาน) และ อตฺถ ศัพท์ (ความต้องการ) เป็นต้น ในอรรถกาลเวลาและระยะทาง ในอรรถปฐมาวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ และปัญจมีวิภัตติเป็นต้น

จ ก็ **กตฺตา** กัตตุ **โก** คืออะไร.

๒๙๔. **โย กโรติ ส กตฺตา**. (๔ บท, สัญญาสูตร)

โย การกะใด **กโรติ** ย่อมกระทำ **ส** การกะนั้น **กตฺตา** ชื่อว่ากัตตุ.

การกะใด กระทำ การกะนั้น ชื่อว่ากัตตุ

โย การกะใด **อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา** มีตนเป็นประธาน **กโรติ** ย่อมกระทำ **กฺริยํ** ซึ่งกิริยา, **โส** การกะนั้น **กตฺตุสญฺโญ โหติ** มีชื่อว่ากัตตุ.

การกะใดมีตนเป็นประธาน ทำกิริยา การกะนั้นชื่อว่ากัตตุ

โส กัตตุการกะนั้น **ติวิโธ** มี ๓ อย่าง **อิติ** คือ (๑) **สุทฺธกตฺตา** การกะผู้ทำกิริยาเอง (๒) **เหตุกตฺตา** การกะผู้ใช้ให้คนอื่นทำกิริยา (๓) **กมฺมกตฺตา** การกะผู้สำเร็จกิริยาได้ง่าย.

ตตฺถ ในบรรดากัตตุทั้งหลายเหล่านั้น **โย** กัตตุใด **กโรติ** ย่อมกระทำ **กฺริยํ** ซึ่งกิริยา **สยเมว** ด้วยตนเองนั่นเทียว **โส** กัตตุนั้น **สุทฺธกตฺตา** ชื่อว่าสุทธกัตตุ. **โย** กัตตุใด **อญฺญํ** ยังการกะอื่น **สมตฺถํ** ผู้สามารถ **กาตุํ** เพื่อกระทำ **อกโรนฺตํ** ผู้ยังไม่ทำ **โยเชติ** ย่อมให้ประกอบ **กมฺมนิ** ในการงาน **โส** กัตตุนั้น **เหตุกตฺตา** ชื่อว่าเหตุกัตตุ. **ยถา** เช่น **คนฺตุํ สมตฺโถ เทวทตฺโต** นายเทวทัตมีความสามารถเพื่อไป, **ตมญฺโญ ปโยเชติ** บุคคลอื่นย่อมใช้ซึ่งนายเทวทัตนั้น **คมยติ เทวทตฺตนฺติ** ประโยคว่า "ยังนายเทวทัตย่อมให้ไป" (**สิชฺฌติ**) ย่อมสำเร็จ.

*บรรดากัตตุเหล่านั้น กัตตุใด กระทำกิริยาเอง กัตตุนั้น ชื่อว่าสุทธกัตตุ, กัตตุใดใช้การกะอื่นผู้สามารถทำ แต่ยังไม่ทำ ให้ทำการงาน กัตตุนั้น ชื่อว่าเหตุกัตตุ, เช่น นายเทวทัตมีความสามารถไป บุคคลอื่นก็ใช้นายเทวทัตนั้นให้ไป จึงมีประโยคว่า "**คมยติ เทวทตฺตํ** ใช้นายเทวทัตให้ไป"*

ปน ก็ **ตตฺถ ตตฺถ** ในวากยะนั้นๆ **ยํ เหตฺวตฺถนิทสฺสนํ** การแสดงซึ่งอรรถเหตุใด **คจฺฉติ เทวทตฺโต, ตมญฺโญ ปโยชยติ คมยติ เทวทตฺตนฺติ** ว่า "นายเทวทัตย่อมไป, บุคคลอื่นย่อมใช้ซึ่งนายเทวทัตนั้น จึงมีประโยคว่า ยังนายเทวทัตย่อมให้ไป" (**อตฺถิ**) มีอยู่, **ตมฺปิ** การแสดงซึ่งอรรถเหตุนั้น **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวแล้ว **สามตฺถิยทสฺสนวเสน** ด้วยอำนาจแห่

งการแสดงซึ่งความเป็นผู้สามารถ **คเหตพฺพํ** อันนักศึกษาพึงถือเอา **อิติ** โดยนัยนี้. **ยทิ** หากว่า **อญฺญถา** เป็นอย่างอื่น **สยเมว คจฺฉติ** ย่อมไปเองนั่นเทียว **กึ** จะมีประโยชน์อะไร **ปโยชกพฺยาปาเรน** ด้วยความพยายามของผู้ใช้ **ตตฺถ** ในวากยะนั้น. **อกโรนฺตํ พเลน การยติ, ปาสาณํ อุฏฺฐาปยตีติอาทิกํ จ** (**อุทาหรณํ**) อุทาหรณ์เป็นต้นว่า "ยังการกะผู้ไม่กระทำย่อมให้ทำด้วยกำลัง, ยังก้อนหินย่อมให้ตั้งขึ้น" **น สิชฺเฌยฺย** ไม่อาจสำเร็จได้.

ก็ในวากยะนั้น นักศึกษาควรเข้าใจว่า "การแสดงอรรถเหตุว่า นายเทวทัตไปได้, บุคคลอื่นก็ใช้นายเทวทัตนั้น จึงมีประโยคว่า 'ใช้นายเทวทัตให้ไป' นั้น" ท่านกล่าวแสดงตามความสามารถ, ถ้าเป็นอย่างอื่น คือ ไปเองได้ ความพยายามของผู้ใช้ก็ไม่มีประโยชน์อะไร, ส่วนอุทาหรณ์เป็นต้นว่า "ใช้กำลังบังคับผู้ไม่กระทำให้ทำ, สั่งก้อนหินให้ตั้งขึ้น" ไม่สามารถสำเร็จได้

ปน ก็ **เอตฺถ** ในอรรถเหตุกัตตุนี้ **กตฺตาติ** บทว่า "กตฺตา" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๒๙๕. โย กาเรติ ส เหตุ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

โย กัตตุใด **กาเรติ** ย่อมใช้ให้กระทำ **ส** กัตตุนั้น **เหตุ กตฺตา** ชื่อว่าเหตุกัตตุ.

กัตตุใด ให้กระทำ กัตตุนั้น ชื่อว่าเหตุกัตตุ

โย กัตตุใด **กตฺตารํ** ยังผู้สามารถกระทำ **กาเรติ** ย่อมให้กระทำ **โส** กัตตุนั้น **เหตุสญฺโญ โหติ** ชื่อว่าเหตุ **กตฺตา จ** และชื่อว่ากัตตุ. **เหตุกตฺตุสญฺญา** การตั้งชื่อว่าเหตุกัตตุ (**โหติ**) ย่อมมี **อิติ** (**อิมินา**) ด้วยสูตรนี้.

กัตตุใด ใช้ผู้สามารถกระทำให้กระทำ กัตตุนั้น ชื่อว่าเหตุกัตตุ, มีการตั้งชื่อว่าเหตุกัตตุด้วยสูตรนี้

ปน ส่วน **โย** กัตตุใด **ปฏิจฺจ** อาศัยแล้ว **กฺริยํ** ซึ่งกิริยา **ปรสฺส** ของบุคคลอื่น **กมฺมภูโตปิ** แม้เป็นกัมมะ **สยเมว สิชฺฌนฺโต วิย โหติ** เป็นเหมือนสำเร็จอยู่ด้วยตนเองนั่นเทียว **สุกรตฺตา** เพราะเป็นของกระทำได้โดยง่าย, **โส** กัตตุนั้น **กมฺมกตฺตา นาม** ชื่อว่ากัมมกัตตุ. **ยถา** เช่น **สยํ กรียเต กโฏ** เสื่อย่อมสำเร็จเอง, **สยเมว ปจฺจเต โอทโน** ข้าวย่อมสุกเองนั่นเทียว **อิติ** ดังนี้เป็นต้น.

*ส่วน กัตตุที่อาศัยกิริยาของบุคคลอื่น แม้จะเป็นกัมมะ ก็เป็นเหมือนสำเร็จได้ด้วยตนเองเพราะเป็นของทำได้ง่าย ชื่อว่ากัมมกัตตุ เช่น **สยํ กรียเต กโฏ** เสื่อสำเร็จเอง, **สยเมว ปจฺจเต โอทโน** ข้าวสุกเอง เป็นต้น*

จ อนึ่ง (**เอตํ วจนํ**) คำนี้ **วุตฺตํ** อันบัณฑิตกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

โย การโก การกะใด **อตฺตปฺปธาโน** มีตนเป็นใหญ่ **กิริยํ**

ยังกิริยา **นิพฺพตฺเตติ** ย่อมให้เกิดขึ้น **อปฺปยุตฺโต ปยุตฺโต วา** จะไม่ถูกใช้หรือถูกใช้ก็ตาม, **ส** การกะนั้น **ปวุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **กตฺตาติ** ว่ากัตตุ.

โย การกะใด **ปโยชโก (โหติ)** เป็นผู้ใช้ **กตฺตุโน** ซึ่งกัตตุ, **โส** การกะนั้น **กถิโต** ถูกเรียกแล้ว **เหตุกตฺตาติ** ว่าเหตุกัตตุ.

โย การกะใด **สุกโร กมฺมภูโต** เป็นกรรมที่กระทำได้ง่าย, **โส** การกะนั้น **กถียเต** ย่อมถูกเรียก **กมฺมกตฺตาติ** ว่ากัมมกัตตุ.

อนึ่ง ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

*การกะใด มีตนเป็นใหญ่ ทำให้กิริยาเกิดขึ้น จะไม่ถูกใช้หรือถูกใช้ก็ตาม การกะนั้น ถูกเรียกว่า **กัตตุ***

*การกะใด เป็นผู้ใช้ให้ทำ การกะนั้น ถูกเรียกว่า **เหตุกัตตุ***

*การกะใด เป็นกรรมที่ทำได้ง่าย การกะนั้น ถูกเรียกว่า **กัมมกัตตุ***

นนุ จ จะขอถาม **อิติ** ว่า **สํโยโค ชายเตติอาทีสุ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า "การประกอบย่อมเกิดขึ้น" **กตฺตุภาโว** ความเป็นกัตตุ **ชนนกฺริยาย** แห่งกิริยาการเกิด **อสโต** ของสิ่งที่ไม่มีอยู่ **ปุเร** ในกาลก่อน **สิยา** พึงมี **กถํ** อย่างไร. (**ปริหาโร**) คำตอบ (**มยา**) อันข้าพเจ้า **วุจฺจเต** จะกล่าว. **หิ** ก็ **สทฺทปฺปโยโค** การประกอบศัพท์อุทาหรณ์ **โลกสงฺเกตสิทฺโธ** สำเร็จแล้วตามความจดจำไว้ของชาวโลก, **หิ** จริงอยู่ **โลโก** ชาวโลก **คเหตฺวา** ถือเอาแล้ว **อวิชฺชมานํปิ** แม้ซึ่งสิ่งที่ไม่มีอยู่ **วิชฺชมานํ วิย** เหมือนกับมีอยู่ **สทฺทาภิเธยฺยตาย** ด้วยความเป็นอรรถอันศัพท์ควรกล่าว **โวหรติ** ย่อมกล่าว, **หิ** อีกอย่างหนึ่ง **วิกปฺปพุทฺธิคหิตากาโรเยว** อาการอันถูกถือเอาด้วยความรู้อันคิดได้นั่นเทียว **สทฺเทน** อันศัพท์ **อภิธียเต** ย่อมกล่าว, **ตุ** ส่วน **วตฺถุสภาโว** สภาพของวัตถุ (**สทฺเทน**) อันศัพท์ **น** (**อภิธียเต**) ย่อมไม่กล่าว. **อญฺญถา** โดยประการอื่นอีก **วตฺถุสภาวสจฺฉิกรณปฺปสงฺโค** ความประสงค์จะกระทำให้แจ่มแจ้งในสภาพของวัตถุ **ปจฺจกฺเขน วิย** เหมือนโดยการเห็นชัดเจน **สุตมยญาเณนปิ** แม้ด้วยสุตมยญาณ **จ** ด้วย **อภาวปฺปสงฺโค** ความประสงค์เอาความไม่เป็น **มุสาวาทกุทิฏฺฐิวาทาทีนํ** แห่งวาทะทั้งหลายมีมุสาวาทะ (พูดปด) และกุทิฏฐิวาทะ (พูดเพราะความเห็นผิด) เป็นต้น **จ** ด้วย **สิยา** พึงมี. **ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **สทฺทปฺปวตฺติ** ความเป็นไปของศัพท์ **โหติ** ย่อมมี **พุทฺธิปริกปฺปิตปญฺญตฺติวเสนปิ** แม้ด้วยอำนาจแห่งบัญญัติอันคิดได้ด้วยความรู้ **อิติ** ดังนั้น **กตฺตุการกตา** ความเป็นกัตตุการกะ **ชนนกฺริยาย** แห่งกิริยาการเกิด **อสโต สํโยคาทิสฺสปิ** แม้ของสิ่งที่ไม่มีอยู่แต่ถูกประกอบขึ้น **โหติ เอว** ย่อมมีนั่นเทียว **อิติ** ดังนี้แล.

ขอถามว่า ในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า "การประกอบย่อมเกิดขึ้น" กิริยาการเกิดของสิ่งที่ไม่มีอยู่ก่อน ก็เป็นกัตตุได้หรือ, ขอตอบว่า ก็การประกอบศัพท์อุทาหรณ์ จะสำเร็จได้ตามความจดจำไว้ของ

ชาวโลก, เนื่องจากชาวโลกกล่าวแม้สิ่งที่ไม่มีอยู่ เหมือนกับมีอยู่ โดยผูกอรรถไว้ในศัพท์แล้วจึงกล่าว, อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์เองก็กล่าวเอาอาการที่ถือเอาด้วยความรู้อันคิดได้นั่นแหละ ส่วนสภาพของวัตถุ ไม่ถูกศัพท์กล่าวเอา, มีประการอื่นอีก ความประสงค์ที่จะทำให้แจ่มแจ้งในสภาพของวัตถุ เหมือนได้เห็นอย่างชัดเจนด้วยสุตมยญาณ และประสงค์ไม่ให้เป็นมุสาวาทะ (พูดปด) และกุทิฏฐิวาทะ (พูดเพราะความเห็นผิด) เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความเป็นไปของศัพท์ก็มีได้แม้ด้วยอำนาจบัญญัติอันคิดได้ด้วยความรู้ กิริยาการเกิดแม้ของสิ่งที่ไม่มีอยู่แต่ถูกประกอบขึ้น จึงเป็นกัตตุการกะได้แล

(**โปราณาจริโย**) โบราณาจารย์ **อาห** กล่าวไว้แล้ว **ยถา** อย่างไร, (**อาห**) กล่าวไว้แล้ว (**มญฺชูสายํ**) ในคัมภีร์มัญชูสา **อิติ** ว่า

> **สทฺโท** ศัพท์ **โวหารวิสโย** มีบัญญัติเป็นที่ตั้ง **น เอกนฺตปรมตฺถิโก** ไม่ใช่มีอรรถปรมัตถ์อย่างเดียว, **อตฺโถ** อรรถ **พุทฺธิสงฺกปฺปิโต** อันท่านคิดได้ด้วยความรู้ **ปวุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **ตสฺสตฺโถติ** ว่า “อรรถของศัพท์นั้น”, **หิ** จริงอยู่ **สํโยโค ชายเต อิติ** ในอุทาหรณ์ว่า “การประกอบย่อมเกิด” **สํโยโค** การประกอบ **กตฺตา ภวติ** เป็นกัตตุ **ชาติยา** ของกิริยาการเกิด **วิชฺชมาโนว** เหมือนกับมีอยู่ **คหิตตฺตา** เพราะถูกถือเอา **พุทฺธิยา** ด้วยความรู้.
>
> *ศัพท์ มีบัญญัติเป็นที่ตั้งก็มี ไม่ใช่มีอรรถปรมัตถ์อย่างเดียว, อรรถที่ท่านคิดได้ด้วยความรู้ ถูกเรียกว่า “อรรถของศัพท์นั้น”, จริงอยู่ ในอุทาหรณ์ว่า “**สํโยโค ชายเต** การประกอบย่อมเกิด” การประกอบเป็นกัตตุของกิริยาการเกิดเหมือนกับมีอยู่ เพราะถูกถือเอาด้วยความรู้*

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตตฺร** ในอรรถ(อนภิหิต)กัตตุนั้น. (**ยถา**) เช่น **ชิเนน เทสิโต ธมฺโม** พระธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว, **พุทฺเธน ชิโต มาโร** มารอันพระพุทธเจ้าชนะแล้ว, **อหินา ทฏฺโฐ นโร** คนอันงูกัดแล้ว, **พุทฺเธน โพธิโต โลโก** สัตว์โลกอันพระพุทธเจ้าให้รู้แล้ว, **สทฺเธหิ การิโต วิหาโร** วิหารอันผู้มีศรัทธาทั้งหลายให้สร้างแล้ว.

(**ตติยา**) ตติยาวิภัตติ **น ภวติ** ย่อมไม่ลง **อภิหิเต** ในอภิหิตกัตตุ. (**ยถา**) เช่น **กฏํ กโรติ เทวทตฺโต** นายเทวทัตย่อมกระทำซึ่งเสื่อ, **กาเรติ วา** หรือย่อมให้กระทำ.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ลกฺขเณ** ในลักษณะ **อิตฺถมฺภูตสฺส** แห่งความเป็นจริง (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **สา ภินฺเนน สีเสน ปคฺฆรนฺเตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ** นางกาลีนั้นมีศีรษะแตกโลหิตไหลอาบฟ้องร้องแล้วต่อบุคคลผู้คุ้นเคยทั้งหลาย, **อูนปญฺจพนฺธเนน ปตฺเตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย** (ภิกษุ)มีบาตรอันมีรอยปะยังไม่ถึง ๕ แห่ง ขอซึ่งบาตรใบใหม่อื่น, **ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทฺทกฺขิ** ได้เห็นแล้วซึ่งปริพาชกมีไม้เท้าอันผูกด้วยเชือก ๓ เส้น.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **อปวคฺเค** ในกิริยาที่รวดเร็ว. **เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ** ไปถึงแล้วซึ่งพาราณสีโดยวันเดียวเท่านั้น, **นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ** ยังวิหารให้เสร็จแล้วโดยเดือนทั้งหลาย ๙ เดือน, **โยชเนน อธีตํ พฺยากรณํ** ไวยากรณ์ถูกสวดไปโดยหนทาง ๑ โยชน์. **กฺริยาปวคฺโคติ** คำว่า "กฺริยาปวคฺโค" **กฺริยาย อาสุํ ปรินิฏฺฐาปนํ** คือการทำกิริยาให้สำเร็จโดยเร็ว.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **ปุพฺพาทิโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น. **มาเสน ปุพฺโพ** ผู้(เกิด)ก่อนโดยเดือน, **ปิตรา สทิโส** ผู้เช่นกับบิดา, **มาตรา สโม** ผู้เสมอกับแม่, **กหาปเณน อูโน** ผู้พร่องด้วยกษาปณ์ เงินขาดมือ, **ธเนน วิกโล** ผู้ขาดแคลนด้วยทรัพย์ คนยากจน, **อสินา กลโห** การทะเลาะกันเพราะดาบ แย่งดาบกัน, **อาจาเรน นิปุโณ** ผู้ละเอียดอ่อนโดยความประพฤติ ผู้มีมารยาทงาม, **วาจาย นิปุโณ** ผู้ละเอียดอ่อนโดยวาจา ผู้กล่าวคำไพเราะ, **คุเฬน มิสฺสกํ** คลุกด้วยน้ำอ้อยงบ, **ติเลน มิสฺสกํ** คลุกด้วยงา, **วาจาย สขิโล** ผู้อ่อนหวานด้วยวาจา ผู้มีวาจาอ่อนหวาน, **มณินา อตฺโถ** ผู้ต้องการด้วยแก้วมณี ผู้อยากได้แก้วมณี, **ธเนน อตฺโถ** ผู้ต้องการด้วยทรัพย์ ผู้อยากได้ทรัพย์, **ปิตรา ตุโลฺย** ผู้เสมอกับบิดา คนเหมือนพ่อ.

(**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **กาลทฺธาเนสุ** ในกาลเวลาและระยะทางทั้งหลาย. **มาเสน ภุญฺชติ** ย่อมบริโภคทั้งเดือน, **โยชเนน คจฺฉติ** ย่อมไปทั้งโยชน์.

ปจฺจตฺเต ในอรรถปฐมาวิภัตติ. **อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติ** ตนเองย่อมสมมุติซึ่งตน.

กมฺมตฺเถ ในอรรถกรรม(ทุติยาวิภัตติ). **ติเลหิ เขตฺเต วปติ** ย่อมหว่านลงซึ่งงาทั้งหลายในนา.

ปญฺจมิยตฺเถ ในอรรถปัญจมีวิภัตติ. **สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน** เราทั้งหลายหลุดลอดแล้วจากพระมหาสมณะนั้น.

๒๙๖. **สหาทิโยเค จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สหาทิโยเค จ** ในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้นด้วย.

ลงตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย สห ศัพท์เป็นต้น

ตติยาวิภตฺติ ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **โยเค** ในที่ประกอบ **สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ กึ อิจฺเจวมาทีหิ** ด้วยศัพท์ทั้งหลายมี สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ และ กึ อย่างนี้เป็นต้น. (**ตติยา**) ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สหตฺเถปิ** แม้ในอรรถของ สห ศัพท์ **จสทฺเทน** ด้วย จ ศัพท์.

หลังจากลิงค์ ลงตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ และ กึ ศัพท์เป็นต้น, ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถ สห ศัพท์ ด้วย จ ศัพท์

ตตฺถ ในที่ประกอบด้วยศัพท์ทั้งหลายเหล่านั้น **โยโค** การประกอบ **สหสทฺเทน** ด้วย สห ศัพท์ **สมฺภวติ** ย่อมมี **กฺริยาคุณทพฺพสมวาเย** ในที่เป็นไปพร้อมกับกิริยา คุณ และทัพพวัตถุ.

ในที่ประกอบด้วยศัพท์เหล่านั้น การประกอบด้วย สห ศัพท์ จะมีในที่เป็นไปพร้อมกับกิริยา คุณ และทัพพวัตถุ

ยถา เช่น **วิตกฺเกน สห วตฺตติ** ย่อมเป็นไปพร้อมด้วยวิตก, **ปุตฺเตน สห ถูโล** ผู้อ้วนพร้อมทั้งบุตร, **อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริเกหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภ** ลาภเกิดขึ้นแก่อาจารย์และอุปัชฌาย์ทั้งหลายพร้อมด้วยอันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกทั้งหลาย, **นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสํเฆน** พระผู้มีพระภาคประทับนั่งแล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์, **สหสฺเสน สมํ มิตา** ถูกกำหนดไว้เสมอด้วย ๑ พัน (ตั้งไว้ ๑ พันถ้วน), **สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว** (**ภวิสฺสติ**) ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งหลายทั้งปวง(จักมี)แก่เรา, **สํโฆ วินาปิ คคฺเคน อุโปสถํ กเรยฺย** สงฆ์ควรกระทำซึ่งอุโบสถแม้จะเว้นจากพระคัคคะ, **อลํ เต อิธ วาเสน** พอแล้วแก่ท่านด้วยการอยู่ในที่นี้, **กึ เม เอเกน ติณฺเณน ปุริเสน ถามทสฺสินา** จะมีประโยชน์อะไรแก่เราด้วยบุรุษผู้มีกำลังผู้ข้ามไปคนเดียว, **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ** ดูก่อนดาบสผู้มีปัญญาทราม จะประโยชน์อะไรแก่ท่านด้วยชฎาทั้งหลาย, **กึ เต อชินสาฏิยา** จะประโยชน์อะไรแก่ท่านด้วยผ้าหนังเสือ.

(**อุทาหรณานิ** อุทาหรณ์ทั้งหลาย) **สหตฺเถ** ในอรรถของ สห ศัพท์ (**ยถา** เช่น) **เทวทตฺโต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน** พระเทวทัตเข้าไปแล้วสู่เมืองราชคฤห์พร้อมด้วยพระโกกาลิกะผู้ติดตาม(ผู้เป็นปัจฉาสมณะ), **ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส** การอยู่ร่วมกับด้วยคนพาลทั้งหลายเป็นทุกข์.

๒๙๗. **เหตฺวตฺเถ จ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **เหตฺวตฺเถ จ** ในอรรถเหตุด้วย.

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถเหตุด้วย

โยคคฺคหณํ โยคศัพท์ **อนุวตฺตเต** ย่อมติดตามมา **อิห** ในสูตรนี้. **ตติยาวิภตฺติ** ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **เหตฺวตฺเถ** ในอรรถเหตุ **เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ** และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหตุ.

โยคศัพท์ติดตามมาในสูตรนี้ด้วย, หลังจากลิงค์ ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถเหตุ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหตุ

การณํ เหตุการณ์ **ทิฏฺจสามตฺถิยํ** อันมีความสามารถให้เห็นได้ **กิสฺมิญฺจิ ผเล** ในผลทุกอย่าง **เหตุ** ชื่อว่าเหตุ. **โสเยว** เหตุนั้นนั่นแหละ **อตฺโถ** (**โหติ**) เป็นอรรถ (**เหตฺวตฺโถ**) ชื่อว่าเหตฺวัตถะ. **ตสฺมึ เหตฺวตฺเถ** ในอรรถเหตุนั้น.

เหตุการณ์ที่สามารถให้เห็นได้ในผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเหตุ, เหตุนั้นนั่นแหละเป็นอรรถ จึงชื่อว่าเหตฺวัตถะ, ในอรรถเหตุนั้น

(**ยถา** เช่น) **อนฺเนน วสติ** ย่อมอยู่ได้เพราะข้าว, **ธมฺเมน วสติ** ย่อมอยู่ได้เพราะธรรม, **วิชฺชาย วสติ** ย่อมอยู่ได้เพราะปัญญาญาณ.

> (**ปุคฺคโล**) บุคคล **วสโล โหติ** เป็นคนเลว **ชจฺจา** เพราะชาติกำเนิด **น** ก็หาไม่, **พฺราหฺมโณ โหติ** เป็นคนดี **ชจฺจา** เพราะชาติกำเนิด **น** ก็หาไม่, **วสโล โหติ** เป็นคนเลว **กมฺมุนา** เพราะการกระทำ, **พฺราหฺมโณ โหติ** เป็นคนดี **กมฺมุนา** เพราะการกระทำ.
>
> *บุคคล จะเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่, จะเป็นคนดีเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่, เป็นคนเลวก็เพราะการกระทำ, เป็นคนดีก็เพราะการกระทำ.*

ทาเนน โภควา เป็นผู้มีโภคทรัพย์เพราะการให้ทาน, **อาจาเรน กุลี** เป็นผู้ดีมีตระกูลเพราะความประพฤติ.

> **ปาณิ** มือ **เต** ของท่าน **กามททโท** ให้สิ่งที่น่าปรารถนา **เกน** เพราะเหตุอะไร, **ปาณิ** มือ **เต** ของท่าน **มธุสฺสโว** อันให้สิ่งที่หวานชื่นไหลออก **เกน** เพราะเหตุอะไร, **ปุญฺญํ** บุญ **อิชฺฌติ** ย่อมสำเร็จ **ปาณิมฺหิ** ในมือ **เต** ของท่าน **เกน พฺรหฺมจริเยน** เพราะการประพฤติอันประเสริฐอย่างไร.
>
> *เพราะเหตุอะไรหรือ มือของท่านจึงให้สิ่งที่น่าปรารถนา, เพราะเหตุอะไรหรือ มือของท่านจึงให้สิ่งหวานชื่นไหลออก, เพราะการประพฤติธรรมอันประเสริฐอะไรหรือ บุญจึงสำเร็จบนฝ่ามือของท่าน*

(**อุทาหรณานิ** อุทาหรณ์ทั้งหลาย) **เหตฺวตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหตุ. (**วสติ** ย่อมอยู่ได้) **เกน นิมิตฺเตน** เพราะเหตุอะไร, (**วสติ** ย่อมอยู่ได้) **เกน ปโยชเนน** เพราะเหตุอะไร, (**วสติ** ย่อมอยู่ได้) **เกนฏฺเฐน** เพราะเหตุอะไร, **เกน เหตุนา วสติ** ย่อมอยู่ได้เพราะเหตุอะไร.

๒๙๘. **สตฺตมฺยตฺเถ จ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สตฺตมฺยตฺเถ จ** ในอรรถสัตตมีด้วย.

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถสัตตมีด้วย

ตติยาวิภตฺติ ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **สตฺตมฺยตฺเถ จ** ในอรรถสัตตมีด้วย.

หลังจากลิงค์ ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถสัตตมีด้วย

อยํ (**ตติยา**) ตติยาวิภัตตินี้ (**โหติ**) ย่อมลง **กาลทฺธานทิสาเทสาทีสุ จ** ในอรรถทั้งหลายมีกาลสัตตมี ระยะทาง ทิศ และสถานที่เป็นต้น.

ตติยาวิภัตตินี้ ลงในอรรถกาลสัตตมี ระยะทาง ทิศ และสถานที่เป็นต้น

(**ยถา** เช่น) **เตน สมเยน** ในสมัยนั้น, **เตน กาเลน** ในกาลนั้น, **กาเลน ธมฺมสฺสวนํ** การฟังธรรมในกาล, **โส โว มมจฺจเยน สตฺถา** ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายในกาลล่วงไปแห่งเรา, **มาเสน ภุญฺชติ** ย่อมบริโภคในหนึ่งเดือน, **โยชเนน ธาวติ** ย่อมวิ่งไปในหนึ่งโยชน์, **ปุรตฺถิเมน ธตรฏฺโฐ** (**รกฺขติ**) ท้าวธตรฐย่อมรักษาในทิศตะวันออก, **ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก** ท้าววิรุฬหกย่อมรักษาในทิศใต้, **ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข** ท้าววิรูปักษ์ย่อมรักษาในทิศตะวันตก, **อุตฺตเรน กสิวนฺโต ชโนฆมปเรน จ** (**ติฏฺฐติ**) เมืองกสิวันต์ย่อมตั้งอยู่ในทิศเหนือ และเมืองชโนฆะตั้งอยู่ในทิศตรงข้าม, **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ** พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในสถานที่ใด เข้าไปเฝ้าแล้วในสถานที่นั้น **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๒๙๙. **เยนงฺควิกาโร**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

องฺควิกาโร ความพิการแห่งร่างกาย (**ลกฺขียเต**) ย่อมถูกสังเกตรู้ **เยน** ด้วยอวัยวะใด, **ตติยา** ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตตฺถ** ที่อวัยวะนั้น.

อวัยวะใดพิการ ลงตติยาวิภัตติที่อวัยวะนั้น

วิกาโร ความพิการ **องฺคิโน** แห่งร่างกาย **ลกฺขียเต** ย่อมถูกสังเกตรู้ **เยน พฺยาธิมตา องฺเคน** ที่อวัยวะอันเขารู้ว่าเป็นโรคใด, **ตติยาวิภตฺติ** ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ตตฺถ** ที่อวัยวะนั้น. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **องฺคํ** อวัยวะ **อสฺส** ของร่างกายนั้น **อตฺถิ** มีอยู่ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **องฺคํ** ชื่อว่าอังคะ, **สรีรํ** ได้แก่ร่างกาย.

อวัยวะใดสังเกตรู้ว่าเป็นโรคพิการ ลงตติยาวิภัตติที่อวัยวะนั้น, อวัยวะของร่างกายนั้นชื่อว่าอังคะ ได้แก่ร่างกาย

อกฺขินา กาโณ บอดด้วยตา, **หตฺเถน กุณี** ง่อยด้วยมือ, **ปาเทน ขญฺโช** เขยกด้วยเท้า, **ปิฏฺฐิยา ขุชฺโช** ค่อมด้วยหลัง.

๓๐๐. **วิเสสเน จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **วิเสสเน จ** ในอรรถวิเสสนะด้วย.

ลงตติยาวิภัตติ ในอรรถวิเสสนะด้วย

วิเสสิตพฺพํ บทอันควรทำให้พิเศษ **วิเสสียติ** ย่อมถูกทำให้พิเศษ **อเนน** ด้วยบทขยายนี้ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **วิเสสนํ** ชื่อว่าวิเสสนะ, **โคตฺตาทิ** ได้แก่โคตรเป็นต้น. **ตติยาวิภตฺติ** ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ตสฺมึ วิเสสนตฺเถ** ในอรรถวิเสสนะนั้น **โคตฺตนามชาติสิปฺปวโยคุณสงฺขาเต** อันได้แก่ โคตร ชื่อ ชาติ ศิลปะ วัย และคุณ. (**ตติยา**) **จ** และตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปกติอาทีหิ** หลังจากศัพท์ทั้งหลายมี ปกติ เป็นต้น **จสทฺเทน** ด้วย จ ศัพท์.

บทที่ควรทำให้พิเศษ ท่านก็ทำให้พิเศษด้วยคำขายนี้ จึงชื่อว่าวิเสสนะ, ลงตติยาวิภัตติในอรรถวิเสสนะนั้น อันได้แก่ โคตร ชื่อ ชาติ ศิลปะ วัย และคุณ, และลงตติยาวิภัตติหลังจาก ปกติ ศัพท์เป็นต้น ด้วย จ ศัพท์.

โคตฺเตน โคตโม นาโถ พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมโดยพระโคตร,

โส พระเถระนั้น **วิสฺสุโต** เป็นผู้ปรากฏแล้ว **สาริปุตฺโตติ นาเมน** โดยนามว่าสารีบุตร **ปญฺญวา จ** (**โหติ**) และเป็นผู้มีปัญญา, **พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า **ขตฺติโย** เป็นกษัตริย์ **ชาติยา** โดยพระชาติ **อปฺปฏิปุคฺคโล** (**โหติ**) เป็นผู้ไม่มีใครเปรียบเทียบได้ **โลเก** ในโลก, **โสปิ** แม้บุคคลนั้น **ปพฺพชิโต อหุ** เป็นผู้บวชแล้ว **ตํ** ในวันนั้น **สนฺโต** เป็นผู้สงบ **สตฺตวสฺสิโก** เป็นผู้มีอายุ ๗ ขวบ **ชาติยา** โดยการเกิด **อนุสาเสยฺย** สามารถพร่ำสอน **มํ** ซึ่งเรา (**อหํ**) เรา **สมฺปฏิจฺฉามิ** จักรับไว้ **มตฺถเก** บนกระหม่อม.

พระเถระนั้น ปรากฏโดยนามว่าสารีบุตร ทั้งเป็นผู้มีปัญญา, พระพุทธเจ้าทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ไม่มีใครเปรียบเทียบได้ในโลก, หากผู้นั้นสามารถพร่ำสอนเราได้ เราก็จักรับไว้บนกระหม่อม

สิปฺเปน นฬกาโร โส ผู้นั้นเป็นช่างสานโดยศิลปะ, **เอกูนตึโส วยสา** เป็นผู้มีอายุ ๒๙ โดยวัย, **วิชฺชาย สาธุ** เป็นคนดีโดยวิชาความรู้, **ปญฺญาย สาธุ** เป็นคนดีโดยปัญญา, **ตปสา อุตฺตโม** เป็นผู้สูงสุดโดยความเพียรกล้า, **สุวณฺเณน อภิรูโป** เป็นผู้รูปงามโดยผิวพรรณงามดุจทอง.

(**ตติยา** ตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง) **ปกติอาทีสุ** ที่ศัพท์ทั้งหลายมี ปกติ เป็นต้น. **ปกติยา**

อภิรูโป เป็นผู้รูปงามโดยปรกติ, **เยภุยฺเยน มตฺติกา** เป็นดินเหนียวโดยมาก, **สเมน ธาวติ** ย่อมวิ่งไปอย่างสม่ำเสมอ, **วิสเมน ธาวติ** ย่อมวิ่งไปอย่างไม่สม่ำเสมอ, **ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ** ย่อมซื้อซึ่งข้าวเปลือกโดยราคา ๒ ทะนาน, **สหสฺเสน อสฺสเก กิณาติ** ย่อมซื้อซึ่งม้าทั้งหลายโดยราคา ๑ พัน **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓.๔. จตุตฺถีวิภตฺยตฺถเภท (สมฺปทานการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของจตุตถีวิภัตติ

จตุตฺถี จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ลงจตุตถีวิภัตติในอรรถไหน

๓๐๑. สมฺปทาเน จตุตฺถี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

จตุตฺถี จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สมฺปทาเน** ในอรรถสัมปทานะ.

ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานะ

จตุตฺถีวิภตฺติ จตุตถีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **สมฺปทานการเก** ในอรรถสัมปทานการกะ.

หลังจากลิงค์ ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานการกะ

กึ จ สมฺปทานํ ก็สัมปทานะคืออะไร.

๓๐๒. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ. (๗ บท, สัญญาสูตร)

ทาตุกาโม ต้องการให้ **ยสฺส** แก่การกะใด **โรจเต** ย่อมชอบใจ **ยสฺส** แก่การกะใด **วา** หรือว่า **ธารยเต** ย่อมทรงไว้ให้ **ยสฺส** แก่การกะใด, **ตํ** การกะนั้น **สมฺปทานํ** (**โหติ**) มีชื่อว่าสัมปทานะ.

ต้องการให้แก่การกะใด ชอบใจแก่การกะใด หรือทรงไว้ให้แก่การกะใด, การกะนั้นชื่อว่าสัมปทานะ

ทาตุกาโม ต้องการให้ **ยสฺส วา** แก่การกะใดก็ตาม **โรจเต** ย่อมชอบใจ **ยสฺส วา** แก่การกะใดก็ตาม **ธารยเต** ย่อมทรงไว้ให้ **ยสฺส วา** แก่การกะใดก็ตาม, **ตํ การกํ** การกะนั้น **สมฺปทานสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าสัมปทานะ. **ปทียเต** อันเขาย่อมมอบให้ **สมฺมา** ด้วยดี **อสฺส**

แก่การกะนั้น **อิติ** เพราะเหตุนั้น (**ตํ**) การกะนั้น **สมฺปทานํ** ชื่อว่าสัมปทานะ, **ปฏิคฺคาหโก** ได้แก่ผู้รับ.

ต้องการให้แก่การกะใด ชอบใจแก่การกะใด หรือทรงไว้ให้แก่การกะใด การกะนั้นชื่อว่าสัมปทานะ, การกะผู้ที่เขาเต็มใจมอบให้ ชื่อว่าสัมปทานะ ได้แก่ผู้รับ

ปน ก็ **ตํ** สัมปทานการกะนั้น **ติวิธํ** มี ๓ ประการ **อนิวารณชฺเฌสนานุมติวเสน** ด้วยอำนาจแห่งอนิวารณะ (การไม่ห้าม) อัชเฌสนะ (การเชื้อเชิญ) และอนุมติ (การอนุญาต) **ทิยฺยมานสฺส** ซึ่งวัตถุอันเขาให้อยู่.

สัมปทานการกะ(ผู้รับ)นั้น มี ๓ อย่าง คือ ไม่ได้ห้าม เชื้อเชิญ และอนุญาต วัตถุอันเขาให้อยู่

(**อนิวารเณ**) ในสัมปทานการกะที่ไม่ได้ห้าม **ยถา** เช่น **พุทฺธสฺส ปุปฺผํ ยชติ** ย่อมถวายซึ่งดอกไม้แด่พระพุทธ, **โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ** ย่อมให้ซึ่งน้ำแก่ต้นโพธิ์.

อชฺเฌสเน ในสัมปทานการกะผู้เชื้อเชิญ. **ยาจกานํ ธนํ ททาติ** ย่อมให้ซึ่งทรัพย์แก่ขอทาน.

อนุมติยํ ในสัมปทานการกะผู้อนุญาต. **ภิกฺขูนํ ทานํ เทติ** ย่อมให้ซึ่งทานแก่ภิกษุทั้งหลาย.

(**โปราณาจริโย**) โบราณาจารย์ **อาห** กล่าวไว้แล้ว **ยถา** อย่างไร, (**อาห**) กล่าวไว้แล้ว (**มญฺชูสายํ**) ในคัมภีร์มัญชูสา **อิติ** ว่า

> **หิ** จะกล่าวโดยสังเขป **สมฺปทานํ** สัมปทานะ **วุตฺตํ** ท่านกล่าวไว้แล้ว **ติธา** โดย ๓ ประการ **อนิรากรณาราธนาพฺภนุญฺญวเสน** ด้วยอำนาจแห่งอนิรากรณสัมปทานะ (ผู้รับไม่ได้ห้าม) อาราธนาสัมปทานะ (ผู้รับเชื้อเชิญ) และอัพภนุญญสัมปทานะ (ผู้รับอนุญาต) (**ยถา** เช่น) **รุกฺขยาจกภิกฺขโว** รุกฺขสฺส ยาจกานํ และ ภิกฺขูนํ

โบราณาจารย์กล่าวไว้อย่างไร, กล่าวไว้ในคัมภีร์มัญชูสาว่า

> *จะกล่าวโดยสังเขป สัมปทานะ(ผู้รับ)ท่านกล่าวไว้ ๓ ประการ คือ (๑) อนิรากรณสัมปทานะ (ผู้รับไม่ได้ห้าม) (๒) อาราธนสัมปทานะ (ผู้รับเชื้อเชิญ) และ (๓) อัพภนุญญสัมปทานะ (ผู้รับอนุญาต) เช่น รุกฺขสฺส ยาจกานํ และ ภิกฺขูนํ*

ทาตุกาโมติ บทว่า "ทาตุกาโม" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**สมฺปทานนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งสัมปทานะ **ยถา** เช่น) **รญฺโญ ทณฺฑํ ททาติ** ย่อมให้ซึ่งค่าปรับของพระราชา.

ปน ส่วน (**อุทาหรณานิ**) อุทาหรณ์ทั้งหลาย **โรจนาทีสุ** ในอรรถทั้งหลายมี ความชอบ เป็นต้น (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **สมณสฺส โรจเต สจฺจํ** ความจริงย่อมชอบแก่สมณะ, **มายสฺมานฺตานมฺปิ สํฆเภโท รุจฺจิตฺถ** การทำลายสงฆ์อย่าได้ชอบแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเลย, **ยสฺสายสฺมโต ขมติ**

ย่อมชอบแก่ท่านผู้มีอายุรูปใด, **เทวทตฺตสฺส สุวณฺณจฺฉตฺตํ ธารยเต ยญฺญทตฺโต** นายยัญญทัตย่อมกั้นไว้ซึ่งฉัตรทองแก่นายเทวทัต.

สมฺปทานํ วาติ จ บทว่า "สมฺปทานํ" และ "วา" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๐๓. สิลาฆ-หนุ-ฐา-สป-ธาร-ปิห-กุธ-ทุหิสฺโสสูย-ราธิกฺข-ปจฺจาสุณ-อนุปติคิณ-ปุพฺพกตฺตาโรจนตฺถ-ตทตฺถ-ตุมตฺถาลมตฺถ-มญฺญา-นาทรปฺปาณินิ คตฺยตฺถกมฺมนิ อาสีสตฺถ-สมฺมุติ-ภิยฺยสตฺตมฺยตฺเถสุ จ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

(**ยํ การกํ**) การกะใด (**วตฺตเต**) ย่อมเป็นไป **สิลาฆ-หนุ-ฐา-สป-ธาร-ปิห-กุธ-ทุหิสฺโสสูย-ราธิกฺข-ปจฺจาสุณ-อนุปติคิณ-ปุพฺพกตฺตา-โรจนตฺถ-ตทตฺถ-ตุมตฺถาลมตฺถ-มญฺญา-นาทรปฺปาณินิ** ในที่ประกอบด้วย สิลาฆ หนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุห อิสฺส อุสูย ราธ และ อิกฺข ธาตุ / ที่ประกอบด้วยอรรถอันเปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะหน้าของ สุ ธาตุที่มี ปติ และ อา อยู่หน้า / ที่ประกอบด้วยอรรถอันเปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะหน้าของ คิ ธาตุที่มี อนุ และ ปติ อยู่หน้า / ที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าบอก / อรรถเพื่อประโยชน์ของกิริยานั้นๆ / อรรถ ตุํ ปัจจัย / อรรถของ อลํ ศัพท์ / อรรถอันไม่ใช่สัตว์ที่ไม่ต้องเคารพในเวลาประกอบด้วย มน ธาตุ **คตฺยตฺถกมฺมนิ** ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป **อสีสตฺถ-สมฺมุติ-ภิยฺยสตฺตมฺยตฺเถสุ จ** และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าปรารถนา / ที่ประกอบด้วย สมฺมุติ ศัพท์ ภิยฺย ศัพท์ / และในอรรถสัตตมีวิภัตติทั้งหลาย, (**ตํ การกํ**) การกะนั้น **สมฺปทานํ** (**โหติ**) มีชื่อว่าสัมปทานะ.

การกะใด เป็นไปในที่ประกอบด้วย สิลาฆ หนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุห อิสฺส อุสูย ราธ และ อิกฺข ธาตุ / ที่ประกอบด้วยอรรถอันเปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะหน้าของ สุ ธาตุที่มี ปติ และ อา อยู่หน้า / ที่ประกอบด้วยอรรถอันเปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะหน้าของ คิ ธาตุที่มี อนุ และ ปติ อยู่หน้า / ที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าบอก / อรรถเพื่อประโยชน์ของกิริยานั้นๆ / อรรถ ตุํ ปัจจัย / อรรถของ อลํ ศัพท์ / อรรถไม่ใช่สัตว์ที่ไม่ต้องเคารพในเวลาประกอบด้วย มน ธาตุ / ที่กรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป / ที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าปรารถนา / ที่ประกอบด้วย สมฺมุติ ศัพท์ ภิยฺย ศัพท์ / และในอรรถสัตตมีวิภัตติ, การกะนั้น ชื่อว่าสัมปทานะ

อิทํ สูตรนี้ **จตุปฺปทํ** มี ๔ บท. (**ยํ การกํ**) การกะใด (**วตฺตเต**) ย่อมเป็นไป (**อิเมสุ ฐาเนสุ**) ในที่ทั้งหลายเหล่านี้ **อิติ** คือ **สิลาฆ กตฺถเน, หนุ อปนยเน, ฐา คตินิวตฺตมฺหิ, สป อกฺโกเส, ธร ธารเณ, ปิห อิจฺฉายํ อิติ เอเตสํ ธาตูนํ ปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายเหล่านี้คือ สิลาฆธาตุในอรรถสรรเสริญ, หนุธาตุในอรรถนำออกหรือทิ้ง, ฐาธาตุในอรรถห้ามไป, สปธาตุในอรรถด่า, ธรธาตุในอรรถทรงไว้, ปิหธาตุในอรรถปรารถนา **กุธ โกเป, ทุห ชิฆํสายํ, อิสฺส อิสฺสายํ, อุสูย โทสาวิกรเณ อิจฺเจเตสํ ตทตฺถวาจีนญฺจ ธาตูนํ ปโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายเหล่านี้

คือ กุธธาตุในอรรถโกรธ, ทุหธาตุในอรรถทำลาย, อิสฺสธาตุในอรรถริษยา, อุสูยธาตุในอรรถกล่าวหา, และในที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายที่กล่าวอรรถของธาตุเหล่านั้น **ราธ หีสาสํราเธสุ, อิกฺข ทสฺสนงฺเกสูติ อิเมสํ ปโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายเหล่านี้คือ ราธธาตุในอรรถเบียดเบียนและยินดีทั้งหลาย, อิกฺขธาตุในอรรถเห็นและทำเครื่องหมายทั้งหลาย **ปติอาปุพฺพสฺส สุ สวเณติ อิมสฺส จ อนุปติปุพฺพสฺส คิ สทฺเทติ อิมสฺส จ ปุพฺพกตฺตา จ** อรรถที่เปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะของธาตุนี้คือ สุธาตุในอรรถฟัง ที่มี ปติและอา อยู่หน้า และกัตตาในวากยะของธาตุนี้คือ คิธาตุในอรรถส่งเสียง ที่มี อนุและปติ อยู่หน้า **อาโรจนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าบอก **ตทตฺเถ** ในอรรถเพื่อประโยชน์ของกิริยานั้นๆ **ตุมตฺเถ** ในอรรถ ตุํ ปัจจัย **อลมตฺถปฺปโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยอรรถ อลํ ศัพท์ **มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ จ** ในอรรถอันไม่ใช่สัตว์ที่ไม่ต้องเคารพในเวลาประกอบด้วย มน ธาตุ **คตฺยตฺถานํ กมฺมนิ จ** ในกรรมของธาตุทั้งหลายที่มีอรรถว่าไป **อสีสตฺถปฺปโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถแสดงความปรารถนาดีหรืออวยพร **สมฺมุติภิยฺยปฺปโยเคสุ จ** ในที่ประกอบด้วยสมฺมุติและภิยฺยศัพท์ทั้งหลาย **สตฺตมฺยตฺเถ จ** และในอรรถสัตตมีวิภัตติ, **ตํ กมฺมาทิการกํ** การกะมีกรรมเป็นต้นนั้น **สมฺปทานสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าสัมปทานะ.

สูตรนี้มี ๔ บท, กัมมการกะเป็นต้นอันเป็นไปในที่เหล่านี้ คือ (๑) ในที่ประกอบด้วย สิลาฆธาตุในอรรถสรรเสริญ, หนุธาตุในอรรถนำออกหรือทิ้ง, ฐาธาตุในอรรถห้ามไป, สปธาตุในอรรถด่า, ธรธาตุในอรรถทรงไว้, ปิหธาตุในอรรถปรารถนา (๒) ในที่ประกอบด้วย กุธธาตุในอรรถโกรธ, ทุหธาตุในอรรถทำลาย, อิสฺสธาตุในอรรถริษยา, อุสูยธาตุในอรรถกล่าวหา, และในที่ประกอบด้วยธาตุที่กล่าวอรรถของธาตุเหล่านั้น (๓) ในที่ประกอบด้วย ราธธาตุในอรรถเบียดเบียนและยินดี, อิกฺขธาตุในอรรถเห็นและทำเครื่องหมาย (๔) อรรถที่เปลี่ยนมาจากกัตตาในวากยะของ สุธาตุในอรรถฟัง ที่มี ปติและอา อยู่หน้า และกัตตาในวากยะของ คิธาตุในอรรถส่งเสียง ที่มี อนุและปติ อยู่หน้า (๕) ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าบอก (๖) ในอรรถเพื่อประโยชน์ของกิริยานั้นๆ (๗) ในอรรถ ตุํ ปัจจัย (๘) ในที่ประกอบด้วยอรรถ อลํ ศัพท์ (๙) ในอรรถอันไม่ใช่สัตว์ที่ไม่ต้องเคารพในเวลาประกอบด้วย มน ธาตุ (๑๐) ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป (๑๑) ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถแสดงความปรารถนาดีหรืออวยพร (๑๒) ในที่ประกอบด้วยสมฺมุติและภิยฺยศัพท์ (๑๓) ในอรรถสัตตมีวิภัตติ มีชื่อว่าสัมปทานะ

(**สมฺปทานํ**) ชื่อว่าสัมปทานะ **ปหิณติ-กปฺปติ-ปโหติ-อุปมาญฺชลิกรณ-ผาสุ-อตฺถ-เสยฺยปฺปภุติโยเค จ** ในที่ประกอบด้วย ปหิณติศัพท์ กปฺปติศัพท์ ปโหติศัพท์ อุปมาศัพท์ การทำความเคารพ ผาสุศัพท์ อตฺถศัพท์ และเสยฺยศัพท์เป็นต้น (**โหติ**) ย่อมมี **จสทฺทคฺคหเณน** ด้วยการถือเอาซึ่ง จ ศัพท์.

จศัพท์(ในสูตรนี้) รวมเอาการตั้งชื่อว่าสัมปทานะ ในที่ประกอบด้วย ปหิณติศัพท์ กปฺปติศัพท์ ปโหติศัพท์ อุปมาศัพท์ การทำความเคารพ ผาสุศัพท์ อตฺถศัพท์ และเสยฺยศัพท์

(๑) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สิลาฆาทิปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย สิลาฆ ธาตุเป็นต้น (**โหนฺติ**) ย่อมมี **ตาว** ก่อน. **พุทฺธสฺส สิลาฆเต** ย่อมสรรเสริญต่อพระพุทธเจ้า, **อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเต** ย่อมสรรเสริญต่อพระอุปัชฌาย์, **อตฺโถ** อธิบาย **โถเมตีติ** ว่า ย่อมยกย่อง.

หนุเต มยฺหเมว ย่อมลวงแก่เรานั่นเทียว, **หนุเต ตุยฺหเมว** ย่อมลวงแก่ท่านนั่นเทียว. **อปลปตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า ย่อมลวง.

อุปติฏฺเฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี ช่างไม้ควรอุปัฏฐากแก่ศากยบุตรทั้งหลาย. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์นี้ **อุปคมนํ** การเข้าไปรับใช้ **อุปฏฺฐานํ นาม** ชื่อว่าการอุปัฏฐาก. **ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปติฏฺเฐยฺย** ควรอุปัฏฐากด้วยน้ำดื่มหรือด้วยการพัดแก่ภิกษุผู้ฉันอยู่.

ตุยฺหํ สปเต ย่อมสบถแก่ท่าน, **มยฺหํ สปเต** ย่อมสบถแก่เรา, **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ **สจฺจกรณํ** การตั้งสัจจะ **สปนํ นาม** ชื่อว่าการสบถ.

ธนิโกเยว เจ้าหนี้นั่นแล **สมฺปทานํ** ชื่อว่าสัมปทานะ **ธารยติปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ธร ธาตุ. **สุวณฺณํ เต ธารยเต** ย่อมทรงไว้ซึ่งทองแก่ท่าน, **อิณํ ธารยตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า ย่อมทรงไว้ซึ่งหนี้. **ตสฺส รญฺโญ มยํ นาคํ ธารยาม** ข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมทรงไว้ซึ่งช้างแก่พระราชาพระองค์นั้น.

อิจฺฉิโตเยว ผู้ที่ถูกปรารถนานั่นเทียว (**โหติ**) ย่อมมี **ปิหปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปิห ธาตุ. **เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน** แม้เทวดาทั้งหลายย่อมยินดีต่อบุคคลนั้นผู้มีความคงที่, **เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ** แม้เทวดาทั้งหลายย่อมยินดีต่อชนทั้งหลายเหล่านั้น, **สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ** ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นผู้มีสติสมบูรณ์. **ปตฺเถนฺตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า ย่อมปรารถนา.

(๒) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปโยเค** ในที่ประกอบ **โกธาทิอตฺถานํ** แห่งธาตุทั้งหลายที่มีอรรถว่าโกรธเป็นต้น. **ยํ ปติ โกโป** (**อุปฺปชฺชติ**) ความโกรธย่อมเกิดเพราะอาศัยซึ่งบุคคลใด, **ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร** ข้าแต่ท่านฤๅษีผู้มีความเพียรมาก (ท่าน)จงโกรธต่อพระราชานั้น, **ยทิหํ ตสฺส กุปฺเปยฺยํ** หากว่าเราจะโกรธต่อพระราชาพระองค์นั้น.

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ เมฆย่อมทำลายต่อทิศทั้งหลาย, **โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ** บุคคลใดย่อมไม่ประทุษร้ายต่อมิตรทั้งหลาย, **ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํ** เดียรถีย์ทั้งหลายย่อมริษยาต่อสมณะทั้งหลาย, **ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสูยนฺติ** คนชั่วทั้งหลายย่อมกล่าวหาแก่ผู้มีคุณทั้งหลาย, **กา อุสูยา วิชานตํ** การกล่าวหาต่อบัณฑิตจะมีประโยชน์อะไร.

(๓) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ราธิกฺขปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ราธ และ อิกฺข ธาตุ (**โหนฺติ**) ย่อมมี. **วิปุจฺฉนํ** การถามโดยอ้อม **ยสฺส** ต่อการกะใด **กมฺมวิขฺยาปนตฺถํ** เพื่อการทำกรรมให้ปรากฏ (**อตฺถิ**) มีอยู่, (**ตํ**) การกะนั้น (**สมฺปทานํ**) ชื่อว่าสัมปทานะ.

ทุติยา จ ทุติยาวิภัตติด้วย (**โหติ**) ย่อมลง **วาธิการโต** เพราะการตามมาของ วา ศัพท์.

อุทาหรณ์ในที่ประกอบด้วย ราธ และ อิกฺข ธาตุ, การถามโดยอ้อมต่อการกะใดเพื่อทำกรรมให้ปรากฏ การกะนั้น ชื่อว่าสัมปทานะ, ลงทุติยาวิภัตติได้ด้วย เพราะมี วา ศัพท์ตามมา

อาราโธ เม รญฺโญ (โหติ) ความยินดีของเราย่อมมีต่อพระราชา เรามีความยินดีต่อพระราชา, **รญฺโญ อปรชฺฌติ** ย่อมประพฤติผิดต่อพระราชา, **ราชานํ วา อปรชฺฌติ** หรือย่อมประพฤติผิดสู่พระราชาหรือ, **กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ** ย่อมประพฤติผิดต่อพระคุณเจ้าทั้งหลาย, **กฺยาหํ อยฺเย อปรชฺฌามิ วา** หรือย่อมประพฤติผิดสู่พระคุณเจ้าทั้งหลาย.

อายสฺมโต อุปาลิตฺเถรสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข อุปติสฺโส อายสฺมนฺตํ วา นายอุปติสสะเป็นผู้มุ่งอุปสมบทต่อท่านพระอุบาลีเถระผู้มีอายุ หรือสู่ท่านพระอุบาลีเถระผู้มีอายุ.

(๔) **ปุพฺพกตฺตา** กัตตาในวากยะหน้า **ปจฺจาสุณอนุปติคิณานํ** ของ สุ ธาตุที่มี ปติ และ อา อยู่หน้า และของ คิ ธาตุที่มี อนุ และ ปติ อยู่หน้าทั้งหลาย (**สมฺปทานํ**) **จ** มีชื่อว่าสัมปทานะด้วย. **โย กตฺตา** กัตตาใด **ปุพฺพสฺส กมฺมุโน** ของกรรมอันอยู่ในวากยะหน้า **ปจฺจาโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปติ และ อา อุปสัค **สุโณติสฺส ธาตุสฺส** แห่ง สุ ธาตุ **จ** และ **อนุปติโยเค** ในที่ประกอบด้วย อนุ และ ปติ อุปสัค **คิณสฺส** แห่ง คิ ธาตุ (**อตฺถิ**) มีอยู่, **โส** กัตตานั้น **สมฺปทานสญฺโญ โหติ** มีชื่อว่าสัมปทานะ.

กัตตาในวากยะหน้าของ สุ ธาตุที่มี ปติ และ อา อยู่หน้า และของ คิ ธาตุที่มี อนุ และ ปติ อยู่หน้า จะเปลี่ยนเป็นสัมปทานะด้วย, กัตตาของกรรมที่อยู่ในวากยะหน้า ในที่มี สุ ธาตุประกอบด้วย ปติ และ อา อุปสัค และในที่มี คิ ธาตุประกอบด้วย อนุ และ ปติ อุปสัค จะเปลี่ยนเป็นสัมปทานะ

ยถา เช่น **ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ** พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้กะภิกษุทั้งหลาย

เอตฺถ ในวากยะนี้ **ภิกฺขูติ** บทว่า "ภิกฺขู" **อกถิตกมฺมํ** เป็นอกถิตกรรม (กรรมที่ถูกกิริยากล่าวทีหลัง). **เอตนฺติ** บทว่า "เอตํ" **กถิตกมฺมํ** เป็นกถิตกรรม (กรรมที่ถูกกิริยากล่าวก่อน). **ภควา** บทว่า "ภควา" **กตฺตา** เป็นกัตตา **ปุพฺพสฺส วจนกมฺมสฺส** ของกรรมที่กล่าวในวากยะหน้า.

ในวากยะอุทาหรณ์นี้ บทว่า "ภิกฺขู" เป็นอกถิตกรรม (กรรมที่ถูกกิริยากล่าวทีหลัง), บทว่า "เอตํ" เป็นกถิตกรรม (กรรมที่ถูกกิริยากล่าวก่อน), ภควา เป็นกัตตาของกรรมที่กล่าวในวากยะหน้า

ภิกฺขู ภควโต ปจฺจสฺโสสุํ ภิกษุทั้งหลายฟังจดจ่อแล้วต่อพระผู้มีพระภาค, **อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู** ภิกษุทั้งหลายย่อมฟังโดยเคารพต่อพระพุทธเจ้า, **ตถา** เหมือนกันนั้น **ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ** ภิกษุยังชนย่อมให้สดับซึ่งธรรม ภิกษุแสดงธรรมให้คนฟัง, **ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ** ชนย่อมกล่าวตามต่อภิกษุนั้น, **ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ** ชนย่อมกล่าวตอบต่อภิกษุนั้น, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **ตํ** ยังภิกษุนั้น **อุสฺสาหยติ** ย่อมให้อุตสาหะ **สาธุการทานาทินา** ด้วยการให้

ซึ่งสาธุการเป็นต้น.

(**เอตฺถ**) ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้

โย บุคคลใด **วเทติ** ย่อมกล่าว **โส** บุคคลนั้น **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **กตฺตาติ** ว่า "กัตตุ", (**ยํ วจนํ**) คำใด **วุตฺตํ** ถูกกล่าว (**ตํ**) คำนั้น **วุจฺจติ** ย่อมถูกเรียก **กมฺมนฺติ** ว่า "กัมมะ", **โย** บุคคลใด **ปฏิคฺคาหโก** เป็นผู้รับ (**โสตุชนา**) **วิชานิยา** พึงทราบ **สมฺปทานํ อิติ** ว่าชื่อสัมปทานะ **ตสฺส** แห่งบุคคลนั้น.

ผู้ใดกล่าว ผู้นั้นเรียกว่า "กัตตุ", คำใดถูกกล่าว คำนั้นเรียกว่า "กัมมะ", ผู้ใดรับ ผู้นั้นชื่อว่า "สัมปทานะ"

(๕) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อาโรจนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าบอก. **อาโรเจติ** ย่อมบอก **ยสฺส** แก่การกะใด, **ตํ** การกะนั้น **สมฺปทานํ** ชื่อว่าสัมปทานะ. **อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว** ภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่เธอทั้งหลาย, **ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว** ภิกษุทั้งหลาย เราจะบอกแก่เธอทั้งหลาย, **อามนฺตยามิ เต มหาราช** ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลแด่พระองค์, **อามนฺต โข ตํ คจฺฉามาติ วา** หรือบอกซึ่งพระองค์นั้นแล้วจะไป.

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถบอกนี้ **จตุตฺถี** จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **เทสนตฺถาทิปฺปโยเคปิ** แม้ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าแสดงเป็นต้น **อาโรจนสทฺทสฺส กถนปฺปการตฺถตฺตา** เพราะเป็นธาตุที่มีอรรถว่ากล่าวเหมือนกับอรรถของ อาโรจน ศัพท์.

สำหรับ ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถบอกนี้ แม้ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่าแสดงเป็นต้น ก็ลงจตุตถีวิภัตติได้ เพราะมีอรรถว่ากล่าวเหมือนกับอรรถของ อาโรจน ศัพท์

ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย, **เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ** ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยเถิด, **ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย** พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์แก่เราทั้งหลายว่าอย่างไร, **นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ** เราจักบอกนิรุตติแก่ท่าน **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(๖) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตทตฺเถ** ในอรรถเพื่อประโยชน์ของกิริยานั้นๆ. **สมฺปทานสญฺญา** การตั้งชื่อว่าสัมปทานะ **จตุตฺถี จ** และการลงจตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมมี.

อโต วาติ จ บทว่า "อโต" และ "วา" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๐๔. อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ. (๓ บท, อาเทสวิธิสูตร)

อาย การอาเทศเป็น อาย **จตุตฺเถกวจนสฺส** แห่งจตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ (**ปรสฺส**) อันอยู่ข้างหลัง **อโต** จาก อ การันต์ (**โหติ**) ย่อมมี **วา** บ้าง.

หลังจาก อ การันต์ อาเทศ ส จตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ เป็น อาย บ้าง

อายาเทโส การอาเทศเป็น อาย **จตุตฺเถกวจนสฺส** แห่งจตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ **ปรสฺส** อันอยู่ข้างหลัง ลิงฺคมฺหา จากลิงค์ **อการนฺตโต** อันเป็น อ การันต์ **โหติ** ย่อมมี **วา** บ้าง. **สรโลปาทิ** วิธีมีการลบสระหน้าเป็นต้น (**โหติ**) ย่อมมี.

หลังจากลิงค์ที่เป็น อ การันต์ อาเทศ ส จตุตถีวิภัตติฝ่ายเอกพจน์ เป็น อาย บ้าง, ลบสระหน้าเป็นต้น

พุทฺธสฺสตฺถาย ธมฺมสฺสตฺถาย สํฆสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ เราจะสละซึ่งชีวิตเพื่อประโยชน์ของพระพุทธเจ้า เพื่อประโยชน์ของพระธรรม เพื่อประโยชน์ของพระสงฆ์, **ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย** เราจะฉันอาหารบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อความสนุก ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อบำรุง ไม่ใช่เพื่อประดับ, **อูนสฺส ปาริปูริยา** เพื่อความบริบูรณ์แห่งวัตถุอันพร่อง, **อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตติ** ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข.

(๗) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตุมตฺเถ** ในอรรถ ตุํ ปัจจัย. **โลกานุกมฺปาย** เพื่ออนุเคราะห์ซึ่งชาวโลก, **โลกมนุกมฺปิตุนฺติ อตฺโถ** อธิบายว่า “เพื่ออนุเคราะห์ซึ่งชาวโลก”, **ตถา** เหมือนกันนั้น **ผาสุวิหาราย** เพื่อความอยู่ผาสุก.

(๘) **อตฺถา** อรรถทั้งหลาย **อลํสทฺทสฺส** แห่ง อลํ ศัพท์ **อรหปฏิกฺเขปา** คือ สมควรและการห้าม.

อลํ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ อรหะ สมควร และ ปฏิกเขปะ การห้าม

อรหตฺเถ ในอรรถสมควร. **อลํ เม รชฺชํ** ความเป็นพระราชาสมควรแก่เรา, **อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส** ภิกษุสมควรแก่บาตร, **อกฺขธุตฺโต ปุริสปุคฺคโล นาลํ ทารภรณาย** ผู้ชายที่เป็นนักเลงการพนันไม่สมควรเพื่อเลี้ยงดูภรรยา, **อลํ มลฺโล มลฺลสฺส** นักมวยสมควรแก่นักมวย, **อรหติ มลฺโล มลฺลสฺส** นักมวยย่อมคู่ควรแก่นักมวย.

ปฏิกฺเขเป ในอรรถการห้าม. **อลํ เต อิธ วาเสน** พอแล้วแก่ท่านด้วยการอยู่ในที่นี้ ห้ามท่านอยู่ในที่นี้, **อลํ เม หิรญฺญสุวณฺเณน** พอแล้วแก่เราด้วยเงินและทอง เราไม่รับเงินและทอง, **กึ เม เอเกน ติณฺเณน** จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา(ด้วยบุรุษนี้)ผู้ข้ามไปคนเดียว, **กึ เต ชฏาหิ ทุมฺเมธ** นี่เจ้าปัญญาอ่อน จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้าด้วยชฎาทั้งหลาย, **กึ เตตฺถ จตุมฏฺฐสฺส** จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้าผู้หมดจด ๔ อย่าง (คือกาย ชาติ เสียง คุณ) ในที่นี้.

(๙) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อปฺปาณินิ กมฺมนิเยว** ในกรรมอันไม่ให้เป็นสัตว์นั่นเทียว **อนาทเร** ในการดูหมิ่น **มญฺญติปฺปโยเค** ที่ประกอบด้วย มน ธาตุ. **กฏฺฐสฺส ตุวํ มญฺเญ** ย่อมสำคัญซึ่งท่านเป็นไม้ เข้าใจว่าท่านเป็นไม้, **กลิงฺครสฺส ตุวํ มญฺเญ** ย่อมสำคัญซึ่งท่านเป็นท่อนไม้

เข้าใจว่าท่านเป็นท่อนไม้, **ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญมาโน** ไม่สำคัญอยู่ซึ่งชีวิตแม้เท่ากับหญ้า ไม่ให้ความสำคัญชีวิตเท่าหญ้าเลย.

อนาทเรติ กึ บทว่า “อนาทเร” มีประโยชน์อะไร. (**จตุตฺถีนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งจตุตถีวิภัตติ **อาทเร** ในการยกย่อง **ยถา** เช่น) **สุวณฺณํ ตํ มญฺเญ** ย่อมสำคัญซึ่งท่านว่าเป็นทอง ให้ความสำคัญท่านดังทอง.

อปฺปาณินีติ กึ บทว่า “อปฺปาณินิ” มีประโยชน์อะไร. (**จตุตฺถีนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งจตุตถีวิภัตติ **ปาณินิ** ในความเป็นสัตว์ **ยถา** เช่น) **คทฺรภํ ตุวํ มญฺเญ** ย่อมสำคัญซึ่งท่านว่าเป็นลา.

(๑๐) **ทุติยา** ทุติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **คตฺยตฺถกมฺมนิ** ในกรรมของธาตุที่มีอรรถว่าไป **จ** ด้วย **วาธิการโต** เพราะการตามมาของ วา ศัพท์. **อปฺโป สคฺคาย คจฺฉติ** คนจำนวนน้อยย่อมไปสู่สวรรค์, **อปฺโป สคฺคํ คจฺฉติ** คนจำนวนน้อยย่อมไปสู่สวรรค์, **นิพฺพานาย วชนฺติยา** ผู้ไปสู่พระนิพพาน, **มูลาย ปฏิกสฺเสยฺย** ควรชักเข้าสู่อาบัติเดิม, **มูลํ ปฏิกสฺเสยฺย** ควรชักเข้าสู่อาบัติเดิม.

(๑๑) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อายุภทฺทกุสลาทิโยเคเยว** ในที่ประกอบด้วย อายุ ภทฺท และ กุสล ศัพท์เป็นต้นนั่นเทียว **อาสีสนตฺเถ** ในอรรถปรารถนาดี. **อายสฺมโต ทีฆายุ โหตุ** ความอายุยืนจงมีแก่ท่าน, **โตอาเทโส** การอาเทศเป็น โต **นฺตุสฺส สวิภตฺติสฺส** แห่ง นฺตุ ปัจจัย พร้อมทั้งวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมมี **โตติตา สสฺมึนาสูติ** ด้วยสูตรว่า “โตติตา สสฺมึนาสุ”. **ภทฺทํ ภวโต โหตุ** ความเจริญจงมีแก่ท่าน, **กุสลํ ภวโต โหตุ** ความดีจงมีแก่ท่าน, **อนามยํ ภวโต โหตุ** ความมีสุขภาพดีจงมีแก่ท่าน, **สุขํ ภวโต โหตุ** ความสุขจงมีแก่ท่าน, **อตฺถํ ภวโต โหตุ** ประโยชน์จงมีแก่ท่าน, **หิตํ ภวโต โหตุ** ความเกื้อกูลจงมีแก่ท่าน, **สฺวาคตํ ภวโต โหตุ** ความไปดีมาดีจงมีแก่ท่าน, **โสตฺถิ โหตุ สพฺพสตฺตานํ** ความสวัสดีจงมีแก่สัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย.

(๑๒) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สมฺมุติปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย สมฺมุติ ศัพท์. **สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนาย** การมอบหน้าที่แก่เราเพื่อการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นความดี.

(**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ภิยฺยปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ภิยฺย ศัพท์. **ภิยฺโยโส มตฺตาย** โดยยิ่งแก่ประมาณ เกินประมาณ.

(๑๓) (**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อาวิกรณปาตุภวนาทิโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่ากระทำแจ้งและปรากฏ **สตฺตมฺยตฺเถ** ในอรรถสัตตมีวิภัตติ. **ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ** เราจะทำให้แจ้งในท่านนั้น (ในสำนักของท่าน) ด้วย, **ตสฺส เม สกฺโก ปาตุรโหสิ** ท้าวสักกะปรากฏแล้วในเรา (ในที่ของเรา) นั้น.

(**จตุตฺถี**) จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปหิณาทิกฺริยาโยเค** ในที่ประกอบด้วยกิริยาการส่งไปเ

ปีนต้น **ผาสุอาทินามปโยเค จ** และในที่ประกอบด้วยนามศัพท์มี ผาสุ เป็นต้น **จสทฺทคฺคหเณน** ด้วยการถือเอาซึ่ง จ ศัพท์.

จ ศัพท์ รวมเอาการลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยกิริยาการส่งไปเป็นต้น และในที่ประกอบด้วยนามศัพท์มี ผาสุ เป็นต้น

ตสฺส ปหิเณยฺย ควรส่งไปแก่บุคคลนั้น, **ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ** ให้ส่งไปแล้วซึ่งทูตแก่ภิกษุทั้งหลาย, **กปฺปติ สมณานํ อาโยโค** การพันผ้าย่อมสมควรแก่สมณะทั้งหลาย, **เอกสฺส ทินฺนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ปโหติ** ท่านที่เขาให้แล้วแก่คนผู้เดียวย่อมเพียงพอแก่คนทั้งหลายสองสามคน, **อุปมํ เต กริสฺสามิ** จักกระทำซึ่งการอุปมาแก่ท่าน, **อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิ** จะประคองซึ่งอัญชลีแก่ท่านจะไหว้ท่าน. **ตถา** เหมือนกันนั้น **ตสฺส ผาสุ โหติ** ความผาสุกย่อมมีแก่เขา, **โลกสฺสตฺโถ** อันเป็นประโยชน์แก่ชาวโลก, **มณินา เม อตฺโถ** จะมีประโยชน์แก่เราด้วยแก้วมณี, **เสยฺโย เม อตฺโถ** ประโยชน์จะประเสริฐสุดแก่เรา **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

จตุตฺถีติ บทว่า “จตุตฺถี” **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๐๕. **นโมโยคาทีสฺวปิ จ.** (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

จตุตฺถี จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **นโมโยคาทีสฺวปิ** ในที่ทั้งหลายมีที่ประกอบด้วยนโม ศัพท์เป็นต้น **จ** ด้วย.

ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์เป็นต้นด้วย

จตุตฺถีวิภตฺติ จตุตถีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **นโมสทฺทโยเค** ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์ **โสตฺถิสฺวาคตาทีหิ จ โยเค** และในที่ประกอบด้วยศัพท์ทั้งหลายมี โสตฺถิ และ สฺวาคต เป็นต้น.

หลังจากลิงค์ ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย นโม ศัพท์ และในที่ประกอบด้วย โสตฺถิ สฺวาคต ศัพท์เป็นต้น

นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้มีความเพียร ความนอบน้อมแด่พระองค์จงมี, **นโม กโรหิ นาคสฺส** ท่านจงทำความนอบน้อมแด่พระอรหันต์, **นมตฺถุ พุทฺธานํ** ความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจงมี, **นมตฺถุ โพธิยา** ความนอบน้อมแก่โพธิญาณจงมี, **โสตฺถิ ปชานํ** ความสวัสดีแก่หมู่สัตว์ทั้งหลายจงมี, **สฺวาคตํ เต มหาราช** ข้าแต่มหาราช การเสด็จมาดีจงมีแด่พระองค์, **อโถ เต อทุราคตํ** โอ การมาด่วนจงมีแด่พระองค์.

กาเล ภวิสฺสตีติ จ บทว่า “กาเล” และ “ภวิสฺสติ” **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๐๖. **ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

จตุตฺถี จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ภาววาจิมฺหิ** ในที่มีศัพท์อันกล่าวภาวะ **ภวิสฺสติ กาเล** ในอนาคตกาล.

ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่มีศัพท์กล่าวภาวะ ในอนาคตกาล

จตุตฺถีวิภตฺติ จตุตถีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ภาววาจิมฺหิ** ในที่มีศัพท์อันกล่าวภาวะ **ภวิสฺสติ กาเล** ในอนาคตกาล. **ภวนํ ภาโว** ความเป็นไป ชื่อว่าภาวะ.

ลงจตุตถีวิภัตติ ในที่มีศัพท์กล่าวภาวะ ในอนาคตกาล, ความเป็นไป ชื่อว่าภาวะ

ปจฺจิสฺสเต ปจนํ วา ปาโก จักหุงหรือการหุง ชื่อว่าปากะ, **ปากาย วชติ** ย่อมไปเพื่อจักหุงหรือเพื่อการหุง, **ปจิตุํ คจฺฉตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า “ไปเพื่อหุง”. **เอวํ** เหมือนกันนั้น **โภคาย วชติ** ย่อมไปเพื่อบริโภค **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓.๕. ปญฺจมีวิภตฺยตฺถเภท (อปาทานการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของปัญจมีวิภัตติ

ปญฺจมี ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถไหน

๓๐๗. อปาทาเน ปญฺจมี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ปญฺจมี ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อปาทาเน** ในอรรถอปาทานะ.

ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถอปาทานะ

กึ อปาทานํ อปาทานะคืออะไร.

๓๐๘. ยสฺมาทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปาทานํ. (๗ บท, สัญญาสูตร)

อเปติ ย่อมหลีกไป **ยสฺมา** จากการกะใด **ภยํ** ภัย **ยสฺมา** จากการกะใด **วา** หรือ **อาทตฺเต** ย่อมเรียนเอา **ยสฺมา** จากการกะใด, **ตํ** การกะนั้น **อปาทานํ** ชื่อว่าอปาทานะ.

หลีกไปจากการกะใด ภัยจากการกะใด หรือเรียนเอาจากการกะใด, การกะนั้น ชื่อว่าอปาทานะ

อเปติ ย่อมหลีกไป **ยสฺมา วา อวธิโต** จากการกะอันเป็นเขตแดนใดก็ตาม **ภยํ** ภัย **ภวติ** ย่อมมี **ยสฺมา วา ภยเหตุโต** จากการกะอันเป็นเหตุแห่งความกลัวใดก็ตาม **อาททาติ**

ย่อมเรียนเอา **วิชฺชํ** ซึ่งวิชาความรู้ **ยสฺมา วา อกฺขาตารา** จากการกะผู้สอนใดก็ตาม, **ตํ การกํ** การกะนั้น **อปาทานสญฺญํ โหติ** *มีชื่อ*ว่าอปาทานะ.

หลีกไปจากการกะอันเป็นเขตแดนใดก็ตาม ภัยเกิดจากการกะอันเป็นเหตุแห่งความกลัวใดก็ตาม เรียนเอาวิชาความรู้จากการกะผู้สอนใดก็ตาม, การกะนั้น มีชื่อว่าอปาทานะ

อปเนตฺวา หลีกไปแล้ว **อิโต** จากที่นี้ **อาททาติ** ย่อมถือเอา (**อญฺญํ**) ซึ่งที่อื่น **อิติ** เพราะเหตุนั้น **อปาทานํ** ชื่อว่าอปาทานะ. **ปน** ก็ **ตํ** อปาทานการกะนั้น **ติวิธํ** มี ๓ อย่าง **วิสยเภเทน** โดยประเภทแห่งกิริยาเป็นที่ตั้ง **อิติ** คือ **นิทฺทิฏฺฐวิสยํ** มีกิริยาที่ตั้งอยู่เป็นตัวแสดงให้เห็นอปาทานะ **อุปาตฺตวิสยํ** มีการเติมกิริยาให้เป็นที่ตั้งของอปาทานะ **อนุเมยฺยวิสยํ จ** และสามารถรู้กิริยาอันเป็นที่ตั้งของอปาทานะด้วยการคาดคะเน.

อปเนตฺวา อิโต อาททาตีติ อปาทานํ *หลีกไปจากที่นี้แล้วถือเอาที่อื่น จึงชื่อว่าอปาทานะ (อป+อา+ทา+ยุ). อปาทานการกะนั้นมี ๓ อย่าง โดยประเภทกิริยาอันเป็นที่ตั้ง คือ (๑)* ***นิททิฏฐวิสยะ*** *กิริยาที่มีอยู่เป็นตัวแสดงอปาทานะ (มีกิริยาอยู่แล้ว) (๒)* ***อุปาตตวิสยะ*** *อปาทานะที่ต้องเติมกิริยาให้เป็นที่ตั้ง (ยังไม่มีกิริยา ต้องเติมเข้ามา) (๓)* ***อนุเมยยวิสยะ*** *อปาทานะที่จะรู้กิริยาอันเป็นที่ตั้งด้วยการคาดคะเน (คาดคะเนเอา)*

นิทฺทิฏฺฐวิสยํ ชื่อว่านิททิฏฐวิสยะ **นิทฺทิฏฺฐตฺตา** เพราะเป็นการแสดงให้เห็น **กฺริยาวิเสสสฺส** ซึ่งกิริยาพิเศษ **อปาทานสญฺญาวิสยสฺส** อันเป็นที่ตั้งแห่งชื่ออปทานะ.

อปาทานะชื่อว่านิททิฏฐวิสยะ เพราะแสดงให้เห็นกิริยาที่มีอยู่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งชื่ออปทานะ

ยถา เช่น **คามา อเปนฺติ มุนโย** พระมุนีทั้งหลายย่อมหลีกไปจากหมู่บ้าน, **นครา นิคฺคโต ราชา** พระราชาเสด็จออกแล้วจากพระนคร.

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในนิททิฏฐวิสยะนี้ **ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, ปาปา นิวาเรนฺตีติอาทีสุ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า "ควรห้ามซึ่งจิตจากบาป, ย่อมห้ามจากบาป" **กายสํโยคปุพฺพกาปคมนํ** การแยกออกจากบาปที่ประกอบในกายอยู่ก่อน **นตฺถิ** ย่อมไม่มี **ยทิปิ** แม้ก็จริง, **ตถาปิ** แม้ถึงอย่างนั้น **อปาทานสญฺญา** การตั้งชื่อว่าอปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **อิมินา จ** ด้วยสูตรนี้ด้วย **สมฺภวโต** เพราะความมีอยู่ **อปคมนสฺส** แห่งการแยกออก **จิตฺตสํโยคปุพฺพกสฺส** อันมีประกอบในจิตอยู่ก่อน.

*ในนิททิฏฐวิสยอปาทานะนี้ ในอุทาหรณ์ว่า "****ปาปา จิตฺตํ นิวารเย*** *ควรห้ามซึ่งจิตจากบาป,* ***ปาปา นิวาเรนฺติ*** *ย่อมห้ามจากบาป" เป็นต้น แม้จะไม่มีการแยกออกจากบาปที่เคยมีอยู่ในกายก็จริง แต่เพราะเป็นการแยกออกบาปอันเคยมีอยู่ในจิต จึงชื่อว่าอปาทานะด้วยสูตรนี้ได้*

ปน ส่วน (**อปาทานํ**) อปาทานะ **ยตฺถ** ในที่ใด **กตฺวา** กระทำแล้ว **อปคมนกฺริยํ** ซึ่งกิริยาการแยกออก **อุปาตฺตํ อชฺฌาหฏํ** อันถูกนำมาเพิ่มเข้า **วิสยํ** ให้เป็นที่ตั้ง **ปวตฺตติ**

ย่อมเป็นไป, **ตํ** อปาทานะนั้น **อุปาตฺตวิสยํ** ชื่อว่าอุปาตตวิสยะ.

ส่วน อปาทานะใด กระทำกิริยาการแยกออกที่ถูกนำมาเพิ่มเข้าเป็นหลัก อปาทานะนั้นชื่อว่าอุปาตตวิสยะ

ยถา อุทาหรณ์ **อิติ** คือ **วลาหกา** (**นิกฺขมฺม**) **วิชฺโชตเต วิชฺชุ** สายฟ้าแลบออกจากก้อนเมฆแล้วสว่างไสว, **กุสูลโต** (**อปเนตฺวา**) **ปจติ** นำออกจากยุ้งแล้วย่อมหุง. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ **ปุพฺพกฺริยา** กิริยาที่กระทำก่อน **วลาหกา นิกฺขมฺม, กุสูลโต อปเนตฺวาติ จ** คือ “วลาหกา นิกฺขมฺม” และ “กุสูลโต อปเนตฺวา” **อชฺฌาหรียติ** ย่อมถูกเพิ่มเข้ามา.

อนุเมยฺยวิสยํ อนุเมยยวิสยะ (**ทฏฺฐพฺพํ**) อันนักศึกษาพึงทราบ **ยถา** เช่น **มาถุรา ปาฏลิปุตฺตเกหิ อภิรูปา** ชาวเมืองมาถุราทั้งหลายมีรูปงามกว่าชาวเมืองปาฏลีบุตรทั้งหลาย.

หิ จริงอยู่ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์นี้ **กฺริยาวิเสโส** กิริยาพิเศษ **อนุเมยฺโยว** อันถูกคาดคะเน **เกนจิ คุเณน อุกฺกํสียนฺตีติ** ว่า “ย่อมยิ่งกว่าด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง”. **ปน** ก็ **อิธ** ในอุทาหรณ์นี้ **อปาทานสญฺญา** ชื่อว่าอปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **วิภตฺตคฺคหเณน** ด้วย วิภตฺต ศัพท์ **ทูรนฺติกาทิสุตฺเต** ในสูตรที่ขึ้นต้นว่า “ทูรนฺติก”.

จริงอยู่ ในอุทาหรณ์นี้ กิริยาพิเศษที่ถูกคาดคะเนว่า “ยิ่งกว่าด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง” ก็ชื่อว่าอปาทานะได้ ด้วย วิภตฺต ศัพท์ ในสูตรที่ขึ้นต้นว่า “ทูรนฺติก”

จ อนึ่ง (**วจนํ**) คำ **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

> **อปาทานํ** อปาทานะ **มตํ** อันท่านรู้แล้ว **ติธา** โดย ๓ ประการ **อิติ** คือ **กิญฺจิ นิทฺทิฏฺฐวิสยํ** บางอย่างเป็นนิททิฏฐวิสยะ **กิญฺจิ อุปาตฺตวิสยํ** บางอย่างเป็นอุปาตตวิสยะ **ตถา จ** และ **กิญฺจิ อนุเมยฺยวิสยํ** บางอย่างเป็นอนุเมยยวิสยะ.
>
> *อปาทานะ มี ๓ ประการ คือ บางอย่างเป็นนิททิฏฐวิสยะ (มีกิริยาให้เห็น) บางอย่างเป็นอุปาตตวิสยะ (ไม่มีกิริยา ต้องเพิ่มเข้ามา) และบางอย่างเป็นอนุเมยยวิสยะ (ไม่มีกิริยา คาดเดาเอาเอง)*

ตเทว อปาทานะนั้นนั่นแหละ **ทุวิธมฺปิ โหติ** มี ๒ ประเภทก็มี **จลาจลวเสน** ด้วยอำนาจแห่งจละ (เคลื่อนไหว) และอจละ (ไม่เคลื่อนไหว)

อปาทานะมี ๒ ประเภทก็มี คือ จละ (เคลื่อนไหว) และอจละ (ไม่เคลื่อนไหว)

จลํ อปาทานะที่เคลื่อนไหว **ยถา** เช่น **ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารี** ควาญช้างที่ถือตะขอตกจากช้างที่กำลังวิ่งไป.

อจลํ อปาทานะที่ไม่เคลื่อนไหว **ยถา** เช่น **ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจรา** พรานทั้งหลาย

กำลังลงจากภูเขา.

(**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี ***ภยเหตุมฺหิ*** ในเหตุแห่งภัย. ***โจรา ภยํ ชายติ*** ภัยย่อมเกิดจากโจร, ***ตณฺหาย ชายตี ภยํ*** ภัยย่อมเกิดจากตัณหา, **ปาปโต อุตฺตสติ** ย่อมสะดุ้งกลัวจากบาป.

(**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **อกฺขาตริ** ในผู้สอน. **อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ** ย่อมรับซึ่งสิกขาจากพระอุปัชฌาย์, **อาจริยมฺหา อธีเต** ย่อมเรียนจากอาจารย์, **อาจริยโต สุณาติ** ย่อมฟังจากอาจารย์.

อปาทานนฺติ บทว่า “อปาทานํ” **อธิกาโร** ตามไปไกล.

๓๐๙. ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

(**ยํ การกํ**) การกะใด (**อตฺถิ**) มีอยู่ (**ปโยเค**) ในที่ประกอบอยู่ **ธาตุนามานํ** แห่งธาตุและนามทั้งหลาย **อุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ** และในที่ทั้งหลายมีที่ประกอบด้วยอุปสัคเป็นต้น, (**ตํ การกํ**) การกะนั้น **อปาทานํ** ชื่อว่าอปาทานะ.

การกะในที่ประกอบด้วยธาตุ นาม และอุปสัค เป็นต้น ชื่อว่าอปาทานะ

ธาตโว จ ธาตุทั้งหลายด้วย **นามานิ จ** นามทั้งหลายด้วย **ธาตุนามานิ** ชื่อว่าธาตุและนาม. **ตํยุตฺตํ การกํ** การกะอันประกอบด้วยธาต นาม และอุปสัคเหล่านั้น **ปโยเค** ในที่ประกอบอยู่ **เตสํ อวิหิตลกฺขณานํ ธาตุนามานํ** แห่งธาตุและนามทั้งหลายอันยังไม่มีสูตรทำเหล่านั้น **อุปสคฺคโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยอุปสัคด้วย **นิปาตโยเค** ในที่ประกอบด้วยนิบาต **อาทิสทฺเทน จ** ด้วยอาทิศัพท์ด้วย **อปาทานสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าอปาทานะ.

ธาตโว จ นามานิ จ ธาตุนามานิ ธาตุและนาม ชื่อว่าธาตุนามะ, การกะในที่ประกอบด้วยธาตุและนามอันยังไม่มีสูตรทำเหล่านั้น ในที่ประกอบด้วยอุปสัค และในที่ประกอบด้วยนิบาตที่รวมเอาด้วย อาทิ ศัพท์ ก็ชื่อว่าอปาทานะ

(**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **ธาตุปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยธาตุ **ตาว** ก่อน. **โย อสยฺโห** บุคคลใดไม่ถูกข่ม **ปราชิโยเค** ในที่ประกอบด้วย ชิ ธาตุที่มี ปรา อยู่หน้า, **ปภโว** จุดเริ่มต้น **ปภูโยเค** ในที่ประกอบด้วย ภู ธาตุที่มี ป อยู่หน้า, **ปกติ จ** และปกติ **ชายมานสฺส** ของวัตถุที่เกิดขึ้นอยู่ **ชนิโยเค** ในที่ประกอบด้วย ชน ธาตุ (**อปาทานํ**) ชื่อว่าอปาทานะ.

ในที่ประกอบด้วยธาตุก่อน, บุคคลที่ไม่ถูกข่ม ในที่ประกอบด้วย ชิ ธาตุที่มี ปรา อยู่หน้า, จุดเริ่มต้น ในที่ประกอบด้วย ภู ธาตุที่มี ป อยู่หน้า, และปกติของวัตถุที่เกิดขึ้นอยู่ ในที่ประกอบด้วย ชน ธาตุ ชื่อว่าอปาทานะ

(**ยถา**) เช่น **พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยา** อัญเดียรถีย์ทั้งหลายย่อมพ่ายแพ้จากพระ

พุทธเจ้า, **หิมวตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย** แม่น้ำใหญ่ทั้งหลายห้าสาย ย่อมเริ่มต้นจากภูเขาหิมาลัย, **อนวตฺตมฺหา มหาสรา ปภวนฺติ** สระน้ำใหญ่ทั้งหลายย่อมเริ่มต้นจากสระอโนดาต, **อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโย** แม่น้ำน้อยทั้งหลายย่อมเริ่มต้นจากแม่น้ำอจิรวดี, **กามโต ชายตี โสโก** ความเศร้าโศกย่อมเกิดจากความอยาก, **ยสฺมา โส ชายเต คินิ** ไฟนั้นย่อมเกิดจากวัตถุใด, **อุรสฺมา ชาโต ปุตฺโต** บุตรผู้เกิดจากอก, **กมฺมโต ชาตํ อนฺทฺริยํ** อินทรีย์ที่เกิดจากกรรม.

นามปฺปโยเค ในที่ประกอบด้วยนาม (**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **ยุตฺเต** ในที่ประกอบ **อญฺญตฺถิตราทีหิ** ด้วยศัพท์ทั้งหลายมีศัพท์ที่มีอรรถว่าอื่นและ อิตร ศัพท์เป็นต้น.

ในที่ประกอบด้วยนาม, เป็นอปาทานะในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าอื่น และ อิตร ศัพท์เป็นต้น

(ยถา) เช่น **นาญฺญตฺร ทุกฺขา สมฺโภติ** อื่นจากทุกข์ย่อมไม่เกิด, **นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติ** อื่นจากทุกข์ย่อมไม่ดับ, **ตโต อญฺเญน กมฺเมน** ด้วยกรรมอื่นจากกรรมนั้น, **ตโต อิตรํ** อื่นจากนั้น, **อุภโต สุชาโต ปุตฺโต** บุตรผู้เกิดดีจากตระกูลทั้งสอง **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

อุปสคฺคยุตฺเตสุ ในที่ประกอบด้วยอุปสัคทั้งหลาย (**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **ยุตฺเต** ในที่ประกอบ **อปปรีหิ วชฺชนตฺเถหิ** ด้วย อป และ ปริ อุปสัคทั้งหลายที่มีอรรถว่าเว้น , **อาโยเค** ในที่ประกอบด้วย อา อุปสัค **มริยาทาภิวิธิอตฺเถ** ในอรรถว่าขอบเขตและแผ่ไป, **โยเค จ** และในที่ประกอบ **ปตินา ปตินิธิปติทานตฺเถน** ด้วย ปติ อุปสัคที่มีอรรถว่าเหมือนและให้แทน.

ในที่ประกอบด้วยอุปสัค, เป็นอปาทานะในที่ประกอบด้วย อป และ ปริ อุปสัคที่มีอรรถว่าเว้น, ในที่ประกอบด้วย อา อุปสัค ในอรรถว่าขอบเขตและแผ่ไป, และในที่ประกอบด้วย ปติ อุปสัคที่มีอรรถว่าเหมือนและให้แทน

ยถา เช่น **อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา** พ่อค้าทั้งหลายย่อมมาโดยเว้นจากศาลา, **สาลํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ** อธิบายว่า เว้นซึ่งศาลา. **ตถา** เหมือนกันนั้น **ปริปพฺพตา เทโว วสฺสติ** ฝนย่อมตกอ้อมภูเขา, **ปพฺพตํ วชฺเชตฺวาติ อตฺโถ** อธิบายว่า เว้นซึ่งภูเขา.

มริยาทายํ ในอรรถขอบเขต. **อาปพฺพตา เขตฺตํ** นาจรดภูเขา.

อภิวิธิมฺหิ ในอรรถแผ่ไป. **อาพฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ** ชื่อเสียงย่อมดังกระฉ่อนไปถึงพรหมโลก. **พฺรหฺมโลกํ อภิพฺยาเปตฺวาติ อตฺโถ** อธิบายว่า กระฉ่อนไปสู่พรหมโลก.

ปตินิธิมฺหิ ในอรรถเหมือนกัน. **พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุตฺโต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํ** พระสารีบุตรย่อมกล่าวด้วยธรรมเทศนาตลอดสามเดือน เหมือนพระพุทธเจ้า.

ปติทาเน ในอรรถแทน. **ฆตมสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติ** ย่อมให้เปรียงแก่เขาแทนน้ำมันงา, **กนกมสฺส หิรญฺญสฺมา ปติ ททาติ** ย่อมให้ซึ่งทองแก่เขาแทนเงิน.

นิปาตยุตฺเตสุ ในที่ประกอบด้วยนิบาต, **โยเค** ในที่ประกอบ **ริเตนานาวินาทีหิ** ด้วยศัพท์ทั้งหลายมี ริเต นานา และ วินา เป็นต้น. **ริเต สทฺธมฺมา กุโต สุขํ ลภติ** เว้นจากพระสัทธรรมจะได้ซึ่งความสุขจากที่ไหน, **เต ภิกฺขู นานา กุลา ปพฺพชิตา** ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นบวชแล้วจากตระกูลที่แตกต่างกัน, **วินา สทฺธมฺมา นตฺถญฺโญ โกจิ นาโถ โลเก วิชฺชติ** ที่พึ่งอื่นสักอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในโลก เว้นจากพระสัทธรรมย่อมไม่มี, **อริเยหิ ปุถเควายํ ชโน** คนผู้นี้แตกต่างจากพระอริยะทั้งหลาย, **ยาว พฺรหฺมโลกา สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ** เสียงย่อมก้องไปถึงพรหมโลก.

ปญฺจมี ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กาลทฺธาเนหิ** หลังจากศัพท์ที่กล่าวกาลเวลาและระยะทางทั้งหลาย **กมฺมาปาทานการกมชฺเฌปิ** แม้ในท่ามกลางกัมมการกะและอปาทานการกะ **อปิคฺคหเณน** ด้วย อปิ ศัพท์. **ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ มิคํ ลุทฺทโก** นายพรานย่อมล่าซึ่งเนื้อจากปักษ์, **วจนํ** คำอธิบาย **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **อิโต ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌตีติ** ว่า “ย่อมล่าซึ่งเนื้อจากปักษ์นี้ไป” **โหติ** ย่อมมี. **เอวํ** เหมือนกันนั้น **มาสสฺมา ภุญฺชติ โภชนํ** ย่อมบริโภคอาหารจากเดือน, **โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํ** ย่อมล่าซึ่งช้างจากระยะหนึ่งโกสะ (๕๐๐ ช่วงคันธนู หรือ ๑ กิโลเมตร).

(**ปญฺจมี**) ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตทตฺถปฺปโยเค จ** ในที่ประกอบด้วยเนื้อความของศัพท์เหล่านั้นด้วย **ปภุตฺยาทิอตฺเถ** ในอรรถ ปภุติ ศัพท์เป็นต้น **จสทฺทคฺคหเณน** ด้วยการถือเอาซึ่ง จ ศัพท์. **ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต** ดูก่อนน้องหญิง เราเกิดโดยอริยชาติแต่กาลใด, **ยโต สรามิ อตฺตานํ** ย่อมระลึกถึงซึ่งตนแต่กาลใด, **ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ** เราเป็นผู้รู้เดียงสาแต่กาลใด, **ยตฺวาธิกรณเมนํ** เหตุแห่งบาปอกุศลนี้(จักมี)จากการไม่สำรวมอินทรีย์ใด, **ยโต ปภุติ** เริ่มต้นแต่กาลใด, **ยโต ปฏฺฐาย** จำเดิมแต่กาลใด, **ตโต ปฏฺฐาย** จำเดิมแต่กาลนั้น **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓๑๐. **รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตํ**. (๒ บท, สัญญาสูตร)

(**ยํ การกํ**) การกะใด **อิจฺฉิตํ** ถูกปรารถนา (**ปโยเค**) ในที่ประกอบอยู่ **รกฺขณตฺถานํ** แห่งธาตุที่มีอรรถว่ารักษาทั้งหลาย, (**ตํ การกํ**) การกะนั้น **อปาทานํ** ชื่อว่าอปาทานะ.

การกะที่ถูกปรารถนาในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่ารักษา ชื่อว่าอปาทานะ

ยํ การกะใด **อิจฺฉิตํ** ถูกปรารถนา **ปโยเค** ในที่ประกอบอยู่ **รกฺขณตฺถานํ ธาตูนํ** แห่งธาตุทั้งหลายที่มีอรรถว่ารักษา, **ตํ การกํ** การกะนั้น **อปาทานสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าอปาทานะ. **อนิจฺฉิตํ จ** และการกะที่ไม่ถูกปรารถนา **อปาทานสญฺญํ** ชื่อว่าอปาทานะ **จการาธิการโต** เพราะการตามมาของ จ ศัพท์. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **นิวารณํ** การเฝ้าระวัง **ตายนํ จ** และการป้องกัน **รกฺขณํ** ชื่อว่าการรักษา.

การกะที่ถูกปรารถนาในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถว่ารักษา ชื่อว่าอปาทานะ, และการกะที่ไม่

ถูกปรารถนา ก็ชื่อว่าอปาทานะ เพราะมี จ ศัพท์ตามมา, สำหรับในสูตรนี้ การเฝ้าระวังและการป้องกัน ชื่อว่าการรักษา

(**อิจฺฉิตํ**) อปาทานะที่น่าปรารถนา. **กาเก รกฺขนฺติ ตณฺฑุลา** ย่อมเฝ้าระวังซึ่งกาทั้งหลายจากข้าวสาร, **ยวา ปฏิเสเธนฺติ คาโว** ย่อมคอยห้ามซึ่งโคทั้งหลายจากข้าวกล้า.

อนิจฺฉิตํ อปาทานะที่ไม่น่าปรารถนา **ยถา** เช่น **ปาปา จิตฺตํ นิวารเย** ควรห้ามซึ่งจิตจากบาป, **ปาปา นิวาเรนฺติ** ย่อมห้ามจากบาป, **ราชโต วา โจรโต วา อคฺคิโต วา อุทกโต วา นานาภยโต วา นานาโรคโต วา นานาอุปทฺทวโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุ** จงถือเอาซึ่งการรักษา จากพระราชา จากโจร จากไฟ จากน้ำ จากภัยพิบัติต่างๆ จากโรคต่างๆ และจากความขัดข้องต่างๆ.

อิจฺฉิตมิติ บทว่า "อิจฺฉิตํ" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๑๑. **เยน วาทสฺสนํ**. (๓ บท, สัญญาสูตร)

เยน อทสฺสนํ การไม่ให้การกะใดเห็น **อิจฺฉิตํ** อันผู้หายไปปรารถนาเอา, (**ตํ การกํ**) การกะนั้น **อปาทานํ** (**โหติ**) มีชื่อว่าอปาทานะ **วา** บ้าง.

ผู้หายไปปรารถนาไม่ให้การกะใดเห็น การกะนั้น ชื่อว่าอปาทานะ บ้าง

เยน อทสฺสนํ การไม่ให้การกะใดเห็น **อนฺตรธายนฺเตน** อันผู้หายไป **อิจฺฉิตํ** ปรารถนาเอา, **ตํ การกํ** การกะนั้น **อปาทานสญฺญํ** (**โหติ**) มีชื่อว่าอปาทานะ **วา** บ้าง. **อยํ** สูตรนี้ (**โหติ**) ย่อมมี **อนฺตรธาเนว** ในเวลามีผู้หายไปเท่านั้น.

ผู้หายไปปรารถนาไม่ให้การกะใดเห็น การกะนั้น ชื่อว่าอปาทานะ, สูตรนี้ใช้เฉพาะเวลามีผู้หายไปเท่านั้น

(**ยถา**) เช่น **อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิสฺโส** ลูกศิษย์ย่อมหายไปจากพระอุปัชฌาย์, **นิลียตีติ อตฺโถ** อธิบายว่า "หลบซ่อนอยู่". **มาตาปิตูหิ อนฺตรธายติ ปุตฺโต** บุตรย่อมหายไปจากมารดาและบิดาทั้งหลาย.

วาติ บทว่า "วา" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**อปาทานนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งอปาทานะ **วา** บ้าง **ยถา** เช่น) **เชตวเน อนฺตรหิโต** หายไป(ปะปนฝูงชน)ในพระเชตวัน.

เยนาติ บทว่า "เยน" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**อปาทานนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งอปาทานะ **เยน** โดยไม่ประสงค์จะหลบซ่อน **ยถา** เช่น) **ยกฺโข ตตฺเถว อนฺตรธายติ** ยักษ์ย่อมหายตัวไปในที่นั้นนั่นเทียว.

๓๑๒. ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมาน-ตฺวาโลป-ทิสาโยค-วิภตฺตารปฺปโยค-สุทฺธปฺปโมจน-เหตุ-วิวิตฺตปฺปมาณ-ปุพฺพโยค-พนฺธน-คุณวจน-

ปญฺห-กถน-โถกากตฺตูสุ จ. (๒ บท, สัญญาสูตร)

(**ยํ การกํ**) การกะใด (**อตฺถิ**) มีอยู่ **ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมาน ... โถกากตฺตูสุ จ** ในอรรถ ทูระ (ไกล) อันติกะ (ใกล้) อัทธกาลนิมมานะ (กำหนดระยะทางและกาลเวลา) ตฺวาโลปะ (ในที่ลบ ตฺวา ปัจจัย) ทิสาโยคะ (ที่ประกอบด้วย ทิสา ศัพท์) วิภัตตารัปปโยคะ (ที่ประกอบด้วยศัพท์ในอรรถจำแนกและงดเว้น) สุทธัปปโมจนเหตุวิวิตตัปปมาณปุพพโยคะ (ที่ประกอบด้วยศัพท์ในอรรถหมดจด พ้น เหตุ สงบ ประมาณ และ ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น) พันธนคุณวจนปัญหกถนโถกากัตตุ (ที่ประกอบด้วยศัพท์ในอรรถผูก กล่าวคุณ ถาม ตอบ เล็กน้อย เหตุ และศัพท์ที่ไม่ใช่กัตตุ), (**ตํ การกํ**) การกะนั้น **อปาทานํ** (**โหติ**) มีชื่อว่าอปาทานะ.

การกะที่อยู่ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่า ไกล ใกล้ ระยะทาง กาลเวลา ที่ลบ ตฺวา ปัจจัย ที่มี ทิสา ศัพท์ ที่มีศัพท์ในอรรถจำแนกและงดเว้น ที่มีศัพท์ในอรรถหมดจด พ้น เหตุ สงบ ประมาณ ที่มี ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้น ที่มีศัพท์ในอรรถผูก กล่าวคุณ ถาม ตอบ เล็กน้อย และที่มีศัพท์ในอรรถที่ไม่ใช่กัตตุ ชื่อว่าอปาทานะ

ยํ (**การกํ**) การกะใด **อวธิภูตํ** เป็นเขต **เหตุกมฺมาทิภูตํ จ** มีอรรถเหตุและกรรมเป็นต้น (๑) **ทูรตฺเถ** ในที่ประกอบด้วย ทูร ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระ (ไกล) (๒) **อนฺติกตฺเถ** ในที่ประกอบด้วย อนฺติก ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าอันติกะ (ใกล้) (๓) **อทฺธนิมฺมาเน** ในที่กำหนดระยะทาง (๔) **กาลนิมฺมาเน** ในที่กำหนดกาลเวลา (๕) **ตฺวาโลเป** ในที่มีการลบ ตฺวา ปัจจัย (๖) **ทิสาโยเค** ในที่ประกอบด้วย ทิสา ศัพท์ (๗) **วิภตฺเต** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถจำแนก (๘) **อารติปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถงดเว้น (๙) **สุทฺธตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถหมดจด (๑๐) **ปโมจนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถพ้น (๑๑) **เหตฺวตฺเถ** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถเหตุ (๑๒) **วิวิตฺตตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถสงบ (๑๓) **ปมาณตฺเถ** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถประมาณ (๑๔) **ปุพฺพโยเค** ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์ (๑๕) **พนฺธนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถผูก (๑๖) **คุณวจเน** ในที่กล่าวคุณ (๑๗) **ปญฺเห** ในการถาม (๑๘) **กถเน** ในการตอบ (๑๙) **โถกตฺเถ** ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถเล็กน้อย (๒๐) **อกตฺตริ จ** และในศัพท์ที่ไม่กล่าวอรรถกัตตุ, **ตํ การกํ** การกะนั้น **อปาทานสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าอปาทานะ.

การกะใด เป็นเขตอันมีอรรถเหตุและกรรมเป็นต้น (๑) ในที่ประกอบด้วย ทูร ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระ (ไกล) (๒) ในที่ประกอบด้วย อนฺติก ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าอันติกะ (ใกล้) (๓) ในที่กำหนดระยะทาง (๔) ในที่กำหนดกาลเวลา (๕) ในที่มีการลบ ตฺวา ปัจจัย (๖) ในที่ประกอบด้วย ทิสา ศัพท์ (๗) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถจำแนก (๘) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถงดเว้น (๙) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถหมดจด (๑๐) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถพ้น (๑๑) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถเหตุ (๑๒) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถสงบ (๑๓) ในที่ประกอบ

ด้วยศัพท์มีอรรถประมาณ (๑๔) ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์ (๑๕) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถผูก (๑๖) ในที่กล่าวคุณ (๑๗) ในการถาม (๑๘) ในการตอบ (๑๙) ในที่ประกอบด้วยศัพท์มีอรรถเล็กน้อย (๒๐) ในศัพท์ที่ไม่กล่าวอรรถกัตตุ การกะนั้น ชื่อว่าอปาทานะ

ทุติยา ตติยา ฉฏฺฐี จ ทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ยถาโยคํ** ตามสมควรแก่อุทาหรณ์ **จสทฺเทน** ด้วย จ ศัพท์.

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **ทฏฺฐพฺพํ** พึงทราบ **อิติ** ว่า (**ปทํ**) บท **วุตฺตํ** ถูกกล่าวแล้ว **สรูเปกเสสํ กตฺวา** กระทำให้เป็นสรูเปกเสส **ทูรนฺติกญฺจ ทูรนฺติกตฺถญฺจาติ ทูรนฺติกนฺติ** ว่า 'ทูรศัพท์และอนฺติกศัพท์ด้วย ศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระและอันติกะด้วย ชื่อว่าทูรันติกะ'. **เตน** เพราะเหตุนั้น **อปาทานสญฺญา** การตั้งชื่อว่าอปาทานะ **ทูรนฺติกปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ทูร และ อนฺติก ศัพท์ **ตทตฺเถ จ** และในที่ประกอบด้วยศัพท์อันมีอรรถว่าทูระและอันติกะ **โหติ** ย่อมมี.

*สำหรับสูตรนี้ พึงทราบว่า บทว่า "ทูรนฺติก" ถูกกล่าวให้เป็นสรูเปกเสสด้วยวิเคราะห์ว่า '**ทูรนฺติกญฺจ ทูรนฺติกตฺถญฺจ** ทูรศัพท์และอนฺติกศัพท์ด้วย ศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระและอันติกะด้วย', ดังนั้น จึงมีการตั้งชื่อว่าอปาทานะ ในที่ประกอบด้วย ทูร และ อนฺติก ศัพท์ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระและอันติกะ*

(๑) (**อปาทานํ**) อปาทานะ (**โหติ**) ย่อมมี **ทูรตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย ทูร ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าไกล **ตาว** ก่อน. **กีวทูโร อิโต นฬการคาโม** หมู่บ้านช่างสานไกลเพียงไรจากที่นี้, **ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ** ย่อมกล่าวว่าไกลกว่านั้นแล, **คามโต นาติทูเร** ในที่ไม่ไกลเกินไปจากหมู่บ้าน. **อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา** โมฆบุรุษเหล่านั้นเป็นผู้ห่างไกลจากพระธรรมวินัยนี้, **อารกา เตหิ ภควา** พระผู้มีพระภาคห่างไกลจากบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น.

ทูรตฺเถ ในศัพท์ที่มีอรรถว่าทูระ. **ทูรโตว นมสฺสนฺติ** ย่อมกราบไหว้แต่ที่ไกลนั่นเทียว, **อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ** มองเห็นบุคคลเดินมาแต่ไกลนั่นเทียว.

(๒) **อนฺติกตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วย อนฺติก ศัพท์ และศัพท์ที่มีอรรถว่าใกล้. **อนฺติกํ คามา** สถานที่ใกล้จากหมู่บ้าน, **อาสนฺนํ คามา** ใกล้จากหมู่บ้าน, **สมีปํ คามา** ใกล้จากหมู่บ้าน, **คามสฺส สมีปนฺติ อตฺโถ** อธิบายว่า สถานที่ใกล้แห่งหมู่บ้าน.

ทุติยา ตติยา จ ทุติยาวิภัตติและตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง. **ทูรํ คามํ อาคโต** มาจากหมู่บ้านไกล, **ทูเรน คาเมน อาคโต** มาจากหมู่บ้านไกล, **ทูรโต คามา อาคโตติ อตฺโถ** อธิบายว่า มาจากหมู่บ้านไกล. **ทูรํ คาเมน วา** หรือจากหมู่บ้านไกล. **อนฺติกํ คามํ อาคโต, อนฺติกํ คาเมน วา** มาจากหมู่บ้านใกล้, **อาสนฺนํ คามํ, อาสนฺนํ คาเมน วา** จากหมู่บ้านใกล้ **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(๓) **อทฺธนิมฺมาเน** ในที่กำหนดระยะทาง **ปริมาณํ** การกำหนดระยะ **นิมฺมานํ นาม** ชื่อว่านิมมานะ. **ตสฺมึ** เมื่อการกำหนดระยะทางนั้น **คมฺยมาเน** ถูกรู้อยู่ (**ปญฺจมี**) ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง. **อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสํ** (**อตฺถิ**) กรุงสังกัสสะมีอยู่ใน ๔ โยชน์ทั้งหลายจากเมืองมถุรานี้, **ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺถเก สาวตฺถิ** กรุงสาวัตถีตั้งอยู่ในที่สุดแห่ง ๔๕ โยชน์ จากกรุงราชคฤห์.

(๔) **กาลนิมฺมาเน** ในที่กำหนดกาลเวลา. **อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสี ภควา โลเก อุทปาทิ** พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกในที่สุดแห่ง ๙๑ กัปแต่กัปนี้, **อิโต วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติ** พระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลกในกาลล่วงไปแห่ง ๑๐๐๐ ปีจากปีนี้.

(๕) **อวิชฺชมานตา** ความไม่มีอยู่ **ตทตฺถสมฺภเวปิ** แม้ในที่มีอยู่แห่งอรรถของ ตฺวา ปัจจัย **โลโป นาม** ชื่อว่าการลบไป **ตฺวาปจฺจยนฺตสฺส** แห่งบทที่มี ตฺวา ปัจจัยอยู่ท้าย. **กมฺมาธิกรเณสุ** ในอรรถกัมมะและอธิกรณะ **ตสฺมึ ตฺวาโลเป** ในที่ลบไปแห่ง ตฺวา ปัจจัยนั้น.

ความไม่มี ตฺวา ปัจจัย มีแต่อรรถของ ตฺวา ปัจจัย ชื่อว่าการลบ ตฺวา ของบทที่มี ตฺวา ปัจจัยอยู่ท้าย, อรรถกัมมะและอธิกรณะในที่ลบ ตฺวา ปัจจัยนั้น

ปาสาทา สงฺกเมยฺย ควรลงจากปราสาท, **ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สงฺกเมยฺยาติ อตฺโถ** อธิบายว่า ขึ้นสู่ปราสาทแล้วจึงลง. **ตถา** เหมือนกันนั้น **หตฺถิกฺขนฺธา สงฺกเมยฺย** พึงลงจากคอช้าง, **อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ** ย่อมถามจากพระอภิธรรม, **อภิธมฺมํ สุตฺวา วา** หรือฟังพระอภิธรรมแล้วจึงถาม, **อภิธมฺมา กถยนฺติ** ย่อมบอกจากพระอภิธรรม, **อภิธมฺมํ ปจิตฺวา วา** หรือเรียนพระอภิธรรมแล้วจึงบอก, **อาสนา วุฏฺฐเหยฺย** ควรลุกขึ้นจากที่นั่ง, **อาสเน นิสีทิตฺวา วา** หรือนั่งบนที่นั่งแล้วจึงลุกขึ้น.

(๖) **โยเค** ในที่ประกอบ **ทิสตฺถวาจีหิ** ด้วยศัพท์ทั้งหลายที่กล่าวอรรถทิศ **ทิสตฺเถ จ** และในอรรถทิศ. **อิโต สา ปุริมา ทิสา** ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากที่นี้, **อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา** ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากที่นี้, **อิโต สา ปจฺฉิมา ทิสา** ทิศนั้นเป็นทิศตะวันตกจากที่นี้, **อิโต สา อุตฺตรา ทิสา** ทิศนั้นเป็นทิศเหนือจากที่นี้, **อวีจิโต อุปริ ภวคฺคา** ภวัคคภูมิอยู่เบื้องบนจากอเวจี, **อุทฺธํ ปาทตลา** เบื้องบนจากพื้นเท้า, **อโธ เกสมตฺถกา** เบื้องล่างจากปลายผม **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น. **ทิสตฺเถ** ในอรรถทิศ. **ปุรตฺถิมโต ทกฺขิณโตติอาทิ** อุทาหรณ์ว่า “ทางทิศตะวันออกทางทิศใต้” เป็นต้น (**โหติ**) ย่อมมี. **ปน** ก็ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์นี้ **โตปจฺจโยปิ** แม้ โต ปัจจัย **ภวิสฺสติ** จักมี **สตฺตมิยตฺเถ** ในอรรถสัตตมีวิภัตติด้วย.

(๗) **วิภชนํ** การจำแนกออก **สยํ วิภตฺตสฺเสว** แห่งอรรถที่จำแนกออกได้เองนั่นเทียว **คุเณน** ด้วยคุณพิเศษ **ตทญฺญโต** กว่าอรรถอื่นจากนั้น **วิภตฺตํ นาม** ชื่อว่าวิภัตตะ. **ตสฺมึ วิภตฺเต** ในอรรถการจำแนกนั้น.

การจำแนกอรรถที่จำแนกออกได้เอง ด้วยคุณพิเศษกว่าอรรถอื่นจากนั้น ชื่อว่าวิภัตตะ

ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺจตโร วา นตฺถิ ธรรมอันประณีตกว่าหรือประเสริฐกว่า กว่าธรรม (ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว)ใด ย่อมไม่มี, **อตฺตทนฺโต ตโต วรํ** ผู้มีตนอันฝึกดีแล้วย่อมประเสริฐกว่าสัตว์ที่ฝึกแล้วนั้น, **กิญฺจาปิ ทานโต สีลเมว วรํ** แม้ศีลนั่นแลจะประเสริฐกว่าทานก็จริง, **ตโต มยา สุตา อสุสุตเมว พหุตรํ** พระสูตรที่เรายังไม่ได้ฟังนั่นเทียวมีจำนวนมากกว่าพระสูตรที่เราได้ฟังแล้วนั้น, **สีลเมว สุตา เสยฺโย** ศีลนั่นเทียวประเสริฐกว่าการฟัง. **ฉฏฺฐี จ** ฉัฏฐีวิภัตติด้วย (**โหติ**) ย่อมลง. **ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโย** คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี้ประเสริฐกว่าลัทธิปาสัณฑะทั้งหลาย ๙๖ ลัทธิ.

(๘) **วิรมณตฺถสทฺทปฺปโยโค** การประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเว้น **อารติปฺปโยโค นาม** ชื่อว่าอารติปปโยคะ, **ตตฺถ** ในอรรถเว้นนั้น. **อสทฺธมฺมา อารติ** การเว้นจากอสัทธรรม, **วิรติ ปาปา** การเว้นจากบาป, **ปาณาติปาตา เวรมณิ** เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์, **อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต** งดเว้นจากการลักทรัพย์, **อปฺปฏิวิรโต มุสาวาทา** ไม่งดเว้นจากการพูดปด.

(๙) **สุทฺธตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถหมดจด. **โลภนีเยหิ ธมฺเมหิ สุทฺโธ อสํสฏฺโจ** เป็นผู้ไม่แปดเปื้อน หมดจดจากธรรมทั้งหลายที่ชาวโลกต้องการ, **มาติโต จ ปิติโต จ สุทฺโธ อนุปกฺกุฏฺโจ อครหิโต** ผู้หมดจดจากฝ่ายมารดาและบิดา จะไม่ถูกตำหนิติเตียน.

(๑๐) **ปโมจนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถพ้น. **ปริมุตฺโต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ** เรากล่าวว่าเป็นผู้พ้นแล้วจากทุกข์, **มุตฺโต มารพนฺธนา** พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร, **น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา** ชนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่พ้นจากความตาย, **มุตฺโตหํ สพฺพปาเสหิ** เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งหลาย.

(๑๑) (**ปญฺจมี**) ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สพฺพนามโต** หลังจากสัพพนาม **เหตฺวตฺเถ** ในอรรถเหตุ **เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ** และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหตุ **สรูเปกเสสสฺส คหิตตฺตา** เพราะความเป็นสรูเปกเสสอันท่านถือเอาแล้ว.

หลังจากสัพพนาม ลงปัญจมีวิภัตติ ในอรรถเหตุ และในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเหตุ เพราะคำว่า เหตฺวตฺถ เป็นสรูเปกเสส

กสฺมา นุ ตุมฺหํ ทหรา น มียเร เพราะเหตุไรหรือ คนหนุ่มสาวทั้งหลาย(ในตระกูล)ของท่านทั้งหลายย่อมไม่ตาย เพราะอะไรหรือ คนในตระกูลของท่านจึงไม่ตายตั้งแต่ยังหนุ่มยังสาว, **กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ** เพราะเหตุไร ความตายจักมีในที่นี้นั่นเทียว, **กสฺมา เหตุนา** เพราะเหตุอะไร, **ยสฺมา จ กมฺมานิ กโรนฺติ** เพราะเหตุใดจึงพากันทำการงานทั้งหลาย, **ยสฺมาติห ภิกฺขเว** ภิกษุทั้งหลายเพราะเหตุใด ในธรรมวินัยนี้, **ตฺสมาติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ** ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงศึกษาอย่างนี้, **ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณ** ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุนั้นเราจึงเป็นพระพุทธเจ้า, **ยสฺมา การณา** เพราะเหตุใด, **ตสฺมา การณา** เพราะเหตุนั้น, **กึ**

การณา เพราะเหตุอะไร. **ทุติยา ฉฏฺฐี จ** ทุติยาวิภัตติและฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง. **กึ การณํ** เพราะเหตุอะไร, **ตํ กิสฺส เหตุ** การได้นั้น เพราะเหตุอะไร, **กิสฺส ตุมฺเห กิลมถ** เพราะเหตุอะไร ท่านทั้งหลายจึงลำบาก.

ตติยา ตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **เหตฺวตฺเถ จาติ** ด้วยสูตรว่า "เหตฺวตฺเถ จ" **อิจฺจาทีสุ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเป็นต้นว่า "**เกน เหตุนา** เพราะเหตุอะไร, **เกน การเณน** เพราะเหตุอะไร, **เยนมิเธกจฺเจ สตฺตา** เพราะเหตุใด สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้, **เตน นิมิตฺเตน** เพราะเหตุนั้น, **เตน วุตฺตํ** เพราะเหตุนั้น (พระผู้มีพระภาค) จึงตรัสไว้".

(๑๒) **วิเวจนํ** ความสงบสงัด **วิวิตฺตํ นาม** ชื่อว่าวิวิตตะ, **ตทตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าสงบนั้น. **วิวิตฺโต ปาปกา ธมฺมา** สงบแล้วจากบาปธรรม, **วิวิจฺเจว กาเมหิ** สงัดแล้วนั่นเทียวจากกามทั้งหลาย, **วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ** สงบแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย.

(๑๓) (**ปญฺจมี**) **ตติยา จ** ปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปมาณตฺเถ** ในอรรถกำหนดประมาณ. **อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ** หนึ่งโยชน์จาก(โดย)ความยาวและความกว้าง, **คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ** หนึ่งโยชน์จาก(โดย)ความลึกและความกว้างเป็นประมาณของแม่น้ำจันทภาคา, **ปริกฺเขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมปเทโส** มัชฌิมประเทศกว้างใหญ่ ๙๐๐ โยชน์ โดยรอบ.

ทีฆโส นว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา ปมาณิกา กาเรตพฺพา ๙ คืบทั้งหลายจากส่วนยาวอันภิกษุพึงให้กระทำเป็นประมาณแห่งคืบในสุคตมาตรา.

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์ว่า ทีฆโส นี้ **สฺมาหิสฺมึนมิจฺจาทิโต สฺมาติ จ** (**ปเท**) เมื่อบทว่า "สฺมา" จากสูตรที่ขึ้นต้นว่า "สฺมาหิสฺมึนํ" ด้วย **โส วาติ จ** (**สุตฺเต**) เมื่อสูตรว่า "โส วา" ด้วย **วตฺตมาเน** ตามไปอยู่,

สำหรับ ในอุทาหรณ์ว่า ทีฆโส นี้ เมื่อบทว่า "สฺมา" จากสูตรที่ขึ้นต้นว่า "สฺมาหิสฺมึนํ" และเมื่อสูตรว่า "โส วา" ตามไปอยู่

๓๑๓. **ทีโฆเรหิ**. (๑ บท, อาเทสวิธิสูตร)

โส การอาเทศเป็น โส **สฺมาวจนสฺส** แห่ง สฺมา วิภัตติ (**ปรสฺส**) อันอยู่ข้างหลัง **ทีโฆเรหิ** จาก ทีฆ และ โอร ศัพท์ทั้งหลาย (**โหติ**) ย่อมมี **วา** บ้าง.

หลังจาก ทีฆ และ โอร ศัพท์ อาเทศ สฺมา เป็น โส บ้าง

โสอาเทโส การอาเทศเป็น โส **สฺมาวจนสฺส** แห่ง สฺมา วิภัตติ (**ปรสฺส**) อันอยู่ข้างหลัง **ทีฆโอรอิจฺเจเตหิ** จาก ศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้คือ ทีฆ และ โอร (**โหติ**) ย่อมมี **วา** บ้าง.

หลังจากศัพท์เหล่านี้คือ ทีฆ และ โอร อาเทศ สฺมาวิภัตติ เป็น โส บ้าง

ทีฆโส, ทีฆมฺหา วา จากด้านยาว, **โอรโส, โอรมฺหา วา** จากฝั่งนี้. **ตติยา จ** ตติยาวิภัตติด้วย (**โหติ**) ย่อมลง. **โยชนํ อายาเมน** หนึ่งโยชน์โดยส่วนยาว, **โยชนํ วิตฺถาเรน** หนึ่งโยชน์โดยส่วนกว้าง, **โยชนํ อุพฺเพเธน สาสปราสิ** กองเมล็ดผักกาดหนึ่งโยชน์โดยความสูง.

(๑๔) **โยโค** การประกอบ **ปุพฺพสทฺเทน** ด้วย ปุพฺพ ศัพท์ **ปจมตฺถวาจเกน** อันกล่าวอรรถว่าก่อน **ปุพฺพโยโค** ชื่อว่าปุพพโยคะ. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์นี้ **ทฏฺฐพฺพํ** พึงทราบ **อิติ** ว่า **ปุพฺพคฺคหณํ** ปุพฺพ ศัพท์ **อุปลกฺขณํ** เป็นเครื่องหมาย **ปุพฺพาทิคฺคหณสฺส** แห่งศัพท์มี ปุพฺพ เป็นต้น **อทิสตฺถวุตฺติโน** อันเป็นไปในอรรถเทสะและกาละที่ไม่ใช่ทิสะ, **เตน** เพราะเหตุนั้น (**อปาทานํ**) ชื่อว่าอปาทาน **ปราทิโยเคปิ** แม้ในที่ประกอบด้วย ปร ศัพท์เป็นต้น.

การประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์อันกล่าวอรรถว่าก่อน ชื่อว่าปุพพโยคะ, ในที่ประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์นี้ พึงทราบว่า ปุพฺพ ศัพท์ เป็นเครื่องหมายของศัพท์มี ปุพฺพ ศัพท์เป็นต้นอันใช้ในอรรถเทสะและกาละที่ไม่ใช่ทิสะ, ***ฉะนั้น*** *แม้ในที่ประกอบด้วย ปร ศัพท์เป็นต้น ก็ชื่อว่าอปาทาน*

ยถา เช่น **ปุพฺพเมว เม ภิกฺขเว สมฺโพธา** ภิกษุทั้งหลาย ในกาลก่อนแต่กาลตรัสรู้ของเรา, **อิโต ปุพฺเพ นาโหสิ** ในกาลก่อนแต่กาลนี้มิได้มีแล้ว, **ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา** ภายนอกจากที่นั้นเป็นเมืองชายแดน, **ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา** (**โหนฺติ**) วิภัตติและปัจจัยทั้งหลายย่อมลงข้างหลังจากธาตุและลิงค์ทั้งหลาย, **ตโต อปเรน สมเยน** ในกาลอื่นจากกาลนั้น, **ตโต อุตฺตริมฺปิ** แม้ยิ่งขึ้นกว่านั้น **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(๑๕) **ปญฺจมี ตติยา จ** ปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **พนฺธนตฺถปฺปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์อันมีอรรถว่าผูก **พนฺธนเหตุมฺหิ อิเณ** คือในหนี้อันเป็นเหตุแห่งการผูก.

ลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าผูก หมายถึง หนี้อันเป็นเหตุแห่งการผูก

(ยถา) เช่น **สตสฺมา พทฺโธ นโร รญฺญา** คนอันพระราชาผูกมัดเพราะหนี้ ๑๐๐, **สเตน วา พทฺโธ นโร** คนอันพระราชาผูกมัดเพราะหนี้ ๑๐๐.

(๑๖) **วจนํ** การกล่าว **คุณสฺส** ซึ่งคุณ **ผลสาธนเหตุภูตสฺส** อันเป็นเหตุแห่งการยังผลให้สำเร็จ **คุณวจนํ** ชื่อว่าคุณวจนะ. **ปญฺจมี ตติยา จ** ปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตสฺมึ คุณวจเน** ในการกล่าวซึ่งคุณนั้น.

การกล่าวคุณอันเป็นเหตุแห่งการให้สำเร็จผล ชื่อว่าคุณวจนะ, ลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ ในการกล่าวคุณนั้น

(ยถา) เช่น **อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา อิสฺสริเยน วา** พระราชาย่อมคุ้มครองพสกนิกรเพราะความเป็นใหญ่, **สีลโต นํ ปสํสนฺติ สีเลน วา** ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นเพราะศีล, **ปญฺญาย**

วิมุตฺติมโน ผู้มีจิตหลุดพ้นเพราะปัญญา **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(๑๗-๑๘) **ปญฺหกถเนสุ** ในการถามและการตอบทั้งหลาย. **กุโตสิ ตฺวํ** ท่านมาจากไหน, **กุโต ภวํ** ท่านมาจากไหน, **ปาฏลิปุตฺตโต** จากเมืองปาฏลีบุตร. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ **วิสฺสชฺชนํ** การตอบ **กถนํ นาม** ชื่อว่ากถนะ.

(๑๙) **ตติยา จ** ปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กรเณ** ในกรณะ **อสตฺววจเน** อันกล่าวสิ่งไม่ใช่ทัพพะ **โถกตฺเถ** อันมีอรรถว่าเล็กน้อย.

ลงปัญจมีวิภัตติและตติยาวิภัตติ ในกรณะ (คือกิริยาวิเสสนะ) อันกล่าวสิ่งไม่ใช่ทัพพะที่มีอรรถว่าเล็กน้อย

(**ยถา**) เช่น **โถกา มุจฺจติ, โถเกน มุจฺจติ วา** ย่อมพ้นนิดหน่อย, **อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ อปฺปมตฺตเกน วา** ย่อมพ้นเพียงเล็กน้อย, **กิจฺฉา มุจฺจติ กิจฺเฉน วา** ย่อมพ้นโดยยาก.

(๒๐) (**ปญฺจมี**) ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ญาปกเหตุมฺหิ** ในเหตุแห่งการให้รู้ **อกตฺตริ อการเก** อันเป็นบทที่ไม่ใช่เหตุกัตตุ.

ลงปัญจมีวิภัตติ ในเหตุแห่งการให้รู้อันเป็นบทที่ไม่ใช่เหตุกัตตุ

(**ยถา**) เช่น **กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา อุปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญฺญาณํ** จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะกรรมถูกกระทำแล้ว ถูกสั่งสมแล้ว มากขึ้นแล้ว แผ่ไปแล้ว, **น ตาวิทํ นามรูปํ อเหตุกํ สพฺพตฺถ สพฺพทา สพฺเพสญฺจ เอกสทิสภาววาปตฺติโต** นามรูปนี้ ไม่ใช่ไม่มีเหตุนะ (มีเหตุ) เพราะเป็นสภาพที่ถึงความเหมือนกันของสัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย ในภูมิทั้งปวง ในกาลทุกเมื่อ.

> **ติลกฺขณํ** ลักษณ์ ๓ อย่าง (**สงฺขารานํ**) แห่งสังขารทั้งหลาย **อิติ** คือ **อนิจฺจา หุตฺวา** เป็นสิ่งไม่เที่ยง **อภาวโต** เพราะความไม่มี **ทุกฺขา** เป็นทุกข์ **อุทยพฺพยปีฬนา** เพราะถูกความเกิดและความดับบีบคั้น **อนตฺตา** เป็นสิ่งไม่ใช่ตัวตน **อวสวตฺติตฺตา** เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ (**โหติ**) ย่อมมี.
>
> *สังขารทั้งหลายมีลักษณ์ ๓ อย่าง คือ (๑) เป็นสิ่งไม่เที่ยง เพราะไม่มีอะไร (๒) เป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิดและความดับบีบคั้น (๓) เป็นสิ่งไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ*

ปญฺจมีติ บทว่า “ปญฺจมี” **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๑๔. **การณตฺเถ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ปญฺจมี ปัญจมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **การณตฺเถ จ** ในอรรถเหตุด้วย.

ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุด้วย

กโรติ ย่อมกระทำ **ผลํ** ซึ่งผล **อตฺตโน** ของตน **อิติ** เพราะเหตุนั้น **การณํ** ชื่อว่าการณะ, การกเหตุ (ชนกเหตุ) ได้แก่การกะที่เป็นเหตุ (หรือเหตุทำให้ผลเกิด). **ปญฺจมีวิภตฺติ** ปัญจมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ตสฺมึ การณตฺเถ จ** ในอรรถเหตุนั้นด้วย. **อยํ** ปัญจมีวิภัตตินี้ (**โหติ**) ย่อมลง **วิกปฺเปน** โดยไม่แน่นอน **ตติยาย จ วิหิตตฺตา** เพราะตติยาวิภัตติด้วยถูกท่านลงแล้ว **เหตฺวตฺเถ** ในอรรถเหตุ.

เหตุที่กระทำผลของตน ชื่อว่าการณะ ได้แก่ เหตุที่ทำให้ผลเกิด, ลงปัญจมีวิภัตติในอรรถเหตุนั้นด้วย, ปัญจมีวิภัตตินี้ ลงในอรรถเหตุไม่แน่นอน เพราะเคยลงตติยาวิภัตติมาก่อนแล้ว

อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ หนทางอันไกลนี้เราและท่านได้ท่องเที่ยวไปแล้วตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง, **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** เพราะอวิชชาเป็นเหตุจึงมีสังขาร, **สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ** เพราะสังขารเป็นเหตุจึงมีวิญญาณ, **อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ** เพราะความดับแห่งอวิชชาโดยไม่มีราคะเหลือ สังขารจึงดับ, **สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ** เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ, **วิญฺญาณนิโรธา** เพราะวิญญาณดับ(นามรูปจึงดับ) **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓.๖. ฉฏฺฐีวิภตฺยตฺถเภท (สามีสมฺพนฺธ)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของฉัฏฐีวิภัตติ

ฉฏฺฐี ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถไหน

๓๑๕. **สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สามิสฺมึ** ในอรรถสามี.

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถสามี

โก จ สามี สามีคืออะไร.

๓๑๖. **ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ สามี.** (๕ บท, สัญญาสูตร)

ปริคฺคโห ทรัพย์ **ยสฺส วา** ของเจ้าของใด, **ตํ** เจ้าของนั้น **สามี** ชื่อว่าสามี.

เจ้าของทรัพย์ ชื่อว่าสามี

ปริคฺคยฺหตีติ ย่อมถูกครอบครอง **อิติ** เพราะเหตุนั้น **ปริคฺคโห** ชื่อว่าปริคคหะ. **โย** ศัพท์ใด **ปริคฺคโห** เป็นทรัพย์อันถูกครอบครอง **อายตฺโต** เป็นทรัพย์อันมีความเกี่ยวเนื่อง **ยสฺส** ของอรรถใด, **โส อตฺโถ** อรรถนั้น **ตํ ปติ** อาศัยซึ่งศัพท์นั้น **สามิสญฺโญ โหติ** มีชื่อว่าสามี. **สามิสญฺญา** การตั้งชื่อว่าสามี **สามิตพฺพรุชาทิโยเคปิ** แม้ในที่ประกอบด้วย สามี ศัพท์ ตพฺพ ปัจจัย และ รุช ธาตุเป็นต้น (**โหติ**) ย่อมมี **วาคฺคหเณน** ด้วย วา ศัพท์.

ทรัพย์ที่ถูกครอบครอง ชื่อว่าปริคคหะ. ศัพท์ใด เป็นทรัพย์ที่ถูกครอบครอง เกี่ยวเนื่องกับอรรถใด อรรถที่อาศัยทรัพย์นั้น มีชื่อว่าสามี, แม้ในที่ประกอบด้วย สามิ ศัพท์ ตพฺพ ปัจจัย และ รุช ธาตุเป็นต้น ก็ตั้งชื่อว่าสามีได้ ด้วย วา ศัพท์

จ สำหรับ **เอตฺถ** ในอรรถสามีนี้ **การกตา** ความเป็นการกะ **น สมฺภวติ** ย่อมไม่มี **กฺริยาภิสมฺพนฺธาภาวา** เพราะความไม่มีแห่งความเกี่ยวข้องกับกิริยา. **หิ** จริงอยู่ **สามิภาโว** ความเป็นเจ้าของ **คหิโต** ถูกถือเอาแล้ว **ผลภาเวน** โดยความเป็นผล **กฺริยาการกภาวสฺส** แห่งความเป็นกิริยาการกะ. **ตถา หิ** จะกล่าวโดยพิสดาร **รญฺโญ ปุริโสติ** (**วจเน**) เมื่อคำว่า “บุรุษของพระราชา” **วุตฺเต** อันท่านกล่าวแล้ว, **ราชา** พระราชา **ททาติ** ย่อมพระราชทาน **ปุริโส จ** และบุรุษ **ปติคฺคณฺหาติ** ย่อมรับเอา **ยสฺมา** เพราะเหตุใด, **ตสฺมา** เพราะเหตุนั้น **ราชปุริโสติ** คำว่า “บุรุษของพระราชา” **วิญฺญายติ** ย่อมถูกรู้. **เอวํ** เหมือนกันนั้น **โย** บุคคลใด **อายตฺโต** เกี่ยวข้อง **เสวกาทิภาเวน วา** โดยความเป็นเสวกเป็นต้นก็ดี **ภณฺฑภาเวน วา** โดยความเป็นสิ่งของก็ดี **สมีปสมูหาวยววิการการิยอวตฺถาชาติคุณกฺริยาทิวเสน วา** โดยความเป็นอรรถใกล้ อรรถรวมกัน อรรถแยกส่วนกัน อรรถเปลี่ยนแปลง อรรถที่เป็นผล อรรถกำหนด อรรถการเกิด อรรถคุณ และอรรถของกิริยา เป็นต้น **ยสฺส** แห่งอรรถใด, **โส อตฺโถ** อรรถนั้น **สมฺพนฺธาธารภูโต** เป็นที่ตั้งแห่งความเกี่ยวข้อง **ติวิโธปิ** มี ๓ ประการก็มี **วิเสสนฏฺฐานีอาคมีวเสน** ด้วยสามารถแห่งวิเสสนะ ฐานี และอาคมี **คเหตพฺโพ** อันบัณฑิตพึงถือเอา **สามี นามาติ** ว่า “ชื่อว่าสามี”.

*สำหรับอรรถสามีนี้ ไม่เป็นการกะ เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องกับกิริยา, จริงอยู่ ท่านหมายเอาความเป็นเจ้าของ โดยเป็นผลของกิริยาการกะ, จะกล่าวโดยพิสดาร เมื่อท่านกล่าวคำว่า “**รญฺโญ***

*ปุริโส บุรุษของพระราชา" พระราชาพระราชทาน และบุรุษก็รับเอา เพราะเหตุนั้น คำว่า "**ราชปุริโส** บุรุษของพระราชา" จึงรู้โดยทั่วกัน, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดเกี่ยวข้องกับอรรถใด โดยเป็นเสวกเป็นต้นก็ดี โดยเป็นสิ่งของก็ดี โดยเป็นศัพท์ที่มีอรรถใกล้ รวมกัน แยกส่วนกัน เปลี่ยนแปลง เป็นผล กำหนด การเกิด คุณ และอรรถของกิริยา เป็นต้น, อรรถนั้นเป็นที่ตั้งความเกี่ยวข้อง มี ๓ ประการ คือ วิเสสนะ ฐานี และอาคมี จึงเรียกชื่อว่า "สามี"*

จ อนึ่ง (**วจนํ**) คำ **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

> **โส อตฺโถ** อรรถนั้น **กฺริยาการกสญฺชาโต** เกิดขึ้นเพราะกิริยาการกะ **ภาวเหตุโก** เป็นเหตุแห่งความเป็นสัมพันธะ **อสฺส อิทํ** ว่า สิ่งนี้ของบุคคลนั้น **สมฺพนฺโธ นาม** ชื่อว่าสัมพันธะ, **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ **วิธียเต** ย่อมถูกกระทำ **ตตฺถ** ในอรรถสัมพันธะนั้น, **หิ** ก็ **ปารตนฺตฺยํ** ความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น **สมฺพนฺโธ** ชื่อว่าสัมพันธะ, **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ **ภเว** ย่อมลง **ติโต** หลังจากศัพท์ ๓ อย่าง **อุปาธิฏฺฐานาคมิโต** คือ วิเสสนะที่ชื่ออุปาธิ ฐานี และอาคมี **ตตฺถ** ในอรรถสัมพันธะนั้น, **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ **น ภเว** ย่อมไม่ลง **ติโต** หลังจากศัพท์ ๓ อย่าง **วิเสสฺยาทิโต** มีวิเสสยะเป็นต้น.

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า

> *อรรถที่เกิดขึ้นเพราะกิริยาการกะนั้น เป็นเหตุแห่งความเป็นสัมพันธะ ว่าสิ่งนี้ของบุคคลนั้น ชื่อว่าสัมพันธะ, ลงฉัฏฐีวิภัตติในอรรถสัมพันธะนั้น, ความเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ชื่อว่าสัมพันธะ, ลงฉัฏฐีวิภัตติหลังจากศัพท์ ๓ อย่าง คือ (๑) วิเสสนะ (เป็นผู้ทำให้พิเศษ) (๒) ฐานี (มีอาเทศ) (๓) อาคมี (มีอาคม) ในอรรถสัมพันธะนั้น, ไม่ลงฉัฏฐีวิภัตติหลังจากศัพท์ ๓ อย่าง มีวิเสสยะเป็นต้น*

(๑) **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **วิเสสนโต** หลังจากศัพท์ที่เป็นผู้ทำให้พิเศษ **ตาว** ก่อน. (**อุทาหรณํ**) อุทาหรณ์ **อิติ** คือ **รญฺโญ ปุริโส** บุรุษของพระราชา. **จ** สำหรับ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์นี้ **ราชา** พระราชา **ปุริสํ** ยังบุรุษ **วิเสเสติ** ย่อมให้พิเศษ **นิวตฺเตติ** คือย่อมให้กลับมา **อญฺญสามิโต** จากเจ้านายคนอื่น **อิติ** เพราะเหตุนั้น **วิเสสนํ** ชื่อว่าวิเสสนะ. **ปุริโส** บุรุษ **เตน** อันพระราชานั้น **วิเสสียติ** ย่อมทำให้พิเศษ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **วิเสสิตพฺโพ** ชื่อว่าวิเสสิตัพพะ. **เอวํ** เหมือนอย่างนั้น **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **วิเสสนโตว** หลังจากศัพท์ที่เป็นผู้ทำให้พิเศษ **สพฺพตฺถ วิเสสิตพฺพโยเค** ในที่ประกอบด้วยผู้ถูกทำให้พิเศษทั้งปวง.

*ลงฉัฏฐีวิภัตติ หลังจากศัพท์ที่เป็นผู้ทำให้พิเศษก่อน, อุทาหรณ์คือ "**รญฺโญ ปุริโส** บุรุษของพระราชา", สำหรับอุทาหรณ์นี้ พระราชาทำบุรุษให้พิเศษ คือให้กลับมาจากเจ้านายคนอื่น*

ฉะนั้น จึงชื่อว่าวิเสสนะ, บุรุษถูกพระราชานั้นทำให้พิเศษ ฉะนั้น จึงชื่อว่าวิเสสิตัพพะ, ลงฉัฏฐีวิภัตติหลังจากศัพท์ที่เป็นผู้ทำให้พิเศษในที่ประกอบด้วยผู้ถูกทำให้พิเศษทั้งปวงอย่างนั้น

(๑.๑) **สมฺพนฺเธ** ในอรรถเกี่ยวข้อง **ภณฺเฑน** ด้วยสิ่งของ. **ปหูตํ เม ธนํ สกฺก** ข้าแต่ท้าวสักกะ ทรัพย์ของข้าพเจ้ามากเพียงพอ, **เอกสฺส ปฏิวีโส** ส่วนของบุคคลคนเดียว, **ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ** บาตรและจีวรของภิกษุ.

(๑.๒) **สมีปสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถใกล้. **อมฺพวนสฺส อวิทูเร** ในที่ไม่ไกลแห่งสวนมะม่วง, **นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก** ในกาลอันใกล้แห่งพระนิพพานนั่นเทียว.

(๑.๓) **สมูหสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถรวมกัน. **สุวณฺณสฺส ราสิ** กองแห่งทอง, **ภิกฺขูนํ สมูโห** หมู่แห่งภิกษุทั้งหลาย.

(๑.๔) **อวยวสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถแยกกัน. **มนุสฺสสฺเสว เต สีสํ** ศีรษะของท่านเหมือนของมนุษย์, **รุกฺขสฺส สาขา** กิ่งของต้นไม้.

(๑.๕) **วิการสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถเปลี่ยนแปลง. **สุวณฺณสฺส วิกติ** รูปพรรณแห่งทอง, **ภฏฺจธญฺญานํ สตฺตุ** ข้าวสัตตุแห่งข้าวที่ป่นแล้ว.

(๑.๖) **การิยสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่เป็นผล. **ยวสฺส องฺกุโร** หน่อของข้าวยวะ, **เมฆสฺส สทฺโท** เสียงของเมฆ, **ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว** แม้บุตรทั้งหลายของเขาก็มาก, **กมฺมานํ ผลํ วิปาโก** ผลของกรรมทั้งหลายเป็นวิบาก.

(๑.๗) **อวตฺถาสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถกำหนด. **ขนฺธานํ ปาตุภาโว** ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย, **ขนฺธานํ ชรา** ความทรุดโทรมแห่งขันธ์ทั้งหลาย, **ขนฺธานํ เภโท** ความแตกดับแห่งขันธ์ทั้งหลาย.

(๑.๘) **ชาติสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถการเกิด. **มนุสฺสสฺส ภาโว** ความเป็นแห่งมนุษย์, **มนุสฺสานํ ชาติ** การเกิดแห่งมนุษย์ทั้งหลาย.

(๑.๙) **คุณสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถคุณ. **สุวณฺณสฺส วณฺโณ** สีแห่งทอง, **วณฺโณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส** พระคุณของพระตถาคตไม่พึงเสื่อมคลาย, **พุทฺธสฺส คุณโฆโส** เสียงประกาศคุณของพระพุทธเจ้า, **ปุปฺผานํ คนฺโธ** กลิ่นของดอกไม้ทั้งหลาย, **ผลานํ รโส** รสของผลไม้ทั้งหลาย, **จิตฺตสฺส ผุสนา** การกระทบแห่งจิต, **สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ** ร้อยแห่งหอยโข่งทั้งหลายย่อมไม่มี, **ติลานํ มุฏฺฐิ** กำแห่งงาทั้งหลาย, **เตสํ สมาโยโค** ความครบถ้วนแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น, **สนฺธิโน วิโมกฺโข** การพ้นไปแห่งการสืบต่อ, **ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ ปุพฺพจริยํ วา** ปรารภซึ่งปัญญาบารมีหรือซึ่งบุพพจริยาของพระตถาคต, **สุขํ เต** ความสุขของท่าน, **ทุกฺขํ เต** ความทุกข์ของท่าน, **เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ** ความปริวิตกแห่งใจเกิดขึ้นแล้ว, **ปญฺญาย ปฏุภาโว** ความเฉียบแหลมแห่งปัญญา, **รูปสฺส ลหุตา** ความเบาแห่งรูป, **รูปสฺส**

มุทุตา ความอ่อนแห่งรูป, **รูปสฺส อุปจโย** ความเกิดขึ้นแห่งรูป.

(๑.๑๐) **กฺริยาสมฺพนฺเธ** ในความเกี่ยวข้องกับศัพท์ที่มีอรรถเป็นกิริยา. **ปาทสฺส อุกฺขิปนํ** การยกขึ้นแห่งเท้า, **ปาทสฺส อวกฺเขปนํ วา** หรือการวางลงแห่งเท้า, **หตฺถสฺส สมิญฺชนํ** การคู้เข้าแห่งแขน, **ปาทานํ ปสารณํ** การเหยียดออกแห่งเท้าทั้งหลาย, **ธาตูนํ คมนํ** การไปแห่งธาตุทั้งหลาย, **ธาตูนํเยว ฐานํ นิสชฺชา สยนํ วา** การยืน การนั่ง หรือการนอนแห่งธาตุทั้งหลายนั่นเทียว. **นามโคตฺตาทิ** ชื่อและโคตรเป็นต้น **ตสฺส** ของสัมพันธะนั้น (**โหติ**) ย่อมมี **ตถา** เหมือนกันนั้น. **ตสฺส การณํ** เหตุแห่งผลนั้น, **ตสฺส มาตาปิตโร** มารดาและบิดาทั้งหลายของบุคคลนั้น, **ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ** ได้ปรากฏแล้วข้างหน้าของบุคคลนั้น, **ตสฺส ปจฺฉโต** ข้างหลังของบุคคลนั้น, **นครสฺส ทกฺขิณโต** ด้านทิศใต้แห่งพระนคร, **วสฺสานํ ตติเย มาเส** ในเดือนที่ ๓ แห่งฤดูฝน, **น ตสฺส อุปมา** ข้ออุปมาของวัตถุนั้นกระทำได้ไม่ง่าย, **กุเวรสฺส พลิ** พลีกรรมของท้าวกุเวร **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(๒) **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ฐานิโต** หลังจากศัพท์ที่เป็นฐานี (มีอาเทศ). **ยเมทนฺตสฺสาเทโส** การอาเทศเป็น ย แห่ง เอ อันเป็นที่สุดบท (ย่อมมี), **โอ อวสฺส** การอาเทศเป็น โอ แห่ง อว (ย่อมมี).

(๓) **ฉฏฺฐี** ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อาคมิโต** หลังจากศัพท์ที่เป็นอาคมี (มีอาคม). **ปุถสฺสาคโม** คุอาคม(ย่อมลง)ในที่สุดแห่ง ปุถ นิบาต **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

สามิโยเค ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถว่าเจ้า. **เทวานมินฺโท** เจ้าแห่งเทวดา, **มิคานํ ราชา** พญาแห่งเนื้อ.

ตพฺพรุชาทิโยเค ในที่ประกอบด้วย ตพฺพ ปัจจัย และ รุช ธาตุเป็นต้น. **มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ** ควรโพนทะนา ฟ้องร้อง ร้องเรียน (ในสำนัก) แห่งมหาเสนาบดีทั้งหลาย, **เทวทตฺตสฺส รุชติ** (**อกฺขึ**) ย่อมเสียดแทงซึ่งนัยน์ตาของนายเทวทัต, **ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชติ** ความเจ็บป่วยของบุคคลนั้นย่อมเกิดขึ้น, **รชกสฺส วตฺถํ ททาติ** ย่อมให้ซึ่งผ้า(ในมือ)ของช่างย้อม, **มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปํ** ความสะดุ้งกลัวของบุคคลผู้กล่าวมุสาวาท **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

กฺวจิ ตติยาสตฺตมีนนฺติ จ บทว่า "กฺวจิ" และ "ตติยาสตฺตมีนํ" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๑๗. **ฉฏฺฐี จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง (**อตฺเถ**) ในอรรถ **ตติยาสตฺตมีนํ** แห่งตติยาและสัตตมีทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถตติยาและสัตตมีบ้าง

ฉฏฺฐีวิภตฺติ ฉัฏฐีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **อตฺเถ** ในอรรถ **ตติยาสตฺตมีนํ** แห่งตติยาและสัตตมีทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

ลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถตติยาและสัตตมีบ้าง

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กรเณ** ในอรรถตติยากรณะ **ยชสฺส** แห่ง ยช ธาตุ. **ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ** ย่อมบูชาซึ่งพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้, **ปุปฺเผน วา** หรือด้วยดอกไม้, **ฆตสฺส อคฺคึ ชุโหติ** ย่อมบูชาซึ่งไฟด้วยน้ำมันเปรียง.

สุหิตตฺถโยเค ในที่ประกอบด้วยธาตุที่มีอรรถเต็ม. **ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา** ยังบาตรให้เต็มแล้วด้วยข้าวสวย, **โอทเนนาติ อตฺโถ** อธิบายว่า "ด้วยข้าวสวย". **อิมเมว กายํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ** ย่อมพิจารณาเห็นซึ่งกายนี้นั่นเทียวอันเต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ, **ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส** เต็มด้วยเงินและทอง, **ปูรติ พาโล ปาปสฺส** คนพาลย่อมเต็มด้วยบาป.

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์อันมีอรรถเหมือน กึศัพท์ และ อลํศัพท์เป็นต้น. **ปิตุสฺส ตุโลฺย, ปิตรา วา ตุโลฺย** ผู้เหมือนกับบิดา, **มาตุสทิโส, มาตรา สทิโส วา** ผู้เช่นกับมารดา, **กึ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส** จะมีประโยชน์อะไรด้วยวัตถุนั้นอันท่านยินดีแล้ว, **กึ เตน ตุฏฺเฐนาติ อตฺโถ** อธิบายว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยวัตถุนั้นอันท่านยินดีแล้ว. **อลํ ตสฺส จ ตุฏฺฐสฺส** อย่าเลยด้วยวัตถุนั้นอันท่านยินดีแล้ว.

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กิตปฺปจฺจยโยเค** ในที่ประกอบด้วยกิตปัจจัย **กตฺตริ** ในอรรถตติยากัตตุ. **โสภนา กจฺจายนสฺส กติ, กจฺจายเนน วา** กิริยาอันพระกัจจายนะทำงดงาม, **รญฺโญ สมฺมโต, รญฺญา วา** อันพระราชาทรงสมมุติแล้ว. **เอวํ** เหมือนอย่างนั้น **รญฺโญ ปูชิโต** อันพระราชาทรงบูชาแล้ว, **รญฺโญ สกฺกโต** อันพระราชาทรงสักการะแล้ว, **รญฺโญ อปจิโต** อันพระราชาทรงยำเกรงแล้ว, **รญฺโญ มานิโต** อันพระราชาทรงนับถือแล้ว, **อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตาสติ อปริภุตฺตา** ภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุทั้งหลายเหล่าใดไม่เจริญแล้ว อมตธรรมอันภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นไม่ได้ดื่มแล้ว **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กุสลาทิโยเค** ในที่ประกอบด้วย กุสล ศัพท์เป็นต้น **สตฺตมิยตฺเถ** ในอรรถสัตตมีวิภัตติ. **กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย** หญิงทั้งหลายผู้งดงามผู้ได้ศึกษาแล้ว เป็นผู้ฉลาดในการฟ้อนรำและขับร้อง, **กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ** ท่านเป็นผู้ฉลาดในชิ้นส่วนน้อยใหญ่ทั้งหลายของรถ, **กุสโล มคฺคสฺส** ผู้ฉลาดในหนทาง, **กุสโล อมคฺคสฺส** ผู้ฉลาดในที่ไม่ใช่หนทาง, **สนฺติ หิ ภนฺเต อุฬารา ยกฺขา ภควโต ปสนฺนา** ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลายก็ยักษ์ทั้งหลายผู้เป็นใหญ่เลื่อมใสแล้วในพระผู้มีพระภาคมีอยู่, **ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ, ทิวเส ติกฺขตฺตุํ วา** ๓ ครั้งใน ๑ วัน, **มาสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ** ๒ ครั้งใน ๑ เดือน **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

กฺวจิ ฉฏฺฐีติ จ บทว่า "กฺวจิ" และ "ฉฏฺฐี" **วตฺตเต** ย่อมตามไป.

๓๑๘. **ทุติยาปญฺจมีนญฺจ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง (**อตฺเถ**) ในอรรถ **ทุติยาปญฺจมีนํ จ** แห่งทุติยาและปัญจมีทั้งหลายด้วย **กฺวจิ** บ้าง.

และลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถทุติยาและปัญจมีบ้าง

ฉฏฺฐีวิภตฺติ ฉัฏฐีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **อตฺเถ** ในอรรถ **ทุติยาปญฺจมีนํ จ** แห่งทุติยาและปัญจมีทั้งหลาย **กฺวจิ** บ้าง.

และลงฉัฏฐีวิภัตติ ในอรรถทุติยาและปัญจมีบ้าง

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กิตกโยเค** ในที่ประกอบด้วยกิตกปัจจัย **ทุติยตฺเถ กมฺมนิ** ในอรรถกรรมที่เป็นอรรถของทุติยาวิภัตติ. **ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร** บุคคลทั้งหลายผู้ว่ากล่าวซึ่งบุคคลนั้นมีอยู่, **สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร** ผู้กระทำซึ่งการงานโดยเร่งด่วน, **อมตสฺส ทาตา** ผู้ให้ซึ่งอมตะ, **ภินฺนานํ สนฺธาตา** ผู้สมานซึ่งผู้แตกแยกทั้งหลาย, **สหิตานํ อนุปฺปทาตา** ผู้สนับสนุนซึ่งผู้พร้อมเพรียงกันทั้งหลาย, **โพเธตา ปชาย** ผู้ยังหมู่สัตว์ให้รู้, **กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก** ผู้กระทำซึ่งกรรมและผู้เสวยซึ่งวิบากย่อมไม่มี, **อวิสํวาทโก โลกสฺส** ผู้ไม่หลอกลวงซึ่งชาวโลก, **ปาปานํ อกรณํ สุขํ** การไม่ทำซึ่งบาปทั้งหลายเป็นความสุข, **จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท** ปสาทรูป(ย่อมมี)เพราะอาศัยซึ่งมหาภูตรูป ๔ ทั้งหลาย, **อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค** อันบุคคลผู้ไม่ใช่ช่างย้อมสามารถย้อมซึ่งผ้าทั้งหลาย น่าอัศจรรย์, **อจฺฉริโย อโคปาลเกน คาวีนํ โทโห** อันบุคคลผู้ไม่ใช่คนเลี้ยงวัวสามารถรีดซึ่งแม่โคนมทั้งหลายน่าอัศจรรย์.

ตถา เหมือนอย่างนั้น **กมฺมนิ** ในอรรถกรรม **สริจฺฉาทีนํ** ของธาตุทั้งหลายมี สร และ อิสุ เป็นต้น. **มาตุ สรติ, มาตรํ สรติ** ย่อมระลึกถึงซึ่งมารดา, **น เตสํ โกจิ สรติ สตฺตานํ กมฺมปฺปจฺจยา** ใครๆย่อมไม่ระลึกถึงซึ่งเปรตทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเหตุแห่งกรรมของสัตว์ทั้งหลาย, **ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ, ปุตฺตํ อิจฺฉติ** ย่อมปรารถนาซึ่งบุตร.

ปติยตเน จ และในการปรุงแต่ง **กโรติสฺส** แห่ง กร ธาตุ. **อภิสงฺขาโร** การปรุงแต่ง **ปติยตนํ** ชื่อว่าปติยตนะ. **อุทกสฺส ปติกุรุเต, อุทกํ ปติกุรุเต** ย่อมปรุงแต่งซึ่งน้ำ, **กณฺฑสฺส ปติกุรุเต, กณฺฑํ ปติกุรุเต** ย่อมแต่งซึ่งลูกศร.

(**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปริหานิภยตฺถปโยเค** ในที่ประกอบด้วยศัพท์ที่มีอรรถเสื่อมและกลัว **ปญฺจมิยตฺเถ** ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ. **อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ** ย่อมเสื่อมจากธรรมเพราะการไม่ได้ฟัง, **กึ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ** เราย่อมกลัวจากความสุขนั้นเพราะอะไรหรือ, **สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส** สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงย่อมสะดุ้งจากการลงทัณฑ์, **สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน** สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงย่อมสะดุ้งจากความตาย, **ภีโต จตุนฺนํ อาสีวิสานํ**

กลัวแล้วจากอสรพิษทั้งหลาย ๔ จำพวก **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

กฺวจีติ บทว่า "กฺวจิ" **กึ** มีประโยชน์อะไร. (**ฉฏฺฐีนิเสธนตฺถํ** มีประโยชน์ต่อการห้ามซึ่งฉัฏฐีวิภัตติ **กมฺมนิ** ในอรรถกรรม **กฺวจิ** บ้าง **ยถา** เช่น) **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา** ผู้กล่าวซึ่งถ้อยคำอันลึกซึ้ง, **กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ** เป็นผู้กล่าวซึ่งธรรมีกถาในกาลอันควร, **ปเรสํ ปุญฺญานิ อนุโมทิตา** ผู้อนุโมทนาซึ่งบุญทั้งหลายของชนทั้งหลายเหล่าอื่น, **พุชฺฌิตา สจฺจานิ** ผู้รู้ซึ่งสัจจะทั้งหลาย, **กฏํ การโก** ผู้กระทำซึ่งเสื่อ, **ปสโว ฆาตโก** ผู้ฆ่าซึ่งปสุสัตว์ทั้งหลาย.

ตถา เหมือนกันนั้น (**ฉฏฺฐี**) ฉัฏฐีวิภัตติ **น** (**โหติ**) ย่อมไม่ลง **นิฏฺฐาทีสุ จ** ในที่ประกอบด้วยนิฏฐปัจจัยเป็นต้นด้วย. **สุขกามี วิหารํ กโต** ผู้ต้องการความสุขสร้างแล้วซึ่งวิหาร, **รถํ กตวนฺโต** กระทำแล้วซึ่งรถ, **รถํ กตาวี** กระทำแล้วซึ่งรถ, **กฏํ กตฺวา** ทอแล้วซึ่งเสื่อ, **กฏํ กโรนฺโต, กฏํ กราโน, กฏํ กุรุมาโน** ทออยู่ซึ่งเสื่อ **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓.๗. สตฺตมีวิภตฺยตฺถเภท (โอกาสการก)

ว่าด้วยประเภทเนื้อความของสัตตมีวิภัตติ

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กสฺมึ อตฺเถ** ในอรรถไหน.

ลงสัตตมีวิภัตติในอรรถไหน

๓๑๙. โอกาเส สตฺตมี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **โอกาเส** ในอรรถโอกาสการกะ.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถโอกาสการกะ

สตฺตมีวิภตฺติ สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **โอกาสการเก** ในอรรถโอกาสการกะ.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถโอกาสการกะ

โก จ โอกาโส โอกาสะคืออะไร.

๓๒๐. โยธาโร ตโมกาสํ. (๔ บท, สัญญาสูตร)

โย การกะใด **อาธาโร** เป็นที่ตั้งแห่งการกระทำ, **ตํ** การกะนั้น **โอกาสํ** ชื่อว่าโอกาสะ.

การกะใดเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำ การกะนั้น ชื่อว่าโอกาสะ

อาธารียติ ย่อมถูกทรงไว้ **อสฺมึ** ในอรรถนี้ **อิติ** เพราะเหตุนั้น **อาธาโร** ชื่อว่าอาธาระ,

อธิกรณํ ได้แก่ที่ตั้ง. **โย** การกะใด **อาธาโร** เป็นที่ตั้ง **ปติฏฺฐานฏฺเฐน** เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง **นิสชฺชปจนาทิกฺริยานํ** แห่งการกระทำมี นั่ง และ หุง เป็นต้น **กตฺตุกมฺมสมเวตานํ** อันเป็นไปพร้อมด้วยกัตตุและกัมมะ, **ตํ การกํ** การกะนั้น **โอกาสสญฺญํ โหติ** มีชื่อว่าโอกาสะ.

อรรถอันเป็นที่ตั้ง ชื่อว่าอาธาระ ได้แก่ สถานที่ตั้ง, การกะใดเป็นที่ตั้ง เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง แห่งการกระทำมีการนั่งและการหุงเป็นต้นที่เป็นไปพร้อมกับกัตตาและกรรม การกะนั้น ชื่อว่าโอกาสะ

กเฏ นิสีทติ เทวทตฺโต นายเทวทัตนั่งบนเสื่อ, **ถาลิยํ โอทนํ ปจติ** หุงข้าวในหม้อ.

หิ ก็ **เอตฺถ** ในอุทาหรณ์ทั้งหลายเหล่านี้ **ธาเรติ นาม** ชื่อว่าย่อมทรงไว้ **กฺริยํ** ซึ่งการกระทำ **อาสนปจนสงฺขาตํ** กล่าวคือการนั่งและการหุง **ตํสมเวตํ** อันเป็นไปพร้อมด้วยกัตตุและกัมมะนั้น **ธารณโต** เพราะการทรงไว้ **กตฺตุกมฺมานํ** ซึ่งกัตตุและกัมมะทั้งหลาย **เทวทตฺตตณฺฑุลานํ** คือนายเทวทัตและข้าวสาร.

ในอุทาหรณ์เหล่านี้ เพราะทรงไว้ซึ่งกัตตุและกัมมะคือนายเทวทัตและข้าวสาร จึงชื่อว่าทรงไว้ซึ่งการกระทำกล่าวคือการนั่งและการหุงอันเป็นไปพร้อมด้วยกัตตุและกัมมะนั้น

ปน ก็ **โส อยํ โอกาโส** โอกาสะนั้น **จตุพฺพิโธ** มี ๔ อย่าง **พฺยาปิโก โอปสิเลสิโก สามีปิโก เวสยิโก อิติ** คือ พยาปิโกกาสะ โอปสิเลสิโกกาสะ สามีปิโกกาสะ และ เวสยิโกกาสะ.

ตตฺถ บรรดาโอกาสะทั้งหลายเหล่านั้น

(๑) **สกโลปิ อาธารภูโต อตฺโถ** อรรถอันเป็นที่ตั้งแม้ทั้งสิ้น **อาเธยฺเยน ปตฺถโฏ โหติ** เป็นอรรถอันสิ่งของที่ตั้งอยู่แผ่ไป **ยตฺถ** ในโอกาสะใด, **จ** และ **อาเธยฺยภูตํ** อรรถอันเป็นสิ่งของที่ตั้งอยู่ **กิญฺจิ พฺยาเปตฺวา** แผ่ไปบางส่วน **ติฏฺฐติ** ย่อมตั้งอยู่ **ยสฺมึ** ในโอกาสะใด, (**โส**) โอกาสะนั้น **พฺยาปิโก นาม** ชื่อว่าพยาปิกะ.

ที่ตั้งที่มีสิ่งของวางอยู่เต็มทั้งหมด และที่ตั้งที่มีสิ่งของวางอยู่บางส่วน ก็ชื่อว่าพยาปิกะ

ตํ ยถา อุทาหรณ์ **อิติ** คือ **ติเลสุ เตลํ อตฺถิ** น้ำมันมีอยู่ในเมล็ดงา, **ขีเรสุ ชลํ** น้ำในนมสดทั้งหลาย, **ทธิมฺหิ สปฺปิ** เนยใสในนมส้ม.

(๒) **อุปคโม** การเข้าถึง **อุปสิเลเสน** โดยความติดเนื่องถึงกัน **ภาวานํ** แห่งวัตถุที่มีอยู่ทั้งหลาย **ปจฺเจกสิทฺธานํ** อันสำเร็จเฉพาะอย่าง **ยตฺถ** ในโอกาสะใด **โหติ** มีอยู่, **จ** และ **อาเธยฺโย** สิ่งของที่ตั้งอยู่ **อุปสิลิสฺสติ** ย่อมติดเนื่อง **อลฺลียิตฺวา ติฏฺฐติ** คือแนบแล้วย่อมตั้งอยู่ **ยสฺมึ** ในโอกาสะใด, (**โส**) โอกาสะนั้น **โอปสิเลสิโก นาม** ชื่อว่าโอปสิเลสิกะ.

ที่ตั้งที่มีวัตถุต่างกันแต่ละอย่างเข้าถึงกันอย่างแนบแน่น และที่ตั้งของสิ่งของที่ตั้งอยู่โดยติดเนื่องแนบแน่น ชื่อว่าโอปสิเลสิกะ

ตํ ยถา อุทาหรณ์ **อิติ** คือ **อาสเน นิสินฺโน สํโฆ** พระสงฆ์นั่งบนอาสนะ, **ถาลิยํ โอทนํ ปจติ** หุงซึ่งข้าวในหม้อ, **ฆเฏสุ อุทกํ อตฺถิ** น้ำมีอยู่ในหม้อทั้งหลาย, **ทูเร ฐิโต** ยืนในที่ไกล, **สมีเป ฐิโต** ยืนในที่ใกล้.

(๓) **อาธารภาโว** ความเป็นที่ตั้ง (**เตน**) อันท่าน **กตฺวา** กระทำแล้ว **สมีปิโวหารํ** ซึ่งการเรียกว่าวัตถุใกล้ **สมีเป** ในที่ใกล้ **วิกปฺปียติ** ย่อมกำหนดไว้ **ตทายตฺตวุตฺติตาทีปนตฺถํ** เพื่อแสดงให้เห็นชัดว่าเป็นวัตถุอันติดเนื่องกันกับวัตถุใกล้นั้น **ยตฺถ** ในโอกาสะใด, (**โส**) โอกาสะนั้น **สามีปิโก นาม** ชื่อว่าสามีปิกะ.

ท่านเรียกสิ่งที่อยู่ใกล้ว่าสมีปีแล้วกำหนดไว้ เพื่อแสดงให้เห็นชัดว่าเป็นวัตถุอันติดเนื่องกันกับสิ่งที่อยู่ใกล้นั้น ในโอกาสะใด โอกาสะนั้น ชื่อว่าสามีปิกะ

ตํ ยถา อุทาหรณ์ **คงฺคายํ โฆโส วสติ** คอกวัวตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **วโช** คอกวัว **วสติ** ย่อมตั้งอยู่ **สมีเป** ในที่ใกล้ **คงฺคาย** แห่งแม่น้ำคงคา. **ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน** พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระเชตวันวิหารใกล้กรุงสาวัตถี, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **สมีเป** ในที่ใกล้ **สาวตฺถิยา** แห่งกรุงสาวัตถี.

(๔) **อาธารปริกปฺโป** การกำหนดให้เป็นที่ตั้ง **อญฺญตฺถาภาววเสน** ด้วยสามารถแห่งความไม่เป็นที่อื่น **เทสนฺตราวจฺเฉทวเสน วา** หรือด้วยสามารถแห่งการตัดขาดจากสถานที่อื่น (โหติ) มีอยู่ **ยตฺถ** ในโอกาสะใด, (**โส**) โอกาสะนั้น **เวสยิโก นาม** ชื่อว่าเวสยิกะ.

โอกาสะที่ถูกกำหนดให้เป็นที่ตั้ง โดยความไม่เป็นที่อื่น หรือโดยการตัดขาดจากสถานที่อื่น ชื่อว่าเวสยิกะ

ตํ ยถา อุทาหรณ์ **อากาเส สกุณา ปกฺขนฺทนฺติ** นกทั้งหลายบินไปบนท้องฟ้า, **ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ** มนุษย์ทั้งหลายเที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหลาย, **ชเลสุ มจฺฉา** (**จรนฺติ**) ปลาทั้งหลายว่ายไปในน้ำทั้งหลาย, **ปาเทสุ ปติโต** หมอบลงแทบเท้าทั้งหลาย, **ปาปสฺมึ รมตี มโน** ใจย่อมยินดีในบาป, **ปสนฺโน พุทฺธสาสเน** เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา, **ปญฺญาย สาธุ** ความยินดีในปัญญา, **วินเย นิปุโณ** ความละเอียดอ่อนในพระวินัย, **มาตริ สาธุ** ความดีในมารดา, **ปิตริ นิปุโณ** ความละเอียดอ่อนในบิดา **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

จ อนึ่ง **สพฺโพปิ อยํ อาธาโร** อาธาระแม้ทั้งปวงนี้ **ปติฏฺฐา ภวติ** เป็นที่ตั้ง **กฺริยาย** ของกิริยา **ปธานวเสน วา** โดยตรงก็มี **ปริกปฺปิตวเสน วา** โดยอ้อมก็มี **อิติ** เพราะเหตุนั้น **เวทิตพฺโพ** อันนักศึกษาพึงทราบ **อิติ** ว่า **วุตฺโต** ถูกเรียก **โอกาโส อิติ เอว** ว่า "โอกาสะ" นั่นเทียว.

อนึ่ง อาธาระทั้งปวงนี้ เป็นที่ตั้งของกิริยา ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ฉะนั้น พึงทราบว่า ถูกเรียกว่า "โอกาสะ" เหมือนกัน

จ อนึ่ง **เอตํ (วจนํ)** คำนี้ **วุตฺตํ** อันท่านกล่าวไว้แล้ว **อิติ** ว่า

กิริยา กิริยา **กตฺตุกมฺมานํ** ของกัตตุและกัมมะทั้งหลาย **ปติฏฺจิตา โหติ** เป็นกิริยาที่ตั้งอยู่ **ยตฺถ** ในการกะใด, **โส** การกะนั้น **ปวุตฺโต** ถูกเรียก **โอกาโสติ** ว่า "โอกาสะ" **จตุธา** โดยมี ๔ อย่าง **พฺยาปิกาทิโต** มีพยาปิกะเป็นต้น, **ติลขีราทิ** เมล็ดงาและนมสดเป็นต้น **พฺยาปิโก** เป็นพยาปิกะ, **กโฏ** เสื่อ **โอปสิเลสิโก** เป็นโอปสิเลสิกะ, **ตุ** ส่วน **คงฺคาทิ** แม่น้ำคงคา เป็นต้น **สามีปิโก** เป็นสามีปิกะ, **อากาโส** ท้องฟ้า **วิสโย มโต** ถูกรู้แล้วว่าเป็นเวสยิกะ.

ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า

กิริยาของกัตตุและกัมมะ ตั้งอยู่ในการกะใด, การกะนั้น ถูกเรียกว่า "โอกาสะ" มี ๔ อย่าง มีพยาปิกะเป็นต้น, เมล็ดงาและนมสด เป็นพยาปิกะ, เสื่อ เป็นโอปสิเลสิกะ, แม่น้ำคงคาเป็นต้น เป็นสามีปิกะ, ท้องฟ้า เป็นเวสยิกะ

ฉฏฺฐี สตฺตมีติ จ บทว่า "ฉฏฺฐี" และ "สตฺตมี" **อธิกาโร** ตามไปไกล.

๓๒๑. สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขิปติภูปสูตกุสเลหิ จ. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี สตฺตมี จ ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ **(โหติ)** ย่อมลง **(โยเค)** ในที่ประกอบ **สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขิปติภูปสูตกุสเลหิ** ด้วย สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต และ กุสล ศัพท์ทั้งหลาย.

ในที่ประกอบด้วย สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต และ กุสล ศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ

ฉฏฺฐีวิภตฺติ สตฺตมี จ ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **โยเค** ในที่ประกอบ **สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต กุสล อิติ เอเตหิ** ด้วยศัพท์ทั้งหลายเหล่านี้คือ สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต และ กุสล. **(อิทํ) วจนํ** สูตรนี้ **อุภยตฺถํ** มีประโยชน์ต่อวิภัตติทั้งสอง.

ในที่ประกอบด้วย สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิ ปติภู ปสูต และ กุสล ศัพท์ ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ, สูตรนี้สำหรับลงวิภัตติทั้ง ๒ หมวด

ควํ สามี เจ้าของแห่งโคทั้งหลาย, **โคสุ สามี** เจ้าของในโคทั้งหลาย,
ควํ อิสฺสโร เป็นใหญ่ ..., **โคสุ อิสฺสโร** เป็นใหญ่ ...,

ควํ อธิปติ เป็นหัวหน้า ..., **โคสุ อธิปติ** เป็นหัวหน้า ...,
ควํ ทายาโท เป็นผู้สืบต่อ ..., **โคสุ ทายาโท** เป็นผู้สืบต่อ ...,
ควํ สกฺขิ เป็นผู้ดูแล ..., **โคสุ สกฺขิ** เป็นผู้ดูแล ...,
ควํ ปติภู เป็นผู้ทำหน้าที่ ..., **โคสุ ปติภู** เป็นผู้ทำหน้าที่ ...,
ควํ ปสูโต เป็นผู้เกิด ..., **โคสุ ปสูโต** เป็นผู้เกิด ...,
ควํ กุสโล เป็นผู้ฉลาด ..., **โคสุ กุสโล** เป็นผู้ฉลาด ...

๓๒๒. **นิทฺธารเณ จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี สตฺตมี จ ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **นิทฺธารเณ** ในอรรถนิทธารณะ.

ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในอรรถนิทธารณะ (ถอน)

นีหริตฺวา ธารณํ การนำออกแล้วทรงไว้ **นิทฺธารณํ** ชื่อว่านิทธารณะ. **ปุถกฺกรณํ** คือการทำให้ปรากฏ **เอกเทสสฺส** ซึ่งส่วนเดียว **สมุทายโต** จากส่วนรวม **ชาติคุณกฺริยานาเมหิ** โดยชาติ คุณลักษณะ กิริยา และชื่อทั้งหลาย. **ตสฺมึ นิทฺธารณตฺเถ** เมื่ออรรถนิทธารณะนั้น **คมฺยมาเน** ถูกรู้อยู่ **ฉฏฺฐีวิภตฺติ สตฺตมี จ** ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ตโต สมุทายวาจิลิงฺเคหิ** หลังจากลิงค์อันกล่าวส่วนรวมนั้น.

การนำออกมาตั้งไว้ ชื่อว่านิทธารณะ คือการแยกออกให้ปรากฏเพียงส่วนเดียวจากส่วนรวม โดยชาติ คุณลักษณะ กิริยา และ ชื่อ, เมื่อรู้ว่าเป็นอรรถนิทธารณะ ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ หลังจากลิงค์ที่กล่าวส่วนรวมนั้น

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุสฺเสสุ ขตฺติโย สูรตโม บรรดามนุษย์ทั้งหลาย กษัตริย์กล้าหาญที่สุด, **กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา** บรรดาแม่โคนมทั้งหลาย แม่โคดำมีน้ำนมสมบูรณ์ที่สุด, **อทฺธิกานํ ธาวนฺโต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ ธาวนฺโต สีฆตโม** บรรดาคนเดินทางไกลทั้งหลาย คนที่วิ่ง ไปเร็วที่สุด, **อายสฺมา อานนฺโท อรหตํ อญฺญตโร อโหสิ, อรหนฺเตสุ วา** บรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านพระอานนท์ได้เป็นองค์ใดองค์หนึ่ง **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓๒๓. **อนาทเร จ.** (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ฉฏฺฐี สตฺตมี จ ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **อนาทเร** ในอรรถอนาทร.

ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในอรรถอนาทร (ไม่ใยดี)

อนาทเร เมื่ออรรถอนาทร **คมฺยมาเน** ถูกรู้อยู่ **ฉฏฺฐีวิภตฺติ สตฺตมี จ** ฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ภาววตา ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์อันเป็นภาวกิริยา.

เมื่อรู้ว่าเป็นอรรถอนาทร ลงฉัฏฐีวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ หลังจากลิงค์อันเป็นภาวกิริยา

อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ เมื่อมารดาและบิดาทั้งหลายผู้ไม่ต้องการร้องไห้อยู่ (เขา) บวชแล้ว, **มาตาปิตูสุ รุทนฺเตสุ ปพฺพชิ** เมื่อมารดาและบิดาทั้งหลายร้องไห้อยู่ (เขา) บวชแล้ว.

สิวิราชสฺส เมื่อพระเวสสันดรเจ้าเมืองสีพี **เปกฺขโต** ทอดพระเนตรอยู่ (โส) พราหมณ์ชูชกนั้น **อาโกฏยนฺโต** โบยตีอยู่ **เนติ** ย่อมนำไป **เต** ซึ่งพระกุมารทั้งหลายเหล่านั้น.

มหาชเน เมื่อมหาชน **เปกฺขมาเน** มองดูอยู่ **มจฺจุ** ความตาย **อาทาย** คร่าเอาแล้ว (**ตํ**) ซึ่งบุคคลนั้น **คจฺฉติ** ย่อมไป.

ขณะที่พระเวสสันดรเจ้าเมืองสีพีทอดพระเนตรอยู่ ชูชกนั้นโบยตีพระกุมารทั้ง ๒ นั้น นำไป

ขณะที่มหาชนมองดูอยู่ มัจจุราชได้คร่าเอาชีวิตของเขาไป

๓๒๔. กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ สตฺตมี. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ** ในอรรถกัมมะ กรณะ และเหตุทั้งหลาย.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถกัมมะ กรณะ และเหตุ

สตฺตมีวิภตฺติ สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **กมฺมกรณนิมิตฺตอิติ เอเตสุ อตฺเถสุ** ในอรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ กัมมะ กรณะ และเหตุ.

ลงสัตตมีวิภัตติ หลังจากลิงค์ ในอรรถเหล่านี้คือ กัมมะ กรณะ และเหตุ

กมฺมตฺเถ ในอรรถกัมมะ. **ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ** ย่อมไหว้ซึ่งภิกษุทั้งหลาย, **มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา** จูบแล้วซึ่งศีรษะ, **ปุริสสฺส พาหาสุ คเหตฺวา** จับแล้วซึ่งแขนทั้งหลายของบุรุษ.

กรณตฺเถ ในอรรถกรณะ. **หตฺเถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ** ย่อมเที่ยวเพื่อบิณฑบาตด้วยมือทั้งหลาย, **ปตฺเตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ** ย่อมเที่ยวเพื่อบิณฑบาตด้วยบาตรทั้งหลาย, **ปเถสุ คจฺฉนฺติ** ย่อมไปตามทาง, **โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเก** แม้บุคคลนั้นจะสามารถพร่ำสอนซึ่งเรา เราจะรับไว้ด้วยกระหม่อม.

นิมิตฺตตฺเถ ในอรรถเหตุ. **ทีปิ จมฺเมสุ หญฺญเต** เสือย่อมถูกฆ่าเพราะหนังทั้งหลาย, **กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต** ช้างย่อมถูกฆ่าเพราะงาทั้งหลาย, **อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภยทสฺสาวี** ผู้มีปกติเห็นภัยเพราะโทษทั้งหลายเพียงเล็กน้อย, **สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ** ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะกล่าวมุสาทั้งที่รู้, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **มุสาวาทนิมิตฺตํ มุสาวาทปฺปจฺจยา** เพราะการกล่าวมุสาเป็นเหตุ.

สตฺตมีติ บทว่า “สตฺตมี” **อธิกาโร** ตามไปไกล.

๓๒๕. **สมฺปทาเน จ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **สมฺปทาเน จ** ในอรรถสัมปทานะด้วย.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถสัมปทานะด้วย

สตฺตมีวิภตฺติ สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **สมฺปทานตฺเถ จ** ในอรรถสัมปทานะด้วย.

ลงสัตตมีวิภัตติ หลังจากลิงค์ ในอรรถสัมปทานะด้วย

สํเฆ ทินฺนํ มหปฺผลํ ทานที่ให้แก่สงฆ์มีผลมาก, **สํเฆ โคตมิ เทหิ, สํเฆ เต ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ** ดูก่อนโคตมี เธอจงให้แก่สงฆ์เถิด เมื่อสงฆ์อันเธอให้แล้ว เราก็จักเป็นผู้อันเธอบูชาด้วย.

> **ยา นารี** หญิงใด **ทตฺวาน** ถวายแล้ว **ปลาลมยํ มาลํ** ซึ่งมาลัยอันทำด้วยฟาง **เจติเย** แก่พระเจดีย์, **สา** หญิงนั้น **อลตฺถ** ได้แล้ว **กญฺจนมยํ มาลํ** ซึ่งมาลัยอันทำด้วยทอง **โพชฺฌงฺคิกํ จ** และซึ่งธรรมอันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้.
>
> *หญิงใด ได้ถวายมาลัยฟางแก่พระเจดีย์, หญิงนั้น ได้ทั้งมาลัยทองและธรรมอันเป็นองค์แห่งการตรัสรู้*

๓๒๖. **ปญฺจมฺยตฺเถ จ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **ปญฺจมฺยตฺเถ จ** ในอรรถปัญจมีด้วย.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถปัญจมีด้วย

สตฺตมีวิภตฺติ สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **ปญฺจมฺยตฺเถ จ** ในอรรถปัญจมีด้วย.

ลงสัตตมีวิภัตติ หลังจากลิงค์ ในอรรถปัญจมีด้วย

กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ ย่อมรักษาซึ่งช้างทั้งหลายจากต้นกล้วยทั้งหลาย.

๓๒๗. **กาลภาเวสุ จ**. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

สตฺตมี สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **กาลภาเวสุ จ** ในอรรถกาละและอรรถกิริยาทั้งหลายด้วย.

ลงสัตตมีวิภัตติ ในอรรถกาลสัตตมีและอรรถกิริยาด้วย

นิเมสขณลยมุหุตฺตปุพฺพณฺหาทิโก ช่วงเวลาคือกระพริบตา หนึ่งขณะ ชั่วระยะ ครู่หนึ่ง และช่วงเช้าเป็นต้น **กาโล นาม** ชื่อว่ากาละ. **กฺริยา** กิริยา **ภาโว นาม** ชื่อว่าภาวะ. **จ** ก็ สา **กฺริยนฺตรูปลกฺขณาว** กิริยาอันเป็นเครื่องจดจำซึ่งกิริยาอื่นนั้น **อธิปฺเปตา** ถูกประสงค์เอาแล้ว **เอตฺถ** ในสูตรนี้. **สตฺตมีวิภตฺติ** สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **กาลตฺเถ จ** ในอรรถกาละด้วย **ตสฺมึ ภาวลกฺขเณ ภาวตฺเถ จ** ในอรรถกิริยาอันเป็นเครื่องจดจำซึ่งกิริยาอื่นนั้นด้วย.

ช่วงเวลาคือกระพริบตา หนึ่งขณะ ชั่วระยะ ครู่หนึ่ง และช่วงเช้าเป็นต้น ชื่อว่ากาละ, กิริยาชื่อว่าภาวะ, กิริยาอันเป็นเครื่องจดจำกิริยาอื่นนั้น ท่านประสงค์เอาในสูตรนี้. ลงสัตตมีวิภัตติหลังจากลิงค์ ในอรรถกาละและอรรถกิริยาอันเป็นเครื่องจดจำซึ่งกิริยาอื่นนั้น

กาเล ในอรรถกาละ. **ปุพฺพณฺหสมเย คโต** ไปแล้วในเวลาเช้า, **สายนฺหสมเย อาคโต** มาแล้วในเวลาเย็น, **อกาเล วสฺสติ ตสฺส** (ในแว่นแคว้น)ของพระราชานั้นฝนย่อมตกในเวลาอันไม่ใช่กาล, **กาเล ตสฺส น วสฺสติ** (ในแว่นแคว้น)ของพระราชานั้นฝนย่อมไม่ตกในกาล, **ผุสฺสมาสมฺหา ตีสุ มาเสสุ เวสาขมาโส** เดือนวิสาขะ (เดือน ๖) (มีอยู่)ในเดือนทั้งหลาย ๓ จากเดือนผุสสะ (เดือนยี่), **อิโต สตสหสฺสมฺหิ กปฺเป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมา** พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในแสนกัปจากกัปนี้.

ภาเวน ภาวลกฺขเณ ในอรรถเครื่องจดจำกิริยาด้วยกิริยา. **ภิกฺขุสํเฆสุ โภชียมาเนสุ คโต, ภุตฺเตสุ อาคโต** เมื่อภิกษุสงฆ์อันบุคคลให้ฉันอยู่ (เขา)ไปแล้ว, เมื่อภิกษุสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว (เขา) มาแล้ว, **โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต** เมื่อแม่โคทั้งหลายอันเขารีดนมอยู่ (เขา) ไปแล้ว, เมื่อแม่โคถูกรีดนมเสร็จแล้ว (เขา) มาแล้ว, **ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสตฺเต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ** ดูก่อนสารีบุตร เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติอยู่ หนึ่งหมื่นโลกธาตุนี้สะเทือนเลื่อนลั่นหวั่นไหวแล้ว.

โลกนายเก เมื่อพระพุทธเจ้า **คจฺฉนฺเต** เสด็จไปอยู่ **ปาสาณา** ก้อนหินทั้งหลาย **สกฺขรา** ก้อนกรวดทั้งหลาย **กฐลา** เศษกระเบื้องทั้งหลาย
ขาณุกณฺฏกา เจว ตอและหนามทั้งหลาย **สพฺเพ** ทั้งปวง **วิวชฺเชนฺติ** ย่อมหลีกออก **มคฺคา** จากหนทาง.

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไป ก้อนหิน ก้อนกรวด เศษกระเบื้อง ตอและหนามทั้งปวง ย่อมหลีกออกจากหนทาง

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ เมื่อเหตุนี้มี ผลนี้จึงมี **อิจฺจาทิ** ดังนี้เป็นต้น.

๓๒๘. อุปาธฺยาธิกิสฺสรวจเน. (๒ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

อธิกิสฺสรวจเน เมื่อการกล่าวซึ่งอรรถยิ่งและเป็นใหญ่ **คมฺยมาเน** ถูกรู้อยู่ **สตฺตมี** สัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง (**โยเค**) ในที่ประกอบ **อุปาธิ** ด้วย อุป และ อธิ อุปสัค.

เมื่อรู้ว่ากล่าวอรรถยิ่งและเป็นใหญ่ ลงสัตตมีวิภัตติ ในที่ประกอบด้วย อุป และ อธิ อุปสัค

อิทํ สูตรนี้ **ทฺวิปทํ** มี ๒ บท. **อธิกิสฺสรวจเน** เมื่อการกล่าวซึ่งอรรถยิ่งและเป็นใหญ่ **คมฺยมาเน** ถูกรู้อยู่ **สตฺตมีวิภตฺติ** สัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์ **โยเค** ในที่ประกอบ **อุปอธิอิติ เอเตหิ** ด้วยอุปสัคทั้งหลายเหล่านี้คือ อุป และ อธิ **วตฺตมาเนหิ** อันเป็นไปอยู่ **อธิกตฺเถ** ในอรรถยิ่ง **อิสฺสรตฺเถ จ** และในอรรถเป็นใหญ่.

เมื่อรู้ว่ากล่าวอรรถยิ่งและเป็นใหญ่ ลงสัตตมีวิภัตติหลังจากลิงค์ ในที่ประกอบด้วยอุปสัคเหล่านี้คือ อุป และ อธิ ที่เป็นไปในอรรถยิ่งและเป็นใหญ่

อธิกวจเน ในการกล่าวอรรถยิ่ง. **อุป ขาริยํ โทโณ** ใน ๑ ขารี มีหลายทะนาน, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **โทโณ** ทะนาน **อธิโก** มีจำนวนมาก **ขาริยา** กว่าขารี. **ตถา** เหมือนกันนั้น **อุป นิกฺเข กหาปณํ** ใน ๑ นิกขะ มีหลายกหาปณะ, **อธิ เทเวสุ พุทฺโธ** พระพุทธเจ้าประเสริฐยิ่งกว่าเทวดาทั้งหลาย, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **พุทฺโธว** พระพุทธเจ้านั่นเทียว **สพฺพญฺญู** ผู้รู้ธรรมทุกอย่าง **อธิโก** เป็นผู้ประเสริฐยิ่ง **เทเวหิ** กว่าเทวดาทั้งหลาย **ติวิเธหิปิ** แม้ทั้ง ๓ จำพวก **สมฺมุติอุปฺปตฺติวิสุทฺธิเทวสงฺขาเตหิ** กล่าวคือ สมมุติเทวดา อุปปัตติเทวดา และวิสุทธิเทวดา.

อิสฺสรวจเน ในการกล่าวอรรถเป็นใหญ่. **อธิ พฺรหฺมทตฺเต ปญฺจาลา** ชาวเมืองปัญจาละทั้งหลายมีพระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ปกครอง, **อตฺโถ** อธิบาย **อิติ** ว่า **พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลา** ชาวเมืองปัญจาละทั้งหลายมีพระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ปกครอง.

๓๒๙. มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ ตติยา จ. (๓ บท, วิภัตติวิธิสูตร)

ตติยา จ สตฺตมี ตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ (**โหติ**) ย่อมลง **มณฺฑิตุสฺสุกฺเกสุ** ในอรรถความผ่องใสและความพยายามทั้งหลาย.

ลงตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ในอรรถความผ่องใสและความพยายาม

มณฺฑิตอุสฺสุกฺกอิติ เอเตสุ อตฺเถสุ เมื่ออรรถทั้งหลายเหล่านี้คือ ความผ่องใสและความพยายาม **คมฺยมาเนสุ** ถูกรู้อยู่ **ตติยาวิภตฺติ สตฺตมี จ** ตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ **โหติ** ย่อมลง **ลิงฺคมฺหา** หลังจากลิงค์.

เมื่อรู้ว่าเป็นอรรถเหล่านี้คือ ความผ่องใสและความพยายาม ลงตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติหลังจากลิงค์

ปน ก็ **เอตฺถ** ในสูตรนี้ **มณฺฑิตสทฺโท** มณฺฑิตศัพท์ **ปสนฺนตฺถวาจโก** กล่าวอรรถว่าความผ่องใส. **อุสฺสุกฺกสทฺโท** อุสฺสุกฺกศัพท์ **สอีหตฺโถ** มีอรรถว่ามีความพยายาม.

ก็ในสูตรนี้ มณฺฑิตศัพท์ แปลว่า ความผ่องใส, อุสฺสุกฺกศัพท์ แปลว่า มีความพยายาม

ญาเณน ปสนฺโน สปฺปุริโส สัตบุรุษผ่องใสแล้วด้วยญาณ, **ญาณสฺมึ ปสนฺโน** ผ่องใสแล้วในญาณ, **ญาเณน อุสฺสุกฺโก สปฺปุริโส** สัตบุรุษมีความพยายามด้วยญาณ, **ญาณสฺมึ อุสฺสุกฺโก** มีความพยายามในญาณ.

(การกะ ๖ และ ๒๖)

การกํ การกะ **ฉพฺพิธํ** มี ๖ ประการ **สญฺญาวสา** ด้วยสามารถแห่งชื่อ, **ฉพฺพีสติวิธํ** มี ๒๖ ประการ **ปเภทา** โดยประเภท, **กมฺมํ** กัมมการกะ **สตฺตธา** มี ๗ ประเภท, **กตฺตา** กัตตุการกะ **ปญฺจวิโธ** ภเว มี ๕ ประเภท, **กรณํ** กรณการกะ **ทุวิธํ** โหติ มี ๒ ประเภท, **สมฺปทานํ** สัมปทานการกะ **ติธา มตํ** ถูกรู้แล้วว่ามี ๓ ประเภท, **อปาทานํ** อปาทานการกะ **ปญฺจวิธํ** มี ๕ ประเภท, **ตุ** ส่วน **อาธาโร** โอกาสการกะ **จตุพฺพิโธ** มี ๔ ประเภท.

การกะ ว่าโดยชื่อมี ๖ ว่าโดยประเภทมี ๒๖ คือ กัมมการกะ ๗ กัตตุการกะ ๕ กรณการกะ ๒ สัมปทานการกะ ๓ อปาทานการกะ ๕ โอกาสการกะ ๔

(นามวิภัตติ ๘ หมวด)

ปน ส่วน **วิภตฺติโย** วิภัตติทั้งหลาย **อฏฺฐวิธา ภวนฺติ** มี ๘ หมวด **ปจฺจตฺตวจนาทิวเสน** ด้วยสามารถแห่งปฐมาวิภัตติเป็นต้น.

ส่วน วิภัตติมี ๘ หมวด มีปฐมาวิภัตติเป็นต้น

(**โปราณาจริโย**) พระโบราณาจารย์ **อาห** กล่าวไว้แล้ว **ยถา** อย่างไร, (**อาห**) กล่าวไว้แล้ว (**มหานิรุตฺติยํ**) ในคัมภีร์มหานิรุตติ **อิติ** ว่า

ปจฺจตฺตํ ปฐมาวิภัตติ　**อุปโยคํ** ทุติยาวิภัตติ　**กรณํ** ตติยาวิภัตติ **สมฺปทานิยํ** จตุตถีวิภัตติ　**นิสฺสกฺกํ** ปัญจมีวิภัตติ　**สามิวจนํ** ฉัฏฐีวิภัตติ **ภุมฺมํ** สัตตมีวิภัตติ　**อาลปนํ อฏฺฐมํ จ** และอาลปนะเป็นลำดับที่ ๘.

ปฐมาวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ ตติยาวิภัตติ จตุตถีวิภัตติ ปัญจมีวิภัตติ ฉัฏฐีวิภัตติ สัตตมีวิภัตติ และอาลปนะเป็นลำดับที่ ๘

การกกณฺโฑ การกกัณฑ์　**ตติโย** ลำดับที่ ๓

ปทรูปสิทฺธิยํ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ　**อิติ** มีประการฉะนี้.

การกกัณฑ์ที่ ๓ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ จบเท่านี้